

ISMAIL KADARE

*Përballë pasqyrës
së një gruaje*

BIBLIOTEKA

85H-31

K 14

Tre romane të shkurtër

Onufri

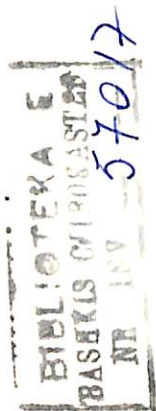
85H-31

K 14

Ismail Kadare

PËRBALLË PASQYRËS
SË NJË GRUAJE

Tre romane të shkurtër

Onufri

1

Më 7 prill 1939, në orën 6 të mëngjesit, tabloja “*Kalorësi me skifter*” ishte varur në muzeun e një vendi skandinav. Rreth dy mijë kilometra më larg, në një qytet të Italisë Qendrore, arkitekti Ernesto Mohr, pas një nate plot dyshime, për shkak të dhimbjeve në shpretkë, po bënte një gjumë të rëndë plumb. Diku më në lindje, në anën tjetër të detit Adriatik, djaloshi 17 vjeçar shqiptar Bardh Beltoja, nxënës i liceut klasik, flinte gjithashtu në banesën 27, Rruga mbretërore, në qytetin e Durrësit. Një avion ushtarak fluturonte gjatë bregdetit shqiptar, midis Durrësit dhe Shëngjinit. Që nga dritarja e tij, ministri i Jashtëm italian, konti Çiano, që e ngiste vetë avionin, vështronte me vëmendje vijën e bregut të mbuluar me pyllishte dhe kënetë. Vend i hatashëm për një banesë gjuetie, tha me vete. Një banesë me shumë dhoma fjetjeje, me darka me pishtarë, dhe miqtë që mbërrinin njëri pas tjetrit nga larg. E përfytyroi anën e djathtë të vitheve të lëmuara të baroneshës Scorza, me surprizën e fundit, një tatuazh të vogël të bërë enkas për të, një akrep me

thumbin e ngritur përjetë, dhe buzëqeshi. Pastaj e ktheu avionin nga e djathta, si për t' u siguruar se anijet e luftës, që së shpejti do të zbarkonin në Shqipëri, ishin poshtë tij.

Ashtu si shumë qenie e sende lidheshin e çlidheshin shpesh në këtë botë, piktura mesjetare e muzeut skandinav, arkitekti i sëmurë nga shpretkë, konti Çiano dhe djaloshi shqiptar Bardh Beltoja, u lidhën befas në atë mëngjes të kthjellët të 7 prillit, me një fije të padukshme, nga ato që mund të thurte vetëm mortja.

Nyja do të zgjidhej brenda 7 vjetësh.

2

Ndërtimi i asaj që do të quhej më pas “Gjuetina e Lezhës” nisi në tetor të po atij viti. Në fillim të 1940-ës, ndërtesa po dilte nga themelet. Ajo ngjante e ftohtë: gjysmë manastir, gjysmë kullë malësore shqiptare, një gërshetim që për shumëkënd dukej i pamundur.

Në pranverë dhe gjatë verës, arkitekti Mohr bëri dy udhëtime në Shqipëri, për të mbikqyrur punimet. Fluturimi me avion, në vend që t' ia ngucte, për çudi ia qetësonte dhimbjet e shpretkës.

I zgjodhi vetë gurët, sidomos ata që do

gdhendeshin për hyrjen dhe vatrat, gurë të vjetër, lakuriqësia e të cilëve dukej se ua shtonte madhësinë dhe heshtjen. Ishte një madhështi e drojtur, si e një bote tjetër, që ruante përherë një mosafirim dhe mister, të cilën konti megjithatë e pëlqente.

Dërrasat me të cilat do të visheshin muret dhe qiellzanat, u nxorën gjithashtu nga pyjet përreth. Zyntinë që gurët e nxirrnin kursyeshëm ato e shpallën më hapur, çka edhe vetëkuptohej. Por kontit edhe kjo i pëlqente.

3

Udhëtimin e tretë dhe të fundit arkitekti e bëri në vjeshtë. Konti ngutej. Pas mbikqyrjes shpejt e shpejt të pajisjeve të brendshme, arkitekti bëri vërejtjet e fundit. Nga modelet e ndenjseve zgjodhi ato më të thjeshtat, ca si frona me shpinë, që malësorët shqiptarë i quanin “shkamb”, ngaqë më shumë se ndenjseve iu ngjanin vërtet gurëve të rastit, mbi të cilët shtegtari ulet për të pushuar. Te të gjitha vatrat, madje edhe te vatra e madhe, hoqi çdo shenjë që të kujtonte mermerin, me synimin që të mos prekej “karakterin tragjik” i vatrës ballkanase. Prej mbulesave zgjodhi

kryesisht ato me lesh deleje, që vinin, sipas tij, drejt e nga kohërat homerike. Pasqyrat i ktheu të gjitha mbrapsht, përveç atyre të banjave. Janë të pakëshillueshme pasqyrat ndanë një kënete, tha pa vështruar askënd. Shoqëruesit e kontit pritën që ai t'u kërkonte sqarime për atë frazë misterioze, por tjetri heshti. Jo vetëm kaq, nga buzëqeshja disi e largët mbi fytyrën e tij, dukej se arkitekti kishte shprehur prapë diçka që, sipas kontit, dëshmonte një ndërkuptim të tyre të brendshëm, për të cilin fshehtas ai ishte krenar.

Megjithatë, gjatë kapërcimit të oborrit të brendshëm, duke përfituar që arkitekti ndodhej më larg, ndihmësi i pëshpëriti Çianos se, pavarësisht se e çmonte arkitektin, lidhur me mendimin e tij se “tragjizmi i një vatre ballkanase” kushtëzohej nga bisedat që bëheshin pranë saj, biseda dramatike, shpeshherë kuvendime morti etj., ai dëshironte t'i kujtonte zotit kont se këtu nuk bëhej fjalë për një dhomë malësorësh shqiptarë, por për një *séjour* ku do të mblidheshin të ftuarit e zotit kont, domethënë, ajka e aristokracisë së përtejdetit...

Ndërsa tjetri fliste, mendjen e Çianos e përshkoi vetëtimshëm mendimi se nuk kishte gjë më përndezëse se kundërtia midis gurëve të ftohtë e zyrtorë të një mjedisi dhe mëndafshit të të brendshmeve të grave, të ardhura nga larg për dashuri. Tani i pëlqente të mendonte se arkitekti, duke ia kuptuar këtë xanxë të tij të fshehtë, ndërsa bënte sikur e akullonte mjedisin,

duke dhënë përshtypjen se gjithçka mund të kryhej këtu, veç dashurisë, në të vërtetë sajonte të kundërtën.

Çiano nuk iu përgjigj ndihmësit. Ndodheshin ndërkaq te salla kryesore, ajo e darkave. Arkitekti i pa me radhë shandanët që do të vendoseshin në mure, shandanë bakri e hekuri të rrahur, të ngjashëm me ata të hyrjes kryesore, të cilët u ngjanin atyre të bujtinave (të bujtinave mesjetare nëpër udhë plot rrezik, sipas shprehjes së arkitektit).

Ai bëri më pak vërejtje se ç'pritej për shandanët, ngaqë dukej se mendjen e kishte në tjetër gjë.

- Këtu duhet një tablo, - tha duke qëndruar me duar të kryqëzuara te muri përballë vatrës. - E vetmja pikturë në këtë sallë.

Të tjerët e vështruan me ca sy që dukej sikur thoshin: të shohim tani se ç'perlë a ç'prapësi do të na nxjerrë.

Ndërsa prisnin që ai të shqiptonte emrin e tablosë a të piktorit, arkitekti, për habinë e tyre, u duk se për herë të parë e humbi sigurinë. Shkakun e kapën shumë shpejt. Emrin e piktorit e të tablosë, të tablosë së vetme që mund të vendosej në atë mur, ai nuk e mbante mend mirë. Kishte mundësi që të ishte e Rembrandit ose e Rubensit, ose e ndonjë bashkëkohësi të tyre. Kishte gjasë që të quhej "Kalorësi me skifter", por as për këtë nuk ishte i sigurt. E kishte parë vite më parë, në rininë e tij, në muzeun e një qyteti skandinav, emrin e të cilit gjithashtu nuk e kujtonte dot. E vetmja gjë e

sigurt ishte se ishte qytet e jo kryeqytet. Sa për tablonë... në të ishte pikturuar një kalorës që mbante në dorë një skifter gjahu... Kalorësi është ftuar në një gjah... Fytyra e tij ka një shprehje misterioze, që mund të shkoqitet në gjithfarë mënyrash... Pra, me sa më kujtohet, ai... do të shkojë në atë gjah... megjithatë fytyra e tij është plot enigmë...

- Në këtë mur unë s'mund të përfytyroj asnjë tablo tjetër, - vazhdoi arkitekti. - Është piktura e të ftuarit në gjah, më kuptoni, zoti kont? Është thelbi i gjithçkaje. Dhe dyshimi dhe misteri në fytyrën e tij, është misteri i gjithkujt që vjen nga larg, që bujt, qoftë njeri, apo hije... Në fund të fundit, ne nuk mund ta dimë kurrë se ç'ka në kokë ai që vjen...

Ç'mrekulli, tha me vete konti.

Arkitekti mori frymë thellë, përpara se të mbaronte mendimin e tij. Zoti kont kishte të gjitha mjetet për ta gjetur atë tablo. Kishte ambasada, informatorë në ato vende. Në mos nuk e blente pikturën, të nxirrte prej saj një riprodhim prej dorës së një piktori. Kjo ishte dëshira e tij. Dhe tani, me lejen e zotit kont, ai do të donte të pushonte pak. Shpretka po i dhimbte më fort se kurrë.

- Pushoni, i dashur, pushoni, - i tha Çiano, duke i vënë dorën miqësisht në sup. - Dëshira juaj do të kryhet. Ju jap fjalën.

Arkitekti falenderoi me krye. Ishte krejt i zbehtë në fytyrë.

Pajisja e dhomave të fjetjes, e fill pas tyre ajo e mjediseve të tjera, bashkë me provën e tymtarëve, u krye brenda tri javësh.

Në fillim të dhjetorit gjithçka ishte gati. Punë të papritura të shtetit e penguan Çianon të vinte vetë, për t'i hedhur një vrojtim të fundit atij që në rrethet mondane e quanin tani "trilli shqiptar" ose "marrëzia shqiptare" e kontit.

I dërguari i tij e kqyri gjithçka me përkushtim, që nga velenxat prej leshi të bardhë të apartamentit vetiak të kontit, gjer te fenerët e molit të vogël prej druri, atje ku do të lidheshin barkat.

Ftesat për gjahun e parë ishin shpërndarë qyshkur dhe në Romën, që kishte ndërkaq dy vjet, që quhej kryeqyteti i mbretërisë së bashkuar të Italisë, Etiopisë e Shqipërisë, kishin nisur ndërkaq qejfmbetjet e pashmangshme në kësi rastesh.

Ndryshe nga ç'e kishte parashikuar në fillim, konti mbërriti vetëm disa orë përpara se të arrinin të ftuarit e parë. Në vend që të bënte një mbikqyrje të fundit, siç pritej, ai tha se do të pushonte pak. E vetmja gjë që kërkoi të shihte ishte tabloja, që kishte mbërritur veç dy ditë më parë nga Skandinavia.

Qëndroi një copë herë të gjatë përpara saj në këmbë, pa lëvizur. Lodrimi i flakëve të vatrës së madhe,

që ndodhej përballë pikturës, dukej se arrinte herë pas here gjer te ajo. Ishte një rastësi ajo pjesëmarrje e vatrës në ndriçimin e fytyrës së kalorësit të pikturuar, apo gjithçka ishte parashikuar në mënyrën më gjeniale?

Diçka i shpëtonte në shprehjen e fytyrës së njeriut të ftuar për gjah. Përndritja e dobësuar e zjarrit, herë e shtonte, herë e fikte misterin e saj.

Mëkat që arkitekti nuk do të vinte. Dergjej qysh prej tri javësh në shtratin prej nga, me sa dukej, nuk do të ngrihej më. Dergja e tjetrit, e lidhur me mosshpjegimin prej tij të pikturës, u përzie me njoftimet që kishin shoqëruar riprodhimin e saj. Ishte një kalorës që, me sa dukej, po thirrej për herë të fundit në një gjah. Sytë e tij e shprehnin pothuajse hapur atë dyshim.

Konti e ndjente se gjendej në njërin nga ato çaste të rralla kur ndihej i aftë t' i afrohej kuptimit të fshehtë të artit. Sytë e kalorësit kishin vërtet një dyshim, por ai ishte i mpirë, i fisnikëruar nga trishtimi dhe fataliteti. Ai sapo kishte marrë ftesën për gjah dhe, ndonëse dyshonte se atje... në gjah... mund ta pësonte..., do të shkonte, megjithatë..., drejt fatit të tij...

Jo, tha me vete konti, njëlloj si atë ditë kur e kishte lexuar për herë të parë atë shpjegim. Këto histori mesjetare nuk ndodhnin më. Ai ishte i larë përpara Zotit: kurrë nuk i kishte shkuar ndër mend të ftonte dikë si në kurth...

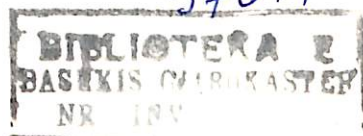
Jo, tha prapë me vete, dhe aty për aty ndjeu prapë

keqardhjen që arkitekti nuk do të vinte. Vetëm ai mund ta çlironte nga këto dyshime të marra. T'i shkoqiste për shembull se ç' ishte ai pikëllim në sytë e kalorësit, me fjalë të tjera, çfarë e kishte zhgënjyer aq përvaishëm në atë ftesë, (një grua ndoshta, gruaja e ftuesit, të zotit të gjahut, që pasi i kishte premtuar dashuri të përjetshme, tani e ftonte për ta zhdukur), një zhgënjim i tillë pra, pas të cilit tretja e jetës së tij nuk i dukej ndonjë gjëmë.

Jo, tha për herë të tretë konti. Thumbi i ngritur i akrepit, në vithen e djathtë të baroneshës, iu duk fare i pakuptimtë në atë pështjellim. Dergja e arkitektit ishte ndoshta kyçi i gjithçkaje. Më mirë se me praninë, me mungesën e tij e shpjegonte gjithçka. Ka dërguar nëpërmjet asaj pikturë ankthin e tij të vdekjes. E ka bërë thjesht dhe natyrshëm, si njeriu që e kthen mbrapsht ftesën me një shënim në shpinë të saj: ju do të mblidheni, por unë s' do të jem midis jush. E gëzofshi festën!

Kjo ishte dhe asgjë tjetër. Para se ta shkëpuste vështrimin prej syve të tjetrit, kontit iu duk se kapi një dyzim të fundit në ta: do t'i dhimbte dikujt ajo vdekje, apo do të shkonte "hups", siç thoshin malësorët shqiptarë?

Ai u ndje befasi i lodhur dhe, si të merrte një urdhër, i ktheu shpinën tablosë dhe shkoi të shtrihej.

Të ftuarit e parë mbërritën pasdite vonë, pak përpara rënies së muzgut. I mbështetur te koka e shtratit, ai mund të ndiqte që brenda ecjen e tyre të hallakatur për shkak të truallit. Diçka flisnin me njëri-tjetrin, të befasuar me siguri prej atij udhëtimi me barkë, nga porti i vogël i Shëngjinit gjer këtu.

Konti pa orën. Pishtarët duhej të ishin ndezur ndërkaq, sipër hunjve që shërbenin si shenja nëpër kënetë, por kishte ende mjaft dritë dite. Pas pak, bashkë me rënien e territ, pishtarët do të bëheshin dyfish, trefish mbresëlënës.

Qelqet e të dy dyerve që dilnin në tremen e vogël përpara apartamentit të tij, kishin zënë pak avull, kështu që s'arriti dot të shquante fytyrat e bujtësve.

Zhurma e një veture tregonte se të ftuar të tjerë, ata që nuk e duronin dot udhëtimin me barkë, ose bujtësit shqiptarë nga Tirana, po mbërrinin nga rruga automobilistike. Të parët po u thoshin tani me siguri të dytëve: ju nuk erdhët nga deti, domethënë nuk i patë pishtarët në kënetë? Mëkat, ishte një pamje aq, aq... s'di si ta them...

Një zhurmë e lehtë, e shurdhër dyersh vinte nga larg. Po vendoseshin njëri pas tjetrit nëpër dhoma çiftet, ata që kishin ardhur vetëm, ose ata që thoshin se burri ose gruaja do të vinte të nesërmen, ndonëse e

dinin që nuk ishte ashtu.

E dinte se pëshpërima për gruan e tij ashtu do të bëhej, në mesoret e ndriçuara zbehtë: dini gjë, do të vijë Edda? S'e besoj, ajo nuk ka pasur ndonjëherë pasion për gjahun. Veç kësaj, flitet se i ka mbetur qejfi që kjo shtëpi gjahu nuk u ndërtua në Jug të Shqipërisë, atje ku ka një port me emrin e saj "Porta Edda-Saranda". E keni dëgjuar, besoj. A s'të duket e zyrtë kjo dhomë?

Në krye, fill pas vendosjes, dhoma do t'u duket e ngrysur, kishte thënë arkitekti. Sepse mendjelehtë, siç janë njerëzit, mezi do të kujtohen se nuk kanë ardhur në një ballo, por për gjah. Këto dërrasa druri të errët, të mbërthiera horizontalisht, me një monoton lodhëse, janë aty, për t'ju kujtuar këtë gjë: ju keni ardhur këtu për gjah, domethënë për të vrrarë. Pra, mos u hiqni se nuk e dini. Vetëm më pas, kur të rigjendeshin bashkë në sallën e madhe të bukës për të ngrënë darkën, do ta merrnin veten nga ai ankth. Dhe atëherë gjithçka do t'u dukej më e ngrohtë: shandanët, zjarri në vatër, fjalët e njerëzve.

Magjistar, tha me vete konti. Ishte i sigurt se kishte rënë përfundimisht në grackën e trurit të tjetrit, saqë tani nuk ia fshihte më vetes, lehtësinë që provonte, kur kujtohej se arkitekti nuk e kishte më të gjatë. Vdekja e tij do ta çlironte më në fund nga një robërim që s'dihej gjer ku mund të shkonte.

Mos u hiqni se s'e dini, përsëriti me vete dhe u

ngrit. Ishte koha që të dilte njëherë nga salla e ndenjies. Të shihte se kush kishte ardhur, kush po vononte.

Në sallë kishte ndërkaq plot të ftuar. Disa ishin ulur mbi ndenjëset e gjata, ndanë vatrës, të shtruara me flokëse prej lesh deleje, të tjerët, aty-këtu në këndet, e një pjesë vërtiteshin gjithë kureshtje. Ankthi i atyre dhomave manastirore po u shqitej copa-copa prej fytyrave.

Çiano i takoi me radhë, u uroi mirëseardhjen dhe i pyeti se a ishin vendosur siç duhej nëpër dhomat dhe a u dukeshin ato të zymta. Pyetja e fundit, ndonëse dukej se i vinte të tjerët në një gjendje disi të vështirë, ishte pikërisht ajo që i çlironte më së shumti.

Ai u kujtoi të ftuarve se secili mund ta merrte darkën kur të donte dhe ku të donte: këtu, në sallën e ngrënies, ose në dhomën e vet. Të nesërmen, pas ditës së parë të gjahut, do të bëhej dhe darka e pritjes.

Ai u tërhoq prapë në apartamentin e vet. Çuditërisht ndihej i çlodhur dhe i zbrazët. U ul përballë zjarrit. Përrjashta, te tremja e vogël, dallohej spikama e rojes dhe, më larg, ndriçimi i pishtarëve, i shqetësuar nga era e detit. Po mbërrinin, me sa dukej, bujtësit e fundit nga Shëngjini. Baronesha Scorza mund të ishte midis tyre.

Në orën nëntë u ngrit të hante darkë. Të dyja mjediset kryesore ishin plot me të ftuar. Disa, si edhe më parë, rrinin pranë vatrës, një pjesë vërtiteshin me nga një gotë në dorë, të tjerët kishin zënë vend ndërkaq

në tryeza, për të porositur darkën.

Çiano u përshëndet djathtas e majtas me ata që nuk i kishte takuar, dëgjoi kinse me vëmendje dy kumtime të thëna gati me pëshpërimë, për t'i dhënë siç dukej rëndësi, për dy njerëz që nuk do të vinin, tha “sa keq më vjen” e në të vërtetë keqardhjen e ndjeu prapë për tjetërkënd, Kurzio Malaparten. Ndonëse ishte përpjekur, s’kishte mundur dot të çante mespërmes Evropës, për të qenë atë natë aty.

Zuri vend në një nga tryezat dhe, si njeriu që bashkë me peshkun, mbledh në rrjetë edhe gjallesat e detit që rastësisht gjenden pranë tij, u bëri shenjë të uleshin në tryezë atyre që u gjendën pranë baroneshës Scorza.

Fjalët “pa protokoll” dhe “pa ceremoni” ishin shqiptuar shumë herë atë mbrëmje, dhe ai po jepte shembullin i pari për këtë. Herë pas here përshëndeste me dorë ndonjë të vonuar, gra të krehura rishtaz vinin ta përqafonin. Markiza plakë Beetz, e paftyre si përherë, erdhi e zuri vend në tryezë pa e ftuar kush.

- Nënmbreti do të vinte vërtet dhe u pengua në çastin e fundit, apo s’ ishte veç një thashethem? – pyeti baronesha Scorza, duke përfituar nga pështjellimi i vogël që shkaktoi plaka.

Kontit i shkuan sytë padashur te tabloja. I hoqi me shpejtësi, pastaj ngriti supet.

- Jakomoni? S’ di ç’ të them. Gjithsesi unë do t’ia bëja ftesën. Ai është nënmbret për Shqipërinë, kështu

që ishte e natyrshme të vinte, po aq sa ç' ishte e natyrshme tjetra, domethënë të mos vinte.

Për Duçen, vjehrrin e tij, pëshpëritej me siguri e njëjta gjë, mendoi.

Te tabloja kishte përherë njerëz. Ishte e vetmja pikturë, kështu që natyrisht do të tërhiqte vëmendjen.

- A e pe pikturën? – pyeti ai.

- Natyrisht, - u përgjigj baronesha. Ajo qeshi me vete.

- Përse qesh?

- Për atë, gjithashtu, ka plot fjalë.

- Ç' fjalë?

- Oh, marrëzira, si përherë.

- Megjithatë m' i thuaj.

Zëri i trashë, e sidomos kollitja e markizës plakë, ishin mbrojtja më e mirë për të folur gjëra që s' duhej të dëgjoheshin nga të tjerët.

Ajo ia tregoi ato që thuheshin, të cilat kishin të bënin kryesisht me çmimin e lartë që ishte kërkuar, për arsye politike, prej Suedisë a Islandës, apo cili ishte ai vendi që e kishte pikturën dhe, se si më në fund ishte hequr dorë nga blerja, për t' u kënaqur me një riprodhim.

- Pa shih, pa shih, - tha ai, dhe qeshi gjithashtu i lehtësuar. – Si vete tatuazhi? – pyeti me zë të ulët.

Vetullat e saj u ngritën lart, si të trembeshin nga ndriçimi i tepërt i syve.

- Mrekulli, - u përgjigj. – Ti ke dëshirë ta shikosh?

- Patjetër. Qysh sonte.

Tani jo vetëm ai, po edhe ajo e shihte me mirënjohje fytyrën e markizës plakë, që gati sa s'po shqyhej nga kolla.

Tek dëgjonte gruan, vështrimi i tij, bënte ç'bënte, rrëshqiste nga muri ku ishte piktura. Përpara saj kishte vazhdimisht njerëz. Ishte e kuptueshme, përderisa ishte e vetmja pëlhurë në atë sallë. Dhe veç kësaj, tek ai kalorës secili duhej të gjente diçka nga vetja e vet. Ishte i ftuari në gjah, pra shëmbëlltyra, përfaqësuesi i tyre i përbashkët. I vërtiteshin butësisht, mahniteshin ose bënë sikur mahniteshin nga ngjyrat, nga shprehja e fytyrës së kalorësit, pa kuptuar ndoshta asgjë nga ai dyshim mallëngjyes që mund të krijohej vetëm prej fatalitetit.

E përfytyroi një pjesë të tyre përpara pasqyrave, tek bëheshin gati për këtë udhëtim, i sigurt se askujt nuk mund t'i kishte shkuar ndër mend zezona që mund t'i priste. Kishte aq shumë pallate dhe aq shumë darka për të dyshuar...

- Galeazzo, ti diçka ke, - i tha baronesha me zë të ëmbël.

Ai bëri një shenjë me krye për të thënë "jo". Pastaj i tha se do ta priste rreth mesnatës, atëherë kur gjithçka të ishte qetësuar. Roja përpara derës së apartamentit të tij do të ishte i paralajmëruar.

Ajo mbylli sytë lehtëazi për t'i thënë "po". Ai e vështroi një grimë ngultazi, gati i habitur nga një si

zbulim që bëri befaz mbi fytyrën e saj, i cili i ngjante dhembshurisë femërore. Por ajo, në vend ta prekte, e trembi.

6

E dinte se gjumi ishte i vështirë ndanë kënetave, ashtu siç e dinte se për pagjumësinë e vet, njerëzve u pëlqente të gjenin përherë një shpjegim që gjendej jashtë tyre.

E hodhi pluhurin e zgjumthit në gotë, e piu ngadalë, pastaj ngriti mbulesën me të cilën baronesha ishte mbuluar përgjysmë. Ajo flinte e qetë. Me sa dukej, ajo që thuhej për turbullimin kënetor u përkiste vetëm burrave.

Për shkak të shëndoshjes, tatuazhi në vithen e gruas kishte pësuar një ndryshim të lehtë; ngjante më i bymyer, pra pakëz më i çelët dhe jo aq i rrezikshëm, si gjashtë muaj më parë, kur kishin bërë dashuri për herë të fundit. Atij iu kujtua ndriçimi dhembshuror në vështrimin e saj dhe mendimi, se kështu, pa u ditur kurrë shkaqet, pakësohej ose shtothej helmi te njerëzit, iu vërtit një copë herë në tru.

Ua hidhnin fajin kënetave për prishjen e gjumit,

por në qoftë se kënetat do të kishin ndërgjegje, do të shushurinin ndoshta të kundërtën: ishin njerëzit ata, që porsa u afroreshin, sillnin me vete ankthe dhe tmerr.

E përfytyroi sipërfaqen e përgjumur që rrëqethej qysh tani e bëhej zhubra-zhubra për fazanët që do të binin, për të dhënë shpirt nesër që pa gdhirë mbi to.

Si të mos mjaftonte gjithë ai zhgan të ftuarish, kishte sjellë edhe atë pikturë misterioze. Tani ishte e vetme në sallën që po ftohej. Ishte pothuajse i bindur se tani që s'kishte më njerëz që ta vështronin, fytyra e kalorësit e hidhte maskën dhe ai shfaqej me shprehjen e tij të vërtetë.

Kishte dëshirë të ngrihej, t'i afrohej derës tinëzishit dhe që andej ta përgjonte për t'i zbuluar enigmën... Nëse dyshonte për kurthin, përse kishte vendosur të shkonte në atë gjah? Ç'shpresë e fundit e mbante? Apo e kishte mbledhur mendjen dhe kishte fituar tashmë atë që shumica e njerëzve nuk e njihnin: lirinë e njeriut të pashpresë?

Jakomoni nuk kishte ardhur... T'i kishte shkuar në kokë ai dyshim i marrë? O, jo, rënkoj me vete. Jo dhe jo. Asnjë dyshim s'mund të mbërrinte në kokën e viktimit në qoftë se nuk rrezatohej nga truri i vrasësit. E ai kishte Zotin dëshmitar që kurrën e kurrës s'i kishte shkuar ndër mend një zezonë e tillë.

Që e kishte smirë, nuk e fshihte. Dhe që ia lakmonte titullin e nënmbretit, gjithashtu. Madje kishte shpresë që t'ia merrte një ditë. Por kurrsesi në mënyrë

të atillë. Geleazzo Çiano, kont i Cortellazzos, nënmbret i Shqipërisë! Kishte një harmoni të brendshme në atë renditje. Këtë ia kishte thënë disa herë Eddës, çka ishte njëlloj sikur t'ia thoshte vetë Musolinit. Pra e kishte pritur prej tij, e jo prej dikujt tjetër, një goditje pas shpine, me armë gjahu, nën lehen e qenve...

Në atë që e quanin nëndërgjegje, atje ku ishin ligje të tjera që vendosnin, atje ndoshta po. Por dihej që në ato zona, pothuajse të gjithë, qysh nga fëmijëria, ishin vrasës.

E kishte ëndërruar atë titull qysh atë mëngjes të thellë prilli, kur kishte fluturuar me avion përgjatë brigjeve të vendit, një orë para zbarkimit të trupave. Atëherë Jakomoni ende s'ishte emëruar, dhe lejen që i kishte dhënë Musolini për ta bërë atë fluturim simbolik, e kishte marrë si një premtim.

Ai titull i nënmbretit i gërshetohej atë mëngjes me pikëllimin e mbretëreshës së Shqipërisë që, sipas njoftimeve të spiunëve, ishte duke ikur në ato çaste bashkë me mbretin. Në kaltërimin dehës të mëngjesit, kur gjithçka bëhej e bukur dhe e epërme, madje dhe pikëllimi, ishte gati të besonte se ishte dashur humbja e mbretëreshës që fati ta shpërblente me atë titull.

Kishte qenë e pashmangshme djega e tij për të, qysh në çastin e parë kur ishin ndeshur. Gjithçka ishte e ndritshme, luksoze, e brishtë, e dykuptimshme. Kontrata e martesës midis mbretit më të ashpër të Evropës, shqiptarit Zog, dhe mbretëreshës më të bukur

të saj, hungarezes Geraldinë. Ai, ministri i Jashtëm i Italisë, dëshmitari kryesor. Unazat që rrezëllinin plot mister në mbajtëset prej kadifeje. Qafa prej mjellme e konteshës 22 vjeçare. Mustaqet e shkurtra e të verdha të mbretit dhe sytë e ftohtë, të largët, si akull i tjetër stine, do të besojë një akull i sëmurë, kishte menduar më pas.

I ishte dukur e natyrshme, një ngrehë erotike, tashmë e gatshme, që ai dhe ajo të tërhiqeshin nga njëri-tjetri. Ai, dhëndri i Duçes dhe kont, ajo konteshë dhe, midis të dyve, një mbret i pakuptueshëm ballkanas. Dhe nëse sytë e tij ndriçoheshin herë pas here rrezikshëm, çka tregonte se ai monark malësor, i plagosur me dy plumba, herën e parë në parlament dhe të dytën përpara operas së Vjenës, ishte nga raca e atyre që, në raste të tilla, të vrisnin me dorën e vet, kjo do ta bënte edhe më djegëse kënaqësinë.

I dukej pra jo vetëm e natyrshme, por pothuajse e detyrueshme, që ai, dhëndri i Duçes dhe ministër i Jashtëm i Italisë, t'i vinte rrotull mbretëreshës së ardhme të vendit të vogël, që Italia po e fuste çdo ditë në kthetra. Hynte gati-gati në detyrat e tij, diçka që po ta anashkalonte, mund që t'i qortohej më pas: ke qenë i palodhur për të bredhur pas gjithfarë fustanesh të kotë, e u tregove përtac të shpenzosh kohën për një mbretëreshë?

Qortimit, megjithatë, nuk i ishte shmangur dot. Dy vjet më pas, në zyrën e tij të madhe, me fytyrë

përçmuese, Musolini i zgjaste tekstin e një gazete angleze, ku mbretëresha e shqiptarëve. gjatë një interviste, linte të kuptohej diçka për qepjen tejet vulgare të “ministrit të Jashtëm të një vendi që hiqej si mik”.

Çiano ishte skuqur gjer në rrënjë të flokëve. Birbo, kishte klithur vjehrrri. Çiano nuk e kishte kuptuar dot asnjëherë, nëse zemërimi i Duçes ishte shkaktuar ngaqë dhëndri i tij kishte guxuar të dëshironte një grua tjetër, apo që e kishte bërë atë qepje si karafil.

Ëndrra e nënmbretit atje ishte varrosur ndoshta përgjithmonë. Por, atë mëngjes prilli, kur fluturonte me avion, ai ende s’dinte asgjë për përçmimin e mbretëreshës 22 vjeçare. Ishte i bindur se tani që po braktiste vendin, midis gjërave të tjera që do t’i mbeteshin peng, do të ishte edhe flirti i mundshëm me të.

Rosa e egër po i ikte shenjimit të gjahtarit... Sidoqoftë mbetej mbretëria dhe titulli i nënmbretit. Të dyja s’mund t’i kishte, kishte ngushëlluar përsëri veten. Dhe ndoshta mendimi për hotelin e gjahut, ashtu i kishte lindur, midis atij pështjellimi, ku emri prej shpendi i mbretit Zog, qafa prej mjellmeje e mbretëreshës dhe shkrehja huq e armës së gjahut, viheshin në një lidhje të pamundur.

U rrotullua në shtrat. Me një ngut të marrë, zembrekun e të cilit nuk e kishte në dorë ta ndalte, iu vërtitën në tru, piktura e ardhur nga Veriu, fytyra e

nënmbretit dhe tatuazhi i gruas, bashkë me fjalët turpe që i thoshte i shoqi, kur bënte dashuri me të, lopthi: për kë e ke bërë këtë akrep, putanë, për kë...

Të gjitha duroheshin në këtë botë, veç fytyra e Jakomonit kurrsesi, mendoi. E përbuzte të qeshurën e tij, mënyrën e qethjes shkurt të flokëve, idiotësinë që i jepte qafa dhe që përsëritej te shkëlqimi i çizmeve. Megjithatë, kurrë nuk i kishte shkuar mendja gjer atje... te gjuajtja pas shpine... Kjo pikturë... Pikërisht kjo pikturë ishte vërtetimi më i mirë për qashtërsinë e tij (tani po i mendonte përgjigjet si në një zyrë hetuesie). Askush që ka ndër mend të bëjë një gjë të tillë, nuk mund të sjellë një pikturë si kjo në hotelin e gjahut...

Shtrig.

Dëshira për të klithur i erdhi kaq e fortë, saqë e rراسi fytyrën në nënkresë. Shtrig, iu drejtua përsëri arkitektit. Ç'djall të shtyu të ma bësh këtë? Nga të erdhi guximi?

Gjithë ajo mjegull në shpjegime, s'më kujtohet emri i piktorit, as i muzeut, madje as i vendit ku e kam parë. Nga i kishte ardhur guximi për ta mashtruar? E sidomos ai guximi tjetër, ai i madhi, për t'i dhënë kumtin ogurzi... atë shpallje të krimit... Nga shpretka e sëmurë, natyrisht. Një guxim të tillë mund ta jepte veç afrimi i vdekjes. Dhe përfytyrimin e krejt mbretërisë, si një hapësirë të mbushur me ftesa të pabesa, që dërgoheshin ose vinin nga të gjitha drejtimet, veç ajo mund ta jepte... Ngutu, dërgoje i

pari ftesën, sa pa ta çuar tjetri... Gjithë puna ishte kush do të tregohej më i shpejtë, ftuesi apo i ftuari, për t'ia ngrënë kokën tjetrit.

Oh, shtrigu i shtrigut, rënkoi konti. Kishte kohë që donte të brofte nga shtrati, ta shkulte atë pikturë nga muri, ta flakte në kënetë. Por gjymtyrët s'i bindeshin më. Ishin hedhur ndërkaq në anën tjetër, në atë të gjumit, duke e lënë vetëm. Nën atë zbrazëti trishtuese kishte veç ujëra të turbullta, të askurrkundta, dhe shpretka e sëmurë e arkitektit që endej mbi to.

7

Dy gjahe të tjerë fazanësh e rosash të egra, njëri në mes të muajit shkurt e tjetri në fund të marsit, e gjallëruan ngrehinën e vetmuar buzë kënetës. I treti, i paralajmëruar për në prill, u shty për një arsye të panjohur. Një takim i fshehtë me Ribentropin u pëshpërit si shkak. Më pas, një pushim i Duçes pas udhëtimit të lodhshëm në kufirin shqiptaro-grek. Por as njëri, as tjetri nuk ndodhën.

Gjatë verës, u bë maskimi i pullazit me degë drurësh dhe gjethurina. Dyshohej se anglezët e kishin pikasur dhe se aviacioni i tyre e kërkonte.

Në fund të pranverës vdiq arkitekti dhe një vit më pas Galeazzo Çiano u pushkatua prej vjehrrit të vet. Në një lëndinë të shkretë, i lidhur pas një froni me shpinë, trupi i tij pas tre plumbave të parë, pothuajse nuk lëvizi. Vetëm koka iu përkul nga e djathta, si të kërkonte me sy diçka poshtë këmbëve, një insekt, a një karficë të humbur. Pastaj, pas plumbit të katërt, atij që ia mbështolli qafën me një si shall të kuq gufmues, koka iu var poshtë, e nuk lëvizi më.

8

Në ngrehinën e ftohtë që ngjante dyfish e zymtë pas braktisjes, për disa javë rresht u vërtitën hetuesit. Mbikqyrnin, fotografonin e mblidhnin çdo gjë: armë gjahu, saçme, pasqyrëza grash të harruara rastësisht në dhoma, shishka kokaine të lëngët, cigare, pudërbajtëse, fletë kalendari me shënime të shkruara sipër, lupa, barna në trajtë kokrrash a pluhuri, shiringa, prezervativë, kartonë ftesash.

Urdhri ishte i prerë: të mos nënvleftësohej asgjë, zhbirimi të ishte i rrokaskajshëm, të mos harrohej asnjë çast se në një imtësi, në dukje të rëndomtë, mund të fshihej fija e përbetimit kundër Duçes.

Ky udhëzim, i shoqëruar me një qortim paraprak për mungesë zelli, si ato që u bëhen fëmijëve për gabime, që ndonëse ende nuk i kanë bërë, hamendsohet se mund t'i bëjnë, e ngriti ethen e dyshimeve në një shkallë të paparë. Kështu, njëri nga hetuesit, i nxitur prej një shënimi të shkurtër të kontit në fletorkën e vet, “sonte vjen akrepi”, pasi kishte arritur të zbulonte se pas kësaj nofke fshihej baronesha Scorza, për shkak të një tatuazhi në vithen e djathtë, nuk ishte kënaqur aspak me këtë zbulim. I bindur se tatuazhi mund të ishte një shenjë njohëse e fshehtë e komplotistëve, pas disa udhëtimeve në Romë, arriti të vinte dorë mbi tatuazhistin, i cili i trembur nga arrestimi i beftë, tregoi qysh në natën e parë të torturës, listën e plotë të atyre që kishte tatuazhuar. Jo vetëm kaq, por nisi të rrëfente hollësira të papërfytyrueshme, qoftë edhe për mendjen e një hetuesi, si për shembull, si ia kishte mbushur mendjen baroneshës të flinte me të, në mënyrë që, prej skajimit të vitheve të saj, gjatë bërjes së dashurisë lopthi, të përcaktonte saktë vendin e tatuazhit, i nisur gjithmonë nga qëllimi i gruas, që ai tatuazh të shtonte nxitjen seksuale të partnerit.

Pas këtij njoftimi të rëndësishëm, hetuesi rendi përsëri te baronesha, këtë herë me nderim të pakësuar dukshëm, çka bëri që tjetra të dorëzohej përfundimisht dhe, ashtu midis lotëve, të rrëfejë imtësi të tjera, jo vetëm të trupit të saj e të kontit, por edhe të gruas të tij, domethënë vajzës së Duçës. Ishte kjo që jo vetëm

e preu më dysh karrierën e hetuesit, por e çoi në hekurë, prej nga nuk doli më.

Pas kësaj ngjarjeje erdhi ajo që pritej: qortimi për zell të tepruar, çoroditës, në hetime. Dosja që e pësoi e para, ishte ajo e “përdhunuesve të rosave të egra, të plagosura”. Në të vërtetë ishin dy përdhunues të tillë, dhe hetuesi që merrej me ta, mori urdhër ta pezullonte zhbirimin, duke e cilësuar si “rast i rrallë patologjik, pa lidhje të tjera”.

Vija e re në hetim, ajo e fakteve kokëforta dhe e gjakftohtësisë, do të ngadhënjente ndoshta përfundimisht, sikur një nga hetuesit, ai më i riu, të mos binte rastësisht në një zbulim tronditës: nga lista e të ftuarve në gjah, (listë e plotësuar, më në fund, me shumë mundim), së paku katër prej tyre, një burrë dhe tri gra ishin me emra të rremë.

Kaq kishte mjaftuar që hamendsimi, këtë herë i papërmbajtshëm, të gufmohej përsëri. As flaka në gusht nuk do ta përllante më shpejt ngrehinën se ky dyshim i ri. Jo katër, siç u besua në fillim, por më shumë se gjysma duhej të ishin me emra të rremë. Dhe jo vetëm të ftuarit, por vetë gjahu kishte gjasë të ishte mbulimi i një gjëje tjetër. Sekt i rrezikshëm mistiko-politiko-ushtarak. Komitet i fshehtë për krijimin e Shqipërisë së madhe. Shoqëri ndërkombëtare nafte, veç jo për zbulimin, por për fshehjen e saj. Rrjet prostitucioni mashkullor, etj.

Të gjitha këto motërzime ndiqeshin paralelisht.

Askujt nuk i shkonte mendja se përjashtonin njëra-tjetrën dhe se vërtetimi i njëjës hamendje do të mbyllte dosjet e tjera. Përkundrazi, ishte krijuar bindja se të gjitha ishin pjesë përbërëse e të njëjtit vargor. E mbulonin çoroditshëm njëra-tjetrën ashtu si fletët e qepës, për ta bërë sa më të padepërtueshme rrugën drejt qendrës së labirinthit: komplotit për vrasjen e Duçes.

Ata nuk gaboreshin lehtë. Do ta zhbironin të vërtetën edhe sikur ky hetim të zgjaste njëmijë vjet.

Nga qendra, për çudi, nuk po kujtoreshin më, as për t'i ngucur, as për t'i frenuar. Mbledhjet e tyre sa venin bëheshin më të ethshme. Rindërtimet e ngjarjeve të veçanta, gjithashtu. Pezmatimi i tatuazhit në vithen e hetuesit, që lozte rolin e baroneshës Scorza nuk ligështoi askënd. Hetuesit që shkërbenin përdhuesit e rosave të plagosura mezi ç'e pritën orën e tyre. Pastaj, gjer në mesnatë, merreshin me shplarjen e gjakut.

Një nga hetuesit pati mendimin të krijohej dyzimi i kontit Çiano, në trajtën e ndërgjegjes së tij. Kështu futën aktorin e dytë, pa iu shkuar mendja se po rishpiknin theatrin antik.

Ishte shtator. Të gjitha radiot jepnin kapitullimin e Italisë, por kjo nuk u shkaktoi kurrfarë mërzie. Të qepur pas bindjes se çdo gjë është *mise en scene*, pra lëvozhgë për të mbuluar thelbin e një gjëje tjetër, kapitullimin e morën për ngadhënjim të Italisë.

Ishin duke pirë shampanjë për të, kur dëgjuan portën e jashtme të shkallmohej. Zëra të ashpër në gjuhën shqipe, të përziera me blegërima bagëtish, dëgjoheshin në kthinat përbri. Katundarët shqiptarë ia behën më në fund te dera e sallës së ngrënies. Një copë herë, të dy palët ia ngulën sytë njëra-tjetrës, me një moskuptim të plotë. Me gotat e shampanjës në duar, të veshur me petka të çuditshme, si në theatër, hetuesit vështronin në mënyrë pyetëse nga porta. Në fillim brirët e një cjapi, më parë se koka e tij, u zgjatën gjithë kureshtje për të parë brenda. Pas tij, katundarët.

9

Dy orë pas mbërritjes së trupave gjermane në Lezhë, një trirrotësh, i shoqëruar nga dy motoçiklistë, rendte në udhën e ngushtë automobilistike që çonte te Hoteli i gjuetisë.

Në koshin e trirrotshit lejtnanti Werner Wilms, me sy të shqetësuar, i hidhte herë pas here sytë hartës që mbante në dorë. Nga të dy anët e rrugës, shkurret ishin plot trishtim.

Një portë, që në pamjen e parë ngjante si hyrja e një ferme të braktisur, u doli befas përpara. Lejtnanti

vështroi edhe një herë hartën, pastaj i dha urdhër ushtarit që grahte trirrotshin, të ndalej. U hodh i pari në tokë, e fill pas tij u hodhën të tjerët, të gjithë me revolverë në duar.

Po atë mbrëmje, lejtanti u ul të shkruante raportin që u çua, bashkë me shkresa të tjera, në shtabin qendror në Tiranë.

“Mbi gjendjen e shtëpisë së gjuetisë të kontit Çiano në Lezhë (Lissus).

Ndërtesa, ndonëse e plaçkitur nga vendësit, është ende në këmbë. Dy katundarë vëllezër, që ankohen se kanë qenë pronarë të tokës ku është ndërtuar hoteli dhe se nuk kanë marrë veç gjysmën e shumës së premtuar për të, kanë futur bagëtinë e tyre në mjediset e dëmtuara ndërkaq prej plaçkitësve.

Një dyzinë italianësh ndodhen ende të mbyllur në krahun perëndimor të ndërtesës. Përveç kuzhinierit dhe dy shërbyesve, të tjerët mëtojnë se janë hetues, por, më tepër se të tillë, të japin përshtypjen e një trupe teatrale të një çmendine. E folura e tyre është, në shumicën e rasteve pa lidhje, dhe gjykimi mjaft i errësuar.

Piktura “Kalorësi i ftuar në gjah”, e përfolur si shenjë a si paralajmërim i komplotit të famshëm për vrasjen e Benito Musolinit, është zhdukur. Të gjithë pohojnë qenien e saj, madje dhe vendin e saktë ku ka qenë e varur, çka s’është vështirë të dallohet, për shkak të gjurmës së lehtë që ka mbetur në mur.

Janë të gjitha gjasat që piktura e lartpërmendur, si edhe serviset e shtrenjta prej argjendi dhe porcelani të Venedikut, të ndodhen ende në shtëpitë e plaçkitësve vendës, dhe me një bastisje të ngutshme mund të gjenden, në mos krejt, pjesa më e madhe e tyre”.

Me sy të menduar lejtnanti rilexoi radhët e fundit të raportit, duke u lëkundur përsëri, nëse duhej t’i çonte në krye, apo t’i linte aty ku ishin. E kishte mësuar rastësisht se cila zyrë e qendrës interesohej për gjëra të tilla, gjë që, përveç ndjenjës së fajit, i shkaktonte ankth e mëdyshje. T’i vinte në dukje më fort, mund të nxiste atë acarim që shkaktonte njeriu me kureshtje të tepërt. Të tregohej shpërfillës, ishte e rrezikshme.

Si të donte të shpëtonte një çast nga pështjellimi, e çoi mendjen te ato që kishte parë atë pasdite të paharruar: fytyrat e parruara të italianëve të çmendur, dhitë që vështronin gjithë habi brirët e tyre në copërat e thyera të pasqyrave, dy katundarë që masturbonin në një kënd, duke u marrë erë me radhë mbathjeve të shqyera prej mëndafshi të një gruaje, të gjetura kush e di ku.

Midis tyre, gjer para pak kohe, duhej të kishte qenë piktura e mistershme, ajo për të cilën dyshohej se kishte të ndryrë brenda të fshehtën e një vrasjeje... Me sytë e mbyllur përgjysmë, lejtnanti po habitej edhe vetë që pas dy vjetësh, të kaluar midis tmerrit, mund të rrëqethej ende nga gjëra të tilla.

Një kumt që vinte nga mesjeta, për një mort të

ardhshëm... Njëfarë kurdisje si ajo e minave, veç e ngrehur shekuj më parë... Marrëzira, tha me vete. Mendje të lojtura, si ato të hetuesve-aktorë, e kishin pjellë, me siguri, atë çarturi.

10

Dy vjet më pas, kur në mes të dhjetorit dy xhipse ndaluan te porta e jashtme e gjuetinës, katundarët që banonin përreth, e pas tyre krejt banorët e qytetit të vogël të Lezhës, e kuptuan se shteti i ri komunist po e merrte në dorë përnjëmend krejt vendin. Në të tri kafenetë e qytetit nuk flitej veç për këtë.

Prania e pushtetit të ri ishte ndier gjer atëherë në dy vende: njëri i dukshëm, madje me një dërrasë te hyrja, ku ishin shkruar e zezë mbi të bardhë fjalët: “Zyra e tatimeve të jashtëzakonshme” dhe tjetri, disi i papërcaktuar saktë, një rrah i shkretë në të dalë të qytetit, ku thuhej se pushkatoheshin kundërshtarët e regjimit. Në të parën ish-pasanikët, e sidomos ata që fajësoheshin se ishin pasuruar gjatë luftës, thërriteshin për të kthyer paratë e fituara. Njehsimet bëheshin aty për aty, midis rrahjeve dhe klithmave “amani, kini mëshirë, gjithë ç’kisha ua dhashë!”, pas të cilave njeriu

ose dilte i lehtësuar, ndonëse i nxirë nga fshikulli, ose çohet te rrahu i shkretë, ngaqë ishte gjykuar i pasinqertë.

Sa për ndryshimin e tretë, atë që kishte ndodhur në fushën e flamurit: një yll i vogël i verdhë i shtuar sipër shqiponjës, kjo ende nuk kishte tërhequr vëmendjen e askujt. Ishin mësuar vitet e fundit me ndryshimet në flamur: diçka shtohet ose diçka hiqet gjithmonë në të njëjtin vend: sipër dy krerëve të shkabës. Italianët, kishin shtuar sëpatat e Liktorit të Romës, kurse gjermanët, me të vënë këmbën në Shqipëri, i kishin hequr ato sakaq, duke shpallur si një lajm të mirë se po u kthenin shqiptarëve flamurin parak, atë që kishte ngjyrën e gjakut në fushën e vet, dhe zinë në ngjyrën e shkabës.

Çdo ditë, tek dëgjonin tingujt e kambanës së kuvendit të françeskanëve, njerëzit bënin kryqin, duke bekuar fatin që qielli, ashtu si më parë, ishte po ai dhe asnjë jehonë tjetër, veç atyre të motit, nuk e dhunonte.

Për çudi, vënia dorë e shtetit në gjuetinën, i tronditi njerëzit. Në krye, as vetë nuk e kapnin pse, madje përpiqeshin ta përhapnin brengën, duke u hequr shpërfillës: një copë ngrehinë gjuetije, pa shih, pa shih, gjysmë kumarhane, gjysmë bordell. Dhe rikujtonin gjithë ç'kishin parë e ç'kishin dëgjuar për të. Megjithatë, tek ndiqnin me sy pajisjet që shkarkoheshin nga kryeqyteti për të zëvendësuar shandanët dhe orënditë e tjera, ankthi në vend që të fironte, rritej.

Dhe turbull, ditë pas dite, e kuptonin përse. Një shtet që përgatitej për darka e pritje, tregonte se ndihej i fortë. Zhvatjen e florinjve dhe pushkatimin e njerëzve mund ta bënte nga frika, por darkat e bisedimet e fshehta ishin tjetër gjë.

Bujtina e gjahut u shpall pjesë e hotelit të madh “Dajti” të Tiranës. Darkat e para zyrtare u bënë në muajin prill, fill pas riparimit. Bisedimet e fshehta ose gjysmë të fshehta, gjithashtu. Bujtësit, shumica e të cilëve ishin jugosllavë ose rusë, ndërsa vizitonin mjediset, bënë pak a shumë të njëjtat pyetje: Ka qenë Ribentropi këtu? Edhe Geringu? Ah, paska qenë nipi i tij. Veç gjahut bëheshin bisedime të fshehta?

I tërhiqte shumë kjo hamendje e fundit, thua se donin të bindeshin se bisedimet, për të cilat kishin ardhur ata vetë, ishin përnjëmend të fshehta.

Te ky muri këtu ka qenë një Rembrand? S’e besoj. Ndoshta një riprodhim. “Kalorësi me skifter”, kështu quhej. Thuhet se u bë shkak për zbulimin e një komploti.

Shoku Rankoviç mund të vijë për gjah. Ndoshta vetë shoku Tito.

Flihet keq këtu. Këto fjalë që do t’i përsërisnin shumica e atyre që kalonin natën atje, i kishte thënë i pari Millovan Gjilasi.

Gjumë të keq kishte bërë sidomos djaloshi shqiptar, Bardh Beltoja. Kishte qenë për tri ditë, përkthyes i një delegacioni jugosllav. Bisedimet kishin

qenë të vështira, gjithë nerva. Përmendeshin marrëveshje të vjetra, të fshehta, që të ngjethnin mishtë. Do të vemi te Stalini, ai të na gjykojë. Këto fjalë i thoshin herë njëra palë, herë tjetra. Të vemi, posi, qysh tani po deshët.

Mos ardhça më kurrë këtu, kishte thënë Bardh Beltoja, ndërsa largohej për në Tiranë, fill pas mbarimit të bisedimeve. Rrugës ishte gjithë trishtim. Dhe përpiqej të harronte ato që kishte dëgjuar.

11

Bardh Beltoja u kthye në gjuetinën e Lezhës katër muaj më pas. Nuk shoqëronte më kurrfarë dërgate. Kishte ardhur thjesht për gjah, bashkë me dy oficerë të Ministrisë së Brendshme, që i kishte njohur rastësisht në klubin e gjuetarëve të kryeqytetit. I kishin thënë se mund ta merrnin me vete për të gjuajtur rosa, në një vend që ishte i ndaluar për të tjerët. Kur kishte marrë vesh se ku po shkonin, Bardhi u kishte buzëqeshur: kam qenë një herë në atë gjuetinë. Por nuk kishte rreguar përse, dhe as ata nuk e kishin pyetur.

Ishte dhjetor. Qielli ishte i mbyllur, i shurdhër. Edhe biseda në makinë ashtu bëhej, me ca ndërprerje

midis, si humnera.

Gjuetina ishte e zbrazët. Mbrëmja dukej si e rënë para kohe, kështu që nuk e patën të vështirë të flinin herët për t'u ngritur në tre pas mesnate. U kthyen ndaj të gdhirë. Dy prej tyre tërhiqnin rrëshqanthi të tretin, të vdekur ndërkaq. Përgjegjësi i gjuetinės vështronte me sy të shqyer pllangat e baltës, përmes së cilave gjaku mezi dallohej.

Ata kërkuan një telefon dhe ashtu me fjalë të përgjysmuara lajmëruan për vrasjen aksidentale të njeriut.

Hetuesit mbërritën po atë ditë nga Tirana, bashkë me një mjek legjist e një fotograf. I pyetën për një kohë të gjatë dy oficerët, pastaj i morën me vete nëpër kënetë për të rindërtuar ngjarjen. U kthyen të gjithë të ndragur me baltë, bënë matje e fotografi të tjera, dhe disa herë u përpoqën të flisnin në telefon me kryeqytetin. Të gjitha linjat ishin të zëna. Flitej se kishte ndryshim në vijën politike.

Pa u ngrysur mirë, ikën të gjithë, duke marrë me vete edhe kufomën. Përgjegjësi i bujtinės i ndiqte me sy të mpirë tek hipnin në makina.

U kthye në shtëpinë e vet që ishte fare pranë gjuetinės. E shoqja e priste gjithë frikë. Do të ketë hetime të tjera? Do të ketë ndoshta kontroll... si atëherë?

Një copë herë ai e vështroi ngultazi, si të mos kuptonte asgjë.

O, jo, tha me zë të humbur. E dinte se sa herë binte fjala për kësi gjërash, ajo frikësohej për një pasqyrëz gruaje, të vetmin send, që kishin mundur të merrnin tre vjet më parë, kur gjuetina ishte plaçkitur.

Jo, pëshpëriti ai. S'besoj se do të ketë tjetër hetim... Madje dhe ai që bëhej sot... se si m'u duk... ashtu si atëherë... si theatër...

12

Më shumë se gjysmë shekulli më pas, në dhjetor të vitit 1999, Bruno Mohr, arkitekt si i ati, me një sëmundje të ngjashme në shpretkë, zbriti në aeroportin e Tiranës me një avion të Al-Italia-s. Me t'u vendosur në hotel, kërkoi të dhëna për mënyrën e udhëtimit gjer në gjuetinën e Lezhës dhe të zënies së një dhome në të. Ia dhanë ato që kërkonte: largësinë e Lezhës, çmimet, kushtet e tjera. Në këtë muaj bënte ftohtë. Pajisjet e gjuetisë, nëse shkonte për gjueti, do t'i gjente atje. Pagesat mund t'i bënte me lekë ose në dollarë. Për arsye sigurimi ishte e këshillueshme që rruga të bëhej me taksì.

Mbërriti të nesërmen. Pasi la çantën në dhome, doli të shikonte mjediset. Ndriçimi i pasdites dimërore

thithej gjithkund nga muret prej druri. Ai picërronte sytë, si njeriu që prapa pamjes që ka përpara përpiqet të kapi diçka tjetër.

Kam projektuar shumë ngrehina, por ajo është e vetmja, me të cilën qenia ime pati një përkitje misterioze, i kishte thënë i ati pak ditë para vdekjes. Rrallëherë kjo u ndodhte arkitektëve...

Ai i kishte folur gjatë për rragimin e tij, tek bënte projektin. Në orët e lodhjes, zëra të largët i dukej se i pëshpërisnin: ç'po bën, ti po sheston një gjuetinë apo një kurth?

Bruno Mohr eci me hapa të ngadaltë nëpër oborrin e brendshëm, pastaj nën harkoret e gurta gjer te porta e jashtme, ku fenerët e hekurt ende nuk ishin ndezur. Ishte e mundur vallë që një ndërtesë të jepte ankthin e projektuesit, qoftë edhe turbull, si në një seancë spiritizmi? I dukej se kapte diçka, por aty për aty i ikte shkumbtazi.

Për t'iu shmangur këtij mundimi, e kishte shtyrë ndoshta vite me radhë këtë udhëtim. Ti do të vesh në gjuetinën e Lezhës në Shqipëri, dhe do të marrësh vesh ç'ka ndodhur, i kishte thënë i ati... Unë paralajmërimin e kam bërë... E kam shpëtuar shpirtin tim...

Në çastet kur dhimbjet i lehtësoheshin ai e pyeste të atin se ç'ishte ai paralajmërim dhe kujt i drejtohej. Arkitekti mëdyshej. I thoshte se s'donte ta rëndonte kujtesën e tij të njomë me gjëra të rënda. Veç kësaj, kjo ishte e rrezikshme. Mosdija nganjëherë ishte

mbrojtja më e mirë.

E megjithatë, çdo herë që hapej ajo bisedë, diçka i thoshte. Flitej se projektuesit e piramidave egjiptiane skajonin, diku në qendër të tyre, në një skutë që s'e dinte askush, një kumt të fshehtë. Gjer më sot askush nuk e ka gjetur një kumt të tillë dhe as dihet në ç'trajtë ai është lënë... Gjuetina e Lezhës qysh në fillim ma shtiu në krye një tundim të tillë. Atë e kërkonte, shpirti im gjithashtu. Ishte një thirrje që gjer në fund, madje edhe tani që po të flas, mbeti e turbullt. E megjithatë, midis turbullirës diçka kam kapur. Në një pikturë të ardhur nga Veriu... atje është kumti im. Një pëlhurë që paraqet një kalorës të ftuar në gjueti... Një kalorës me një skifter në sup... Që parandjen ndoshta ftesën e pabesë... E megjithatë shkon drejt fatit të tij... Dhe tani, mos më pyet më tepër.

Pas vdekjes së të atit, Bruno Mohr nisi të ndiqte me vëmendje dy kronikat: atë të zezën dhe atë mondanen, për të marrë vesh se ç'ndodhte në gjuetinën e Lezhës. Dy herë u bë gati të nisej vetë, për të përmbushur dëshirën e të ndjerit, por rrokullima e ngjarjeve nuk i la kohë. Një herë iu duk se pushkatimi i kontit, të zotit të gjuetinës, kishte qenë edhe zgjidhja e misterit. Megjithatë nuk ndihej i qetë. Kishte diçka që nuk shkonte në kahun e rrugëtimit të së keqes.

U duk se u qetësua pas vendosjes së komunizmit në Shqipëri. Të gjitha urat me të kaluarën ishin prerë, e bashkë me to edhe rrjedha e fshehtë e mallkimeve

dhe e parandjenjave. Dhe era që i shtynte. Veç kësaj, edhe po të donte të shkonte në Shqipëri, tani ishte e pamundur.

Kur diktatura shqiptare ra, i ati i tij kishte gati pesëdhjetë vjet që dergjej nën dhé. Rruga për Shqipëri ishte hapur dhe, përherë e më tepër, ai nisi të ndiente prapë shtysën për të shkuar atje. Ti nuk e ke parë ende gjuetinën e Lezhës...

Te mjedisi i madh i ndjenjies Bruno Mohr qëndroi për një kohë të gjatë përpara murit, ku duhej të kishte qenë varur dikur piktura aq shumë e përfolur.

Përgjegjësi i hotelit, që e dinte tashmë se kush ishte, e ndiqte me ca sy të mallëngjyer. I ishte lutur të linte një shënim në librin e artë. I kishte thënë se do ta kishte për nder ta ndihmonte me ç't'i donte zemra. Ta vinte për shembull të flinte në apartamentin e kontit. Të gjithë bujtësit e shquar e kërkonin një gjë të tillë. Por ai, më shumë se kushdo, e meritonte.

Bruno Mohr e kishte falenderuar për gjithë atë kujdes, pastaj i kishte kërkuar veç një gjë: t'i fliste diçka për të fshehtat e kësaj gjuetine... për një pikturë për shembull, që thuhej se ishte varur te ky mur.

Ah, një pikturë, kishte thënë përgjegjësi. Diçka i kishte zënë veshi për të. Por dikush tjetër, përgjegjësi i vjetër i hotelit, ai me siguri do të dinte shumë gjëra.

Bruno Mohr i kishte ngulur sytë gjithë shqetësim. Dinte shumë gjëra, po vallë a do të fliste? A nuk ishte e rrezikshme?

Përgjegjësi kishte qeshur me zë. Kjo ndodhte dikur, në komunizëm. Askush nuk tregonte asgjë. Kurse tani ndodhte e kundërta: flisnin, madje më shumë se ç'dinin. Kjo Shqipëri e vogël paska qenë si sfungjer, si një vrimë e zezë, siç thuhej. Gjithë atë zi që kishte gëlltitur, po e nxirrte tani.

Bruno Mohr ktheu kryet nga vendi, ku ata të dy ishin duke e pritur. Me hapa të ngadaltë, u afrua dhe u ul. Përgjegjësi i vjetër, i veshur me kostum të zi dhe me kravatë flutur, të mbetura, me sa dukej, që nga koha e pritjeve të dikurshme, rrinte hijerëndë si përpara një ceremonie.

Kuvendimi erdhi shumë shpejt atje ku duhej. E kishin kërkuar aq shumë atë pëlhurë. Në fillim gjermanët, pastaj komunistët. Por ajo s'kishte si të gjendej. Qysh gjatë hetimit të madh do të ishte dërguar në Romë, për t'u hetuar centimetër pas centimetri. Madje edhe piktura tjetër, ajo e rremja, ishte zhdukur.

Ç'ishte kjo pikturë tjetër? Përse e rreme?

Ishte një kopje e bërë shpejt e shpejt, me kujtesë, për arsye hetimi. E vinin dhe e hiqnin në mur, sa herë që hetuesit rindërtonin ngjarjet. Së paku kështu flitej. Unë për vete nuk i kam parë, as njërën, as tjetrën.

E përse gjithë ky interesim për një pikturë?

Ah, kjo është pyetja që e bënin shumë vetë. Ime shoqe, ndjesë pastë, për shembull. Përse? Ku ta dish? Thuhej se në të kishte një shenjë. Ishte kyçi i një të fshehte. Ndoshta ishin fantazira, por kështu flitej.

Paralajmërohej një vrasje. Për një gjë që do të ndodhë se s'bën, thuhet ka qenë e shkruar. Ishte pak a shumë e njëjta gjë, mjaftonte që në vend të fjalës “e shkruar” të vihej “e pikturuar”.

E pastaj? Pyeti Bruno Mohr, me zë të shuar. U krye ajo gjë, domethënë ajo vrasje?

Tjetri ngriti supet. Nuk dinte asgjë. Ata banonin vërtet afër gjuetinės, por nuk dinin ç'ndodhte atje. Që larg dukeshin dritat e festës, nganjëherë pishtarët në kënetë, dëgjohej muzika, por se ç'bëhej tjetër, ata as me mend nuk e merrnin dot.

Se ç'bëhej, përsëriti me po atë zë të fikur Bruno Mohr-i. Janë bërë natyrisht shumë gjëra, por vrasje nuk ka pasur. Deshi të shtonte se ai e kishte hetuar me themel këtë punë, kishte shfletuar shtypin e kohës, kishte zhbiruar arkivat, por asnjë gjurmë vrasjeje nuk kishte gjetur. Edhe hetimi, ai që kishte vazhduar me stinë të tëra, kishte qenë për tjetër gjë.

Dy shqiptarët dëgjonin me pamje të menduar.

Kjo duhet të jetë e vërtetë, tha plaku. Me sa duket, në atë kohë, në kohën tuaj, ajo s'ka ndodhur, por më pas...

Bruno Mohr-i, në vend që ta ndërpriste për t'i thënë se ajo kohë, që tjetri e kishte quajtur “koha juaj”, nuk kishte qenë kohë e tij, ia kapi duart me butësi.

Më pas... Ju thatë “më pas”... ju lutem, vazhdoni... Është fjala për porosinë e fundit të tim eti... për qetësimin e shpirtit të tij.

E kuptonte dhe vetë që fjalët e tij mund t'i dukeshin tjetrit pa kuptim, megjithatë nuk gjente dot të tjera, ndaj vazhdoi të fliste si i mpirë.

Një vrasje ka pasur, tha me zë të ulët, por më pas, në kohën tonë.

Me fjalë të pakta, si të tkurrura nga një acar i madh, ai foli për atë ag të zymtë dhjetori, kur e kishin sjellë kufomën e të vrarit drejt e nga kënetë. Ishte një djalë i ri, që disa muaj më parë kishte qenë përkthyes në ca bisedime të fshehta. E kishin ftuar kinse për gjueti rosash, dhe aty, midis kënetës, e kishin prerë. Sapo e kishte parë trupin që kullonte ujë e baltë, ai e kishte ndier se nuk kishte qenë aksident, por vrasje. Kurse hetuesit thoshin të kundërtën. Por hetimet ishin të rreme. Në këtë buzë kënete ashtu ndodhte përherë. Porsa mbërrinin hetuesit, dukej sikur dilnin aty për aty nga bota e njëmendtë për t'u futur në një tjetër. Në njëfarë theatri...

Ç' theatër? Përpara kujt? Pse?

Plaku tundi kryet, pastaj ngriti sytë lart. Përpara kujt? Përpara Zotit ndoshta, atij që shihte çdo gjë e që shtirej sikur nuk shihte.

Bruno Mohr-i e kuptoi më në fund se nuk do të flinte dot. U ngrit nga shtrati, ndezi abazhurin dhe pa orën. Ishte tre e mëngjesit, pikërisht koha kur gjysmë shekulli më parë tre të ardhurit nga kryeqyteti ishin nisur për në kënetë.

Dritarja e dhomës së tij binte përballë territ të kënetës. Ia nguli sytë për një kohë të gjatë atij terri, me një shpresë të turbullt, me mallëngjim, si t'i kërkonte ndihmë. Do ta besonte se po i thoshte: ti e ke njohur tim atë, ndoshta më mirë se unë. Keni dhënë e keni marrë me njëri-tjetrin kur ka qenë këtu. Ai vetë, biri i tij, kishte qenë tepër i ri në atë kohë për të kapur ato që babai thoshte gjatë agonisë së tij. Ai terr, më i vjetër se bota, e dinte ndoshta më mirë atë që mendjet njerëzore nuk e rroknin dot. Kishte pasur ndoshta një çast përkitjeje midis tyre, një grimë kohe, kur shenja kishte kaluar prej një bote te tjetra. Dhe kështu shestimi i një vrasjeje që vërtitej në erë qysh nga mesjeta, kishte rënë rastësisht, si një gjallesë bredhëse, midis vizatimeve dhe shifrave të projektit të tij.

Është e kotë, tha me vete. Ishte e kotë të shtyhej më tutje me pyetjet: si e kishte kapur ati i tij kumtin, e aq më pak, kujt i drejtohej paralajmërimi.

Mos e shty më tej, i tha trurit të tij. Më tutje niste tmërri i asaj që s' duhej ditur. S' thoshin më kot vendësit

e këtushëm: thirri mendjes! ose mblidhe mendjen!
njëlloj sikur të donin të lidhnin një bishë.

Duhej ta merrte më rrokshëm e më thjesht këtë punë. Ishte koha që e prodhonte gjithandej krimin. Dhe në se tharmi i krimit, si një fluturamë e shtyrë nga era lëvizte nga epoka në epokë, i pashkatërrueshëm nga asgjë, mospërfillës për rendet, kombet, kjo tregonte se kohërat ngjanin.

Vrasja i ishte vërtitur Musolinit, vjehrrit të kontit fatzi, më pas nënmbretit Jakomon, e kështu me radhë, mbretit të rrëzuar të shqiptarëve, Zog (ftesa për një takim të fshehtë me të, pas rrëzimit, ndodhej ende në arkivat e Ministrisë së Jashtme gjermane), diktatorit komunist jugosllav, Tito, së fundi diktatorit shqiptar, atij që dy herë rresht kishte dërguar në gjah sozinë e tij, i bindur se do ta vrisnin, madje sipas skenarit të përfytyruar nga ai vetë.

Të gjitha këto iu dukën për çudi të thjeshta e të kapshme. Në fund të fundit në çdo ftesë kishte pasur përherë pakëz mort.

Megjithatë kur ndieu fëshfërimën e diçkaje poshtë derës, ai nuk u rrëqeth. Ashtu i lehtë e i mjegullt, siç ishte nga gjumi i vonuar, u ngrit, iu afrua derës dhe e hapi dërgesën. Ishte përnjëmend një ftesë për gjah.

Ishte ende gjysmëterr dhe mezi i dallonte fjalët. Ishte një gjah që bëhej me rastin e një ngjarjeje të rëndësishme, të Paktit të Stabilitetit, ndoshta, në Ballkan ose thjesht të mbarimit të luftës së Kosovës.

Kostumet e gjahut mund t'i kërkoheshin gjuetinës. Të tjerat gjithashtu. Një grimë ai mendoi se nuk do të kishte nevojë veç për skifterin e tij. Gjuetina do t'ia gjente ndoshta.

Në mëngjes, kur u ngrit nga gjumi, iu kujtua ëndrra dhe sytë i shkuan te fundi i derës, atje ku i qe dukur se i kishin futur ftesën. Diçka zbardhte vërtet pikërisht atje. Iu afrua ngadalë, e mori fletën e bardhë dhe lexoi ç'ishte shkruar në të: "Sipas regjistrimit në librin e gjuetinës, i vrari i 19 dhjetorit 1947 quhej Bardh Beltoja".

Para se të nisej me taksi në Tiranë, Bruno Mohri pyeti sesi mund të shkohej gjer te kisha e françeskanëve. Atje ndezi dy qirinj: një për shpirtin e atit të tij, dhe tjetrin për të vrarin e panjohur.

Paris, verë 2000

*Historia e Lidhjes së Shkrimtarëve
shqiptarë, përballë pasqyrës së një gruaje*

Që Lidhja e Shkrimtarëve të Shqipërisë të vihej në lidhje krahasuese me një lavire, kjo do të më dukej një kundruallsi tejet vulgare, siç janë zakonisht metaforat e shpërdoruara, sidomos pas rënies së komunizmit. E megjithatë mendimi se si mund të shkruhej saktë historia e Lidhjes, (së paku historia e saj midis viteve 1962 dhe 1967), prej kohësh më shoqërohej aty për aty nga kujtimi i gruas me emrin Margaritë. Më dukej e pamundur të shkëputesha prej saj, siç ndodh shpesh me kujtimin që sjell një aromë e largët.

Margarita ishte një prostitutë. Shtëpia e saj ndodhej në një rrugicë të shkurtër, që dilte te Rruga e Dibrës, pak a shumë në të njëjtin nivel ku dilte edhe rrugica, në fundin e së cilës ndodhej Lidhja e Shkrimtarëve, në krahun kundruall.

Kisha dëgjuar se pas projektimit prej një arkitekti francez të një ndërtese moderne, në qelqnajën e së cilës pasqyrohej katedralja që ndodhej përballë, një gjë e tillë nisi të bëhej e modës. Megjithatë ishte e

vështirë të krijohej një lidhje shëmbëllimi e diçkaje, e aq më tepër e një institucioni, me një grua që banonte përballë, vetëm për shkak të kësaj rastësie. Aq më tepër që përpara se të strehohej në këtë vend, në vilën e ish-ministrit të Brendshëm të mbretërisë, Lidhja e Shkrimtarëve kishte qenë në rrugën Carnavon, në një oborr të brendshëm, që mbyllej prej Bibliotekës Kombëtare dhe prej ish-pallatit të princeshave. (Më pas, kur ajo do të shpërngulej përsëri, këtë herë në Rrugën e Kavajës, në ndërtesën ku më 1938 ishte bërë martesja e mbretit Zog, në mendjen e shumë njerëzve kaloi mendimi se një hije misterioze mbretërore ndiqte pas institucionin stërkomunist, mendim që u tret ashtu siç lindi, ngaqë s' mbështetej në kurrfarë logjike).

Që e njoha Margaritën për arsye të thjeshtë se Lidhja e Shkrimtarëve ndodhej pikërisht kundruall rrugicës së saj, kjo ishte jashtë çdo dyshimi.

Në trotuarin e djathtë të rrugës së Dibrës ishte një mëngjesore e vogël, ku në ditët e nxehta gazetarët e rinj, që punonin në Lidhje, merrnin zakonisht ndonjë gotë birrë. Ngjitur me të ishte një tregtazë private frutash. Aty për herë të parë e pashë Margaritën. Ishim duke dalë nga lokali, kur dikush nga ne tha me zë të ulët: “Kjo është Marga, që banon përballë”.

Diçka më kishte zënë veshi për të, por fare turbull, që e kisha harruar sakaq. Një “e atillë”, e modës së shkuar, që jetonte bashkë me nënën në një shtëpizë të rrugica.

Ndryshe nga ç'e kisha menduar ishte rreth të tridhjetave, me një fustan të hollë vere që e tregonte edhe më të re. E panxirë nga dielli, pa kurrfarë shenje vulgariteti, me flokë gështenjë, që i krijonin ca drethka të buta te qafa, njëfarë Ane Karenine, por pa Vronsk dhe pa goditjen e hekurt të vagonit hekurudhor, në vend të të cilit kishte marrë një fat gruaje të përdalë në një shtet komunist ballkanik, në fillim të viteve '60.

Ndërsa ktheheshim në Lidhje të Shkrimtarëve, dëgjoja me vëmendje kureshtitë që tregonte kolegu ynë për të. Ishte prostituta më me klas të lartë në Tiranë dhe, me sa dukej, e vetmja. Një çudi e vërtetë sesi kishte mbetur ende në këtë vend. Klientët i kishte të zgjedhur, zakonisht me njohje gojë pas goje. I mbante gjithë natën. Në orën 3 të mëngjesit nëna ua sillte kafënë të dyve, asaj dhe atij. Shpërblimin prej 1000 lekësh klienti e linte kujdesshëm poshtë nënkresës.

Rrallëherë më kishte qëlluar të përpija me aq etje hollësitë e një tregimi.

Pak kohë më parë, sikur dikush të më thoshte se do të shastisesha kështu pas një femre të modës së shkuar, nga ato, fotografitë e të cilave gjendeshin shpesh në albumet e familjeve të vjetra qytetare, me kapele e me vel të pikëzuar, disa herë në fundajën e ndonjë gondole, aty për aty do të shqyhesha gazit. Paskëshe qenë një matuf i fshehur, do t'i gërmushesha vetes, një lolo sentimental i maskuar pas pantallonave të modës. Të rruaçin pulovrat me dy ikse sipër, simbole

të shekullit XX, të rruaçin dhe profkat e tjera për t'u pëlqyer vajzave.

I mendoja këto e megjithatë në asnjë cep të ndërgjegjes sime nuk qasej dyshimi se po vjetrohesh. Përkundrazi, në mënyrë të turbullt më dukej se kishte diçka të mirëfilltë, diçka tepër të re e moderne, në këtë pasion të ri. Në Moskë, prej nga isha kthyer para një viti, kisha kaluar një krizë të ngjashme, por kjo e tanishmja ishte më e thellë. Kishte lidhje me një thelb prej të cilit fshihej ndoshta tjetër gjë: tipi i femrës që më tërhiqte.

Si në një krisje të gëzueshme akujsh, në mendjen time u kthjellua një e vërtetë që, me sa dukej, kishte kohë që përgatitej: vajzat që njihja, ato trupe e barqe të lëmuar nga sporti, ekskursionet dhe pishina, m'u dukën befaz shterpa e pa mister në krahasim me trupin e përfytyruar të Margaritës.

Pas mesnate, nuk di sa ishte ora, ndoshta pikërisht koha kur nëna e saj u çonte kafënë e dytë në shtrat, më kishte dalë gjumi e po përpiqesha të merrja me mend zhartierat e saj të zeza, të hedhura në fund të shtratit, si dhe mëndafshin e lodhur të mbathjeve, pas dashurisë.

*Një zi zhartierësh zonjash të një tjetër kohe
Në mendjen time bie si muzg...*

Kishte disa kohë që disa nga mendimet më rrinin kështu në kokë, në trajta vargësh, titujsh ose epitetesh

të gdhendur në mermer. Ishte një nga të fshehtat e mia, nga ato që ishte vështirë të shpjegoheshin pa rrezikuar të dukesh mendjefyll.

Edhe më vështirë ishte sqarimi brenda ndërgjegjes sime, se kjo turbullirë kishte kohë që pulsonte aty. Kishte jo një, po disa fillime ndoshta, si ato rrjedhat që s' dihet ku e sajojnë së pari përroin e vogël. Kisha përshtypjen se në njërin nga varrezat e Tiranës kisha parë fotografi grash të tilla, të ngjitura në mermer. Kurse një ditë tjetër, në udhëkryqin pranë kafe Orës, kisha parë gjuhëtarin e shquar E.Ç. tek përshëndeste një grua, duke hequr borsalinën e zezë. Ishte një pamje e pazakonshme në kryeqytetin shqiptar dhe një copë herë e kisha ndjekur pas shkencëtarin, me shpresë se do ta përsëriste atë lëvizje. Por zonjat ishin, me sa dukej, tepër të rralla në rrugët e Tiranës.

E dija se për diçka të ngjashme, puthjen e dorës së një shkencëtareje të një vendi që quhej armik, E.Ç. kishte kohë që nuk lejohej të shkonte në kongrese ndërkombëtare. Tek ecja pas tij mendoja se duhej të ishte një torturë e vërtetë për të gjersa ta harronte atë zakon. Kurse ne, intelektualët e rinj, kishim përparësinë që nuk dinim se si puthej një dorë gruaje. Kishte rrezik të bëheshim qesharakë si majmunët, ose edhe më keq, t'i copëtonim me dhëmbë ato duar të brishta. Kështu edhe mund të bërtisnim në ndonjë mbledhje: na dërgoni në kongrese ndërkombëtare dhe do të shihni sesi zonjat do të ikin të lemerisura, ndërsa në dhëmbët tona do të

nxijnë mbeturinat e dorashkave të tyre prej tyli të zi.

Tek shihja shkencëtarin që po largohej, me vete thosha se të tillë duhej të ishin klientët e saj, ndonëse nuk e përfytyroja dot profesorin e vjetër të trokiste te porta në rrugicë. Duhej të ishin të tjerë... Të tjerë, po nga vallë dilnin? Apo ishin të tillë veç në kokën time dhe ndoshta në kokën e asaj vetë, Margaritës?

2

Mendimi për të shkuar te rrugica përballë gjallonte brenda meje i këndshëm, por i mbështjellë me një mjegull penguese. Si të merresha vesh me të? Ku ndodhej rrjeti që ia gjente klientët?

Nganjëherë më dukej se kurrfarë rrjeti s'mund të kishte, ngaqë gjëra të tilla quheshin të rrezikshme, megjithatë edhe e kundërta, vajtja tek ajo ashtu thjesht, pa një marrëveshje s'mund të bëhej. Ishte ndoshta nëna e saj, me anë mikeshash të vjetra besnike, ato që nuk mungonin kurrë në rruginat e Tiranës, që ia siguronin vizitorët.

Ndoshta xanxa për Margaritën do të më zbehej shkallë-shkallë, si shumë gjëra të tjera, sikur të mos e ndeshja përsëri te shitorja e frutave. Kisha ndaluar në

trotuar me një poeteshë të re, së cilës pa asnjë vështirësi po ia prishja mendjen, ngaqë ishte nga ai lloj vajzash që më fort se gjithçka çmonin shpërfilljen dhe fjalët pa kuptim. Po i tregoja diçka për indianët e tredhur që studionin në Institutin “Gorki” në Moskë dhe një gjë tjetër, aq të paqenë sa edhe vetë e harroja aty për aty, kur pashë Margaritën. Po e kapërcente udhëkryqin kujdesshëm, gati e trembur, si gjithë njerëzit që dilnin rrallë në rrugë.

E folura ime e humbi gjallërinë, për t’u kthyer në një përçartje të hallakatur. Studentët indianë ishin tredhur qysh në Hindi, pas një thirrjeje të Xhavaharlal Nehrusë, në bazë të kërkesës së komisionit të OKB-së për mosshtimin e popullsisë, dhe gjithçka shoqërohej me muzikë, për të shtuar zjarrminë patriotike, domethënë tek barakat ku njerëzit prisnin radhën dhe ku binte erë jod, orkestrat nuk pushonin as ditë, as natë...

Vajza guxoi më në fund të më ndërpriste për të më thënë se ajo që po tregoja ishte shumë tërheqëse, por nuk e kuptonte përse unë sa vente egërsohesha dhe po e humbja toruan.

Desha t’i them: si të mos e humb toruan, moj tyrfyçkë, po kalon Margarita.

Ajo diçka pikasi më në fund. Me bisht të syrit e ndoqi ecjen e gruas që vinte përballë nesh, pastaj bëri një lëvizje me buzë, si të thoshte: tani po e kuptoj. Por mua as që më duhej ç’mendonte. Gjithë vëmendja

ime ishte përqendruar te gruaja që kapërcente rrugën, nga thellësia e së cilës një kamion i spërkatur me llaç, në ballin e të cilit ishin shkruar fjalët: “Rroftë plani 5-vjeçar!”, po afrohej me ulërimë.

Margarita i bëri hapat e fundit dhe shkeli në trotuarin ku ishim ne. Kishte po atë fustan vere dhe po atë përpëlitje të dallandyshtë qerpikësh, që e bënte të largët. Edhe flokët ashtu i kishte krehur, lëmueshëm, që i çliroheshin te qafa, me një krehje që s’dije si ta quaje, të vjetër apo moderne. Të kujtonte Greta Garbon, por një Greta Garbo të tjetërfartë, si të dërguar përmes një pasqyre, prej mërzisë provinciale shqiptare.

Para se të hynte te shitorja e frutave, e ndjeu që e shikoja dhe më pa edhe ajo, por me një shikim të ëmbël, si pas një qelqi, në të cilin s’kishte asnjë shenjë vulgariteti. M’u duk sikur sytë e saj tërhoqën brenda një buzëqeshje, siç bëjnë njerëzit kur njohin diçka, por nuk duan ta tregojnë.

Si në një përplasje makinash u dyndën në kokën time hamendjet më të ndryshme. Ashtu siç kishim dëgjuar ne për të, ajo gjithashtu kishte dëgjuar ndoshta diçka për ne, djem të rinj, të porsaardhur nga studimet jashtë shtetit, që punonim në Lidhje të Shkrimtarëve. Lexonte me siguri, ndryshe si mund t’i shtynte ditët e gjata, në pritje të natës? Dhe ndoshta ishte kureshtare të dinte si ishin djemtë e kësaj kohe, që ishte e huaj për të. Letrarë e artistë të një race tjetër, që ndryshe nga të vjetrit, nuk dinim frëngjisht apo italisht, por

gjuhë të Lindjes, polonisht, mongolçe, rusisht, hungarisht... Megjithatë s' duhej harruar se gratë ishin të papritura, pëlqenin nganjëherë ato gjëra që ne mund të na dukeshin të papranueshme. Si ishte për shembull në hungarisht fjala "të dua"? Ose si gatuheshin kobrat?

Margarita doli me një rrjetë mollësh në dorë. Ishin ndoshta ato që i hante pas mesnatës bashkë me klientin, përpara kafesë së orës tre...

Ajo më shikoi prapë ëmbëlsisht, po shkurt dhe pa atë nënkuptim që do ta kërkonte secili prej nesh. Me siguri ishte kureshtarë të futej edhe ajo në mjegullnajën tonë. Por kishte ende drojë nga e panjohura jonë, ashtu siç kishim edhe ne prej zhartierave të zeza, midis të cilave po të bije, ndoshta nuk dilje më.

Kur ajo e kapërceu më në fund udhëkryqin dhe u zhduk te hyrja e rrugicës, i lehtësuar sikur t'ia kisha mbajtur litarin mbështetës, mora frymë thellë. Pastaj kujtova se i buzëqesha poeteshës së re, por ajo buzëqeshje duhej të ishte aq e pakripë, saqë vajza nuk e gëlltiti dot. Më shikonte me ca sy, siç shihen gurët e një piedestali, në mos të rrëzuar, të troshitur krejt. Por largimi i Margaritës ma kishte kthyer prapë sigurinë dhe unë fillova prapë të dërdëllisja për orkestrat e spërkatura me jod dhe praninë e Titos e të Naserit e të karagjozëve të tjerë të veshur me dolloma në ceremoninë e pafund të tredhjes, dhe madje për vëzhguesit e Kinës, që donin të përfitonin, me sa dukej, nga përvoja.

Më dëgjonte me vëmendje, por pa atë besimin e mëparshëm. Sytë e mi bënin ç'bënin e venin te udhëkryqi, ku manikyri ngjyrë vjollcë i gishtave të këmbëve të Margaritës dukej se kishte lënë ca shenja si prej ëndrre.

- Dëgjo, - i thashë papritur poeteshës së re. – Mos të ka zënë veshi rastësisht, te gjyshja jote për shembull, ose te ungi kur shkon për vizitë, për ca gra që quhen jo fort të virtytshme, për të mos thënë të përdala, ndonëse kjo fjalë s'është fort e përshtatshme për to, ngaqë dalin shumë rrallë, shkurt mos ke dëgjuar për ca të tilla, që kanë klientë të zgjedhur? Është fjala se si shkohet tek ato, si...

U desh ta përsërisja pyetjen disa herë që ajo ta merrte vesh më në fund se ç'kërkoja prej saj. Për herë të parë e pashë të mvrejtej, gjë që për çudi i shkonte shumë, pastaj u nxi krejt.

- Për kë më merrni mua? – tha me zë të hidhur.

Desha t'i them se më kishte keqkuptuar, se ishte fjala për ca zakone të jetës, që mua më interesonin si shkrimtar e si gazetar, por ajo nuk më dëgjonte më. Më tha “mirupafshim” dhe ktheu krahët për të ikur, në kohën që kamioni i spërkatur me gëlqere, ndoshta ai që kishte kaluar pak më parë, po turrej përsëri plot zhurmë dhe shkronja të kuqe për planin pesëvjeçar. Poetsha e re nuk e ktheu asnjëherë kryet, siç bënte më parë kur ndaheshim.

Bibë e realizmit socialist, thashë me vete, dhe aty

për aty e hoqa mendjen prej saj.

3

Do të shkoja patjetër te Margarita. Kisha ndjesinë se këtë vendim e kishte marrë gjithë qenia ime, që nga truri gjer te qendra e trupit tim. Edhe kur një pjese të kësaj qenieje i binte vrulli, ishte pjesa tjetër që e shtynte drejt mëkatit. Dhe për habinë time, shtytësi nuk ishte gjithmonë mishi.

Ndryshe nga të gjitha ato që quheshin aventura dashurie, kur faza e parë: njohja, shoqërimi në rrugë ose në kafe, ose dërgimi i një letre, ishin gjëra gjithsesi të lehta, kurse i panjohur mbetej gjithmonë përfundimi, domethënë ajo që në mënyrë vulgare quhej “shtirja në dorë”, në këtë rast ishte kjo e fundit që ishte e siguruar, kurse e vështirë, gati e pamundur ngjante faza e parë: rënia në përkitje me Margaritën. Duhej të ishte një hartë tjetër e Tiranës, me adresa dhe kode të tjera, që ne nuk i njihnim.

Një mbrëmje, pasi kthyem nga një gotë birrë te bar “Voza”, mua dhe shokun tim të redaksisë, i vetmi me të cilin e kishim bërë bisedën e M., siç e quanim tani midis nesh, këmbët po na çonin si padashur në

drejtimin ku duhej të ishte shtëpia e saj. Nga Rruga e Barrikadave dolëm në atë të Dibrës dhe atje unë e mbaja mend shumë mirë rruginën ku ajo ishte futur herën e fundit, me ato këmbë me gishta me manikyr ngjyrë ëndrre.

Nata ishte e qetë, me pak hënë, si e krijuar enkas për rrugica të tilla që, mu në qendër të kryeqytetit, dukej sikur ishin hequr mënjanë për të bërë jetën e tyre të patrazuar nga energjia e socializmit. Ne shikonim portat prej druri, me ndonjë zbukurim në qemer dhe pas tyre oborret e vegjël, me ca drurë hurme midis. Shtëpitë ishin dykatëshe, një pjesë me strehë të gjera dhe në shumicën e dritareve kishte vazo me lule. Sa herë që shihnim ndonjë dritare të ndriçuar zbehtë, na dukej se pikërisht ajo duhej të ishte banesa e Margaritës.

Atë natë fjeta shumë keq. Copa ëndrrash të ngjashme me ca shkatarrina ku mezi ecej, më lodhën më shumë se pagjumësia. Gjumi më doli shpesh dhe gati çdo herë mendoja të njëjtën gjë: ecjen time në rrugicën e shkretë, tashmë si klient i Margaritës, duke kërkuar portën e saj.

Në të vërtetë isha i paqetë. Shqetësimin ma shkaktonte dyshimi, nëse rrugica ishte vërtet aq paqësore sa ç'dukej, apo përshtypja ishte e rreme. A ishte e mundur që syrit të Sigurimit shqiptar, atij që thuhej se përgjonte gjithçka, t'i kishte shpëtuar Margarita dhe vizitorët e saj? Apo ndoshta ajo vetë të

bënte pjesë në rrjetin e tij?

Ca çaste m'u duk se s'kishte si të ndodhte ndryshe dhe duhej të ishte vërtet naiv që të besoje të kundërtën. Mjaftoi kjo që për ca çaste të ma ftohte dëshirën për të, dhe manikyri ngjyrë vjollcë, dhe zhartierat e zeza, bashkë me kafënë dhe fjalën “zotni”, të më çmagjepseshin. I çliruar disi nga ajo barrë, fjeta prapë, për t'u zgjuar pas një ore si nga një kambanë. Fjalët e një kushëririt tim, që punonte në Ministrinë e Brendshme m'u kujtuan befasisht: ti kujton se ne mbikqyrim gjithçka? Po ta them unë se është krejt e kundërta. Ne mbikqyrim një m... E kemi krijuar vetë këtë legjendë për t'u futur frikën njerëzve. Dhe për çudi, ajo ecën. Eh, ta dish ti ç'bëhet në këtë vend...

I solla e i risolla në mend fjalët e tij dhe zemra po më ngrohej. Ta dish ti ç'bëhet në këtë vend... Isha i sigurt se gjëja më e ndërlikuar që ndodhte në këtë vend, ishte pikërisht ajo që lidhej me fundin e barkut të Margaritës.

Po e bindja veten se droja prej Sigurimit ishte fare e kotë. Në fund të fundit edhe po ta zbulonte, shtetit mund t'i bënte përshtypje të keqe në qoftë se merrte vesh se te Margarita shkonte ndonjë ministër ose ndonjë gjeneral, por jo një shkrimtar i ri. Aq më tepër se ky shkrimtar, po ta gjykoje nga vjershat që kishte botuar, nuk ishte fort serioz dhe ishte kritikuar me të drejtë për ca prirje jo fort të moralshme. Shkurt nuk ishte ndonjë hata e madhe se po shkonte të nxirrte

sytë me një lavire.

Gati me hakërrim m'u kujtua dorëshkrimi i romanit që e kisha shkruar kur isha student në Moskë dhe vazhdova mbrojtjen time përpara një mbledhjeje të hamendsuar: unë nuk e fsheh që më tërheqin laviret, madje romani im i parë, që për shkakun tuaj nuk e botoj dot, është i mbushur fund e majë me të atilla. Pra ju, shkoni me ato që doni, me shoqet e kryesisë së Bashkimit të Grave, me ato të Plenumit etj., unë kam të drejtë të shkoj aty ku e kam vendin, te kurvat...

Të nesërmen, tek po hanim mëngjesin me shokun e zyrës, ia thashë ç'kisha menduar dhe qeshëm të dy një copë herë. Pastaj ai më tha se, duke i lënë mënjane mahitë, unë kisha të drejtë edhe për diçka tjetër: kohët e fundit kishte njëfarë zbutjeje dhe gjëra të tilla sikur nuk merreshin me këmbët e para si dikur.

Kjo ishte e vërtetë. Madje dy javë më parë, vetë Udhëheqësi kishte bërë befas atë gjestin e harruar prej kohësh në këtë vend: i kishte puthur dorën një gruaje. Dhe këtë e kishte bërë publikisht, përpara kamerave, mu në Kuvendin Popullor.

Ajo puthje e dorës e përfaqësueses së pakicës greke në Parlament, kishte shkaktuar një valë adhurimi te intelektualët: xhentëlmen i madh shoku Enver! S'ishte e rastit që përpara tij jo vetëm Hrushovi e Gotvaldi, por edhe Torezi, që vinte nga Parisi, ngjante si katundar.

Kur e kisha parë në lajmet e mbrëmjes, mendja

më kishte shkuar te gjuhëtari E.Ç., që pikërisht për një gjë të tillë kishte patur aq ngatërresa. Pastaj aty për aty më shkrepni në kokë se kishte mundësi që shefi i partisë ishte kujtuar për atë gjest pikërisht prej E.Ç. Në pamje të parë dukej si një lidhje e kërkuar, por po ta mendoje më thellë nuk dilte ashtu. Pak kohë më parë, në një mbledhje me intelektualët, shefi i partisë, për herë të parë pas 17 vjetësh, kishte thënë ca fjalë vlerësuese për E.Ç. Me sa dukej, ato ditë përpara se të gjente shembujt për të dhënë atë shenjë zbutjeje, shefi kishte kërkuar të merrte njoftim, midis të tjerash, edhe për dosjen e E.Ç., aty ku puthja e famshme e dorës duhej të përmendej shpesh. Smira e tërthortë, shkërbimi, malli për vitet e kaluara në Francë, të përziera së bashku në atë mënyrë, që s'mund të shkoqiteshin kurrë gjer në fund, kishin bërë që kur kishte ardhur rasti i kumtit zbutës, ajo puthje dore të kopjohej prej tij.

Kisha bindjen se ishte kështu, ashtu siç isha i bindur se vajtja te Margarita nuk ishte kurrsesi e rrezikshme si më parë.

Zbutja e klimës politike shoqërohej për çudi me mbylljen e kufijve. Në aeroportin e Rinasit avionët sa vente bëheshin më të rrallë. Por ngaqë aeroplanët që mungonin ishin të gjithë të Lindjes, njerëzve nuk iu dukej ndonjë gjëmë e madhe. Pa shiko, nuk po vijjnë avionët sovjetikë, ose gjermanolindorë, kurrë mos ardhçin!

Ndonëse nuk e thoshin me zë, shumë njerëz ëndërronin avionët e tjerë, ata që do të zëvendësonin lindorët.

Ndërkaq, bashkë me avionët, ishin rralluar shtetasit e vendeve socialiste. Nuk dinim ende si t'i quanim. Kishim qenë gjer atëherë të së njëjtës familje, kurse tani po bëheshim gjysmë të huaj.

Margarita qëndronte mënjanë këtij trazimi. Trupi i saj kishte qenë dhe mbetej përherë më i huaj se ai i hungarezkave, ruseve, letonezeve ose hebrejkave, me të cilat brezi ynë kishte pasur të bënte. I përkiste një tjetër hyllësie, ndaj dhe ëndërrohej frikshëm, siç ëndërrohet kapërcimi i një pragu.

4

Redaksia e gazetës letrare zinte dy dhoma në katin e dytë të Lidhjes së Shkrimtarëve. Në njërën, atë më të voglën, rrinte kryeredaktori. Në tjetrën, ne gazetarët. Nga të tri dritaret e saj, ajo më e gjera vështronte përgjatë kopshtit, gjer te porta me flegra hekuri. Kopshti ishte i bukur, qoftë në ditët me diell, qoftë në shi dhe vetë dritarja dukej njëlloj e përshtatshme si për gjendjen e mirë shpirtërore, si për

mërzitë.

Që këndeje dukeshin ata që hynin e dilnin në ndërtesë. Të parë që nga lart shumica dukeshin të shtrembër, me ca lëvizje gjysmë komike dhe me një ngadalësi ose ngut prej të cilit nuk kuptohej, nëse largoheshin të gëzuar apo gjithë vrer. Kjo ndodhte sidomos në vjeshtë që, siç dihej, ishte koha e delegacioneve. Ato, në krahasim me më parë, ishin rralluar mjaft. Kishin mbetur veç Kina me Korenë, Vietnami, natyrisht, pastaj Kuba, dhe ndonjë vend afrikan. Një dërgatë te arbëreshët e Italisë ngjante po aq e rrallë sa shfaqja e një komete.

Tek vështroja gjysmë i topitur kopshtin e ftohur nga vjeshta, disa herë e gjeta veten përpara asaj mëdyshjes së njohur, që shpesh vjen nga përrallat e fëminisë, se ç' do të parapëlqejta po të më jepej mundësia e zgjedhjes midis dy të mirave. Në këtë rast të mirat ishin: vajtja jashtë shtetit ose një natë e kaluar me Margaritën. Do të zgjidhja natyrisht të parën, jo pa njëfarë pengu për humbjen e tjetrës.

Nuk e kishim parë më as unë, as shoku im. Siç duket, kishim qenë të paaftë për të rënë në shtegun që çonte tek ajo. Ose nënvetëdija jonë na largonte dinakërisht prej atij shtegu.

Pas festave të nëntorit dimri ishte i mërzitshëm kudo, e sidomos në Lidhjen e Shkrimtarëve. Nuk ndodhte asgjë, ose dukej kështu ngaqë nuk ndodhte asgjësend nga ato që ne prisnim.

Kisha nisur një roman me një titull që më pëlqente fort: “Evgjiti i sëmurë”. E keqja ishte se, përveç titullit dhe një gjetjeje, që më kishte lënë një natë pa gjumë, aq novatore më qe dukur, nuk e kisha të qartë ç’do të shkruaja.

Gjetja kishte të bënte me ritmin e romanit, i cili duhej t’i përshtatej sëmundjes së personazhit. Me fjalë të tjera, aty ku temperatura ngrihej, ose pulsi shpejtohej, ritmi pësonte të njëjtën gjë. Kurse në pjesët ku evgjiti, ta zemë, binte në koma, ndodhte e kundërta. Dhe kështu me radhë për përçartjet e etheve, krizat e veshkave etj.

Kisha shkruar vetëm kreun e parë, atë ku evgjiti vizitohej te mjeku, si dhe fillimin e kreut të dytë, kur priste përfundimin e analizave. Këtu kisha ngecur, ngaqë nuk vendosja dot ç’sëmundje t’i vija. Shoku im, të vetmit që i kisha besuar të fshehtë, më tha se kjo qenkësh gjëja themelore, ngaqë prej saj varej gjatësia e veprës. Në qoftë se romanin e mendoja të gjatë, ta zemë me dy vëllime, siç ishte bërë zakon kohët e fundit, edhe lëngatën duhej ta zgjidhja të tillë. Kurse roman i shkurtër do të thoshte që evgjitet t’ia bëja gropën shpejt.

I mërzhitur nga mëdyshjet e kisha ndërprerë të shkruarit, ndonëse kjo gjë më brengoste edhe më fort.

Një ditë shoku im më tha se kishte rënë në gjurmë të M. Mënyra për ta gjetur ishte pak a shumë ajo që kishim marrë me mend, veç disi më e natyrshme.

Shkohej te një fqinjë që thurte pulovra ose bënte qëndisma me porosi. Atje hapej biseda për ca lloj thurjesh, që i bënte veç nëna e Margaritës bashkë me të bijën. Kështu krijohej lidhja: fqinja shkonte t'i thërriste të dyja për t'u njohur me klientin, ose e çonte klientin tek ato. Aty pastaj bëhej marrëveshja: caktimi i datës, për shembull, e ndoshta kushtet e tjera.

Ja pra ç'na qenkësh. Margarita kishte mundësi vërtet t'i zgjidhte klientët. Kjo na pëlqeu, ngaqë ishim të sigurtë se i kishim kushtet për të marrë, si të thuash, vizën e saj. Madje na u duk i bukur mendimi që do të kishim ndoshta nga një pulovër të thurur prej saj, një pulovër tjetër me ikset e shekullit XX për mua dhe një të dytë, me ç'shenjë të donte, për shokun tim.

Ngaqë ditët ishin tejet të mërzitshme në redaksi, e kishim të lehtë të bënim plane e të përgatiteshim për "mbasditen e qëndismave", siç e quanim midis nesh vizitën te fqinja e M. Për të dhënë përshtypjen e njerëzve seriozë ishte mirë të gjenim këmisha të bardha dhe të vinim kravata. Kjo na kujtoi vetvetiu punën e moshës. Kishim droje se mos dukeshim si dy karafilë të papjekur, ndaj po mendonim në ç'mënyrë t'i krihnim flokët që të ngjanim më të mëdhenj. Menduam gjithashtu nëse duhej ndoshta të vinim kapela ose të ndiznim rastësisht nga një puro, nga ato që shiteshin kohët e fundit në Hotel Dajti. Mua më shkoi ndër mend t'i tregoja kinse si rastësisht librin me vjersha që më ishte botuar në Moskë kur isha student, në parathënien e të cilit ishte shkruar

e zezë mbi të bardhë, se kisha ndikime nga letërsia dekadente. Kjo, ndonëse ishte e rrezikshme, më dukej tepër miklonjëse, e sidomos në një rast të tillë. Por pas zjarrmisë së parë, na kapi njëfarë dyshimi se ndoshta një gjë e tillë nuk ishte fort me vend. Ishte pak a shumë si ajo puna e litarit që nuk duhej përmendur në shtëpinë e të varurit. Edhe bisedat për Greta Garbon, Kafkën e tmerrshëm ose Benedetto Kroçen, që na ishin dukur në fillim si të përshtatshme, tani s'na ngjanin ashtu. Mund t'i dukeshim si dy provokatorë ose edhe më keq: kandidatë për t'u futur në burg. Le t'i linim më mirë gjërat ashtu si t'i sillte hera.

5

Ishte një ditë marsi e ftohtë, kur kryeredaktori, që porsa ishte kthyer nga një mbledhje në Komitetin Qendror, na thirri në zyrën e tij. Fytyra i nxinte. Edhe fjalët që tha ashtu ishin: të zymta, që të futnin drithmën. Partia kishte vërejtje për shtypin, veçanërisht për gazetën e Lidhjes së Shkrimtarëve. Për Lidhjen gjithashtu, por kjo do të shqyrtohej në një mbledhje të veçantë. Kishte kohë që në gazetë ndihej një frymë liberale, një rënie e syçelësisë revolucionare, një squllje

që s'kishte të bënte fare me optimizmin e jetës socialiste. Ai dha disa shembuj, pastaj m'u kthye mua: Ja, në sektorin e jashtëm, me të cilin merresh ti, shkrimet për sukseset e letërsisë e të arteve në Kinë, në Vietnam e në Kubë, ose njoftimet për artin revolucionar përparimtar në botë nuk janë aq të shpeshta sa ç'duhet, kurse ca lajme a shkrime të tjera, si për shembull vdekja e shkrimtarit amerikan Heminguej, bashkë me pëshpërimat për dyshimet për vetvrasjen e Merilin Monrosë kanë zënë shumë vend. Me këtë rast desha të di: ç'është kjo tërheqje, për të mos thënë mahnitje, nga vetvrasjet? Edhe poema "Re me pantallona" e Majakovskit është botuar e shoqëruar nga shënimi: "në prag të përvjetorit të vetvrasjes së poetit".

S'dija ç't'i përgjigjesha. Në një rast tjetër do t'i thosha se ne zakonisht i përcjellim vetvrasjet e shkrimtarëve të Perëndimit, krizë shpirtërore që pasqyron krizën e sistemit kapitalist etj., etj., por më ngatërronte vetvrasja e Majakovskit, aq më tepër që kishte ndodhur në kohën e Stalinit.

Ngrita prapë supet për t'i thënë se s'dija ç'të thosha.

Sektorët e tjerë në gazetë gjithashtu po kritikoheshin: botime vjershash hermetike, tregime me dashuriçka, shkrime kritike pa partishmëri të qartë.

Pas mbarimit të mbledhjes u kthyem në zyrë me një pamje fajtori.

Po atë ditë morëm vesh se mbledhje të ngjashme ishin bërë kudo: në Theatrin e Operas, që ishte fqinjë me ne, në Kinostudio, në Theatrin Popullor e natyrisht në shtëpitë botuese. Një plenum i ngutshëm i Lidhjes së Shkrimtarëve do të mbahej javën e ardhshme.

Dy ditë përpara plenumit më thirri shefi i kuadrit të Lidhjes, për të më qortuar lidhur me një udhëtim shërbimi që kisha bërë para ca kohe në Shkodër. Sipas njoftimeve që kishin ardhur andej, paskësha qenë në ca mjedise dekadente. Unë u hodha përpjetë për t'i thënë se kjo ishte shpifje, se nuk njihja asnjë kurvë në Shkodër, dhe kaq e vërtetë ishte kjo, sa që në hotel, megjithëse temperatura ishte nën zero, kisha masturbuar.

Shefi i kuadrit më dëgjonte me një buzëqeshje ironike. Dale, dale, më ndërpreu më në fund. Mos u hidh si gjel. Mjedise dekadente nuk janë vetëm laviret. Meqenëse e dashke shkoqur, ja ku po ta them: ke qenë në një të ashtuquajtur "Sallon letrar" në Shkodër, një nga ato paçavure ku mblidhen ca vjeturina katolike, që kanë nostalgji për të kaluarën.

Të më kishte dhënë një flakurimë në fytyrë nuk do të më hutonte më fort. Siguria më ra në çast. Kisha qenë vërtet në njëfarë salloni, madje poeti humorist Pashk Tr., një horr gazmor që më kishte çuar, kështu më kishte thënë: "do të shkojmë sonte në një sallon letrar, nga ata të vjetrit që vetëm Shkodër locja i ruan ende".

Kisha shkuar gjithë kureshtje në shtëpinë e vjetër

shkodrane, ku gjithçka kishte qenë e kohës së shkuar: qilimi në dhomën e madhe të ndenjies, oxhaku i stilit otoman, një prushanë e të njëjtit stil dhe një kore e Shën Mërisë në kënd dhe natyrisht njerëzit. Përveç zonjës së shtëpisë, që të gjithë e thërrisnin “zonjusha Bimbli” ndonëse po i afrohej të shtatëdhjetave dhe të cilën horri Pashk Tr. ngulte këmbë se e kishte dashnore, ishte vetë Pashku, pastaj një plakë e imtë, zonja Pituke, që nuk e hapi gojën asnjëherë, si dhe poeti i verbër Llesh Huta.

Pasi kishim pirë çaj dhe konjak, Pashk Tr. kishte lexuar sonetin e tij të fundit me titullin “Pranverë në vjeshtë”, që i kushtohej natyrisht përtëritjes së zonjushës Bimbli, ndonëse asnjë shenjë e tillë nuk vërehej në trupin e saj të ngjallmë. E zonja e shtëpisë, shumë e prekur, e kishte falenderuar Pashkun për sonetin e tij, pastaj poeti i verbër kishte lexuar edhe ai një vjershë të vetën, e cila për nga fryma nuk ngjante aspak me sonetin, ngaqë në të vërtetë nuk ishte veçse një mallkim për femrën që nuk i ishte përgjigjur dashurisë së poetit e që mbaronte me fjalët: “ti që s’ më deshe mua, ma zi se unë u verbofsh!”.

M’u kujtuan vetëtimthi këto dhe duhej të isha pakëz i skuqur në fytyrë, sepse shefi i kuadrit më tha: e sheh që edhe vetë të vjen turp?

U përpoqa ta marr veten për t’i thënë se ndonëse atmosfera ashtu ishte, e vjetëruar, nuk vura re ndonjë mall për të kaluarën, e aq më pak fjalë me dy kuptime

për kohën e sotme.

Shefi i kuadrit tundi kryet, duke kërkuar diçka në dosjen që kishte përpara. Ashtu duket në fillim, tha, por ti s' mund ta dish se ç' flasin ata kur janë mes veti. Veç kësaj, s' ka shumë rëndësi se ç' u tha ose ç' nuk u tha atë ditë atje, rëndësi ka fryma e përgjithshme. Më kupton ku e kam fjalën? Partia po na sinjalizon se ka një rënie të frymës revolucionare. Dhe armiku këtë pret: një zbutjen tonë, një sjellje si të thuash njerëzore e merr për dobësi dhe bëhet gati të fitojë truall aty ku ne na zë gjumi. Armiku kur e sheh se nuk del dot haptas, përdor mënyra të tërthorta: pijet, gratë, muzikën, fenë, poezinë hermetike, modën e veshjes. Ai ua ka vënë synë sidomos ju të rinjve që sapo jeni kthyer nga studimet jashtë shtetit.

Sytë e tij u përshkënditën si dy gaca dhe unë thashë me vete: prite kur të më përmendi atë parathënien e sovjetikëve për ndikimet dekadente në vjershat e mia. Por lavdi Zotit, nuk tha asgjë për të. Me sa dukej, kritikant e sovjetikëve s' pinin më ujë, përderisa ata edhe udhëheqjen shqiptare e kishin quajtur të tillë: të shitur te Perëndimi për 30 aspra, me fjalë të tjera, dekadente e shkuar dekadentes.

As për "Evgjitin e sëmurë" s' dinte gjë. Isha i bindur se e kisha ruajtur pak a shumë të fshehtë, ndonëse një mbrëmje, te birraria "Voza", tek pinim e flisnim për novatorizmin me ca poetë të rinj, u kisha thënë gjithë murrje se do t' u vinte mendja vërdallë

kur të lexonin atë pjesë të romanit tim, ku përshkruhej sesi evgjijit i krruhej lëkura, me fjalë të tjera, ku frazat bëheshin gramshalesh në atë farë feje që edhe vetë dermatologët do të hutoheshin.

Nuk ka sallone të tjera letrare, veç salloneve të Partisë, vazhdoi ai. Mbledhjet, këshillimet me klasën punëtore, plenumet, këto janë sallonet e mëdha të artit, dhe jo ca skuta që kanë zënë myk. Besoj se më kuptove, djalosh.

Duke u ngritur nga ndenjësja për të më dhënë të kuptoj se takimi kishte mbaruar, më shkeli synë, siç bënte shpesh kur donte të thoshte diçka të veçantë: Dhe më shumë kujdes për shkrimet dhe këshillat e shokëve kinezë. E qartë?

Unë pohova me krye, gjysmë i hutuar nga ai bombardim fjalësh, e sidomos nga ajo shkelje e syrit.

- Pasesër në plenum shokët do të flasin për të gjitha këto, - më tha ndërsa po dilja. - Ju të rinjtë gjithashtu do të flisni, besoj.

6

Plenumi u bë në një nga sallat e Pallatit të Kulturës. Ndryshe nga herët e tjera, fytyrat e udhëheqësve që

merrnin pjesë në të ishin të ngrysura. M'u kujtuan mahitë që kishim bërë me optimizmin dhe buzëqeshjen kremtore sovjetike. Doje zymti? i thashë vetes. Ja ku e ke, madje në llojin më të keq të saj: zymti shqiptare.

Fjalët e referatit kryesor ishin të ashpra. Në kushtet e rrethimit të egër, ndërsa populli shqiptar, me në krye komunistët, punonte e luftonte për thyerjen e bllokadës, shkrimtarët e artistët e Shqipërisë po jepnin, për fat të keq, një shembull të kundërt.

Njëra pas tjetrës u përmendën shprehjet: shkëputje nga masat, mbyllje në guackë dhe borgjezim i jetës.

Një frymë e sëmurë, që s'ka asgjë të përbashkët me idealet komuniste, po përhapet midis nesh, tha kryetari i Lidhjes. Të gjithë prisnin që të përmendte emra dhe heshnja në sallë u bë e padurueshme. Siç duket, përpara se të vinte te emrat, po rendiste veset dhe mëkatet tona. Pijanecë, kurvarë, homoseksualë të theatrit të Operas, rrufjanë moralë e politikë, kumarxhinj, nostalgjikë, mistikë, hermetikë, jo vetëm që gjendeshin midis nesh, por po ndikonin, me sa dukej, për të mbjellë atë frymë të keqe që u tha më lart.

Zemra më rrihte ngadalë. I kisha së paku tre nga mëkatet e përmendura. Për të mos folur për "mahnitjen pas vetvrasjeve", që më kishte vënë në dukje kryeredaktori, ose pas zhartierave të zeza, që nuk ma dinte veç shoku im i zyrës.

Ai gjithashtu dëgjonte krejt i mpirë, vetëm se njëri sy, ai i majti, m'u duk se po i gacullonte rrezikshëm.

Tradhtomë, po të duash, thashë me vete. S'je as i pari, as i fundit.

Folësi e kishte afruar, siç duket, gojën më shumë te mikrofonin, ndaj fjala “shkundje”, që ai e shqiptoi dy herë rresht, u duk se shkaktoi vërtet dridhje në sallë.

- Partia u bën thirrje shkrimtarëve e artistëve të shkunden, - tha ai për herë të tretë. – Për këtë jemi mbledhur në këtë plenum. Dhe për këtë duhet të flasim.

Dolëm nga salla duke u përplasur me njëri-tjetrin si një tufë të verbuarish.

Seanca e mbasdites parashikohej tejet e ngrysur. Dhe ashtu ishte vërtet. Folësit e parë qëlluan njëri më i hidhur se tjetri. Përmendeshin pa pushim sedra e sëmurë intelektualiste, egoizmi, etja për lavdi, për parë, për kotni. Përpara se të thoshte fjalën “të shkundemi!”, njëri prej folësve tha dy herë “turp!”, kurse tjetri ngaqë, siç duket, s'gjeti tjetër fjalë ulëriti “të shkundemi prapë!”.

Ata që e morën fjalën pas tyre nuk qenë më të mëshirshëm. Klasa punëtore, gjithë populli shqiptar ishin të zemëruar me shkrimtarët. Asnjë fjalë pozitive, nga ato të plenumeve të tjera ngazëlluese. Arritjet e papara, pastërtia ideologjike, që na i kishin smirë armiqtë, optimizmi revolucionar, poemat bombë e flamur, të gjitha këto ishin harruar.

Si u katandisëm kështu? Me këto fjalë dhe me zë të dredhur e nisi fjalën një nga shkrimtarët veteranë, që shkruante drama për fëmijë qysh prej Luftës së Parë

Botërore dhe që ishin të përshtatshme për të gjitha regjimet, ngaqë e mira ngadhënjente gjithmonë. Paskëshim qenë llum e shkuar llumit. Pika që s'na bie!

Te dyert e sallës dhe në presidium u bë një lëvizje e vogël. Kishte ardhur për të dëgjuar gruaja e shefit të madh. Unë dhe shoku im i zyrës këmbuem nga një vështrim të shkurtër.

Pas veteranit fjala iu dha një kritiku letrar dhe pas tij poeteshës së re, asaj që dy muaj më parë ia kisha bërë mendjen dhallë me atë historinë e tredhjes së hindjanëve.

Në dridhjen e zërit të saj dhe në ndriçimin e syve kishte një sinqeritet të rrezikshëm.

- Ne, brezi i ri, që po hyjmë në letërsi me ndjenja të pastra, jemi vërtet të zhgënjyer nga disa sjellje borgjeze të paraardhësve tanë. Ne dëshpëroheshim prej tyre, por nuk e kuptonim dot se nga vinte kjo frymë e sëmurë. Kjo mbledhje po na hap sytë!

Zemra m'i ngadalësoi rrahjet. Prite tani kur të më nxjerrë bojën, mendova, ndërkohë që po e shaja veten: idiot, mburravec, kastravec, gjete kujt t'i tregosh histori tredhjesh.

Poetsha e re vazhdonte të fliste me atë gjuhë si brisk. Të rinjtë që i hynin rrugës së letërsisë ishin vërtet naivë, e sidomos vajzat, por të ishe naive nuk ishte faj. Faj ishte kur dikush përpiqej të shpërdoronte qashtërsinë e tyre.

Qiellzana po më binte mbi krye. Në sallë heshtja

ishte bërë më e thellë, ngaqë vajza dha të kuptojë se do të jepte shembuj zvetënimi. Të gjithë ishin të sigurtë se do të dilnin emrat e atyre që, si shpërblim për botimin e vjershave, kishin kërkuar të flinin me të. Nuk ia kisha lypur ende një gjë të tillë, por po të vinte puna te tredhja e hindjanëve, çdokush do të besonte se pas një bisede të tillë, ftesa për në shtrat ishte e pashmangshme.

Vajza foli prapë për qashtërsinë e të rinjve, madje në formë vetkritike, ku nuk kurseu as veten, në rastet kur naiviteti teprohej, siç i kishte ndodhur asaj vetë me një shkrimtar të ri, i cili i kishte mbushur mendjen se do të dilte së shpejti një parfum që quhej “Haxhi Qamili” dhe një tjetër “Djersa e kooperativistes”. Nga kjo mbledhje ajo po e kuptonte se këto përqeshje s’kanë qenë të rastit, siç kishte kujtuar ajo, por kishin rrënjë të thella.

Një murmurimë mbytëse, me ca ngulçe të qeshuri aty-këtu përshkoi sallën. Fytyra e ngrysur e gruas së shefit të madh e treti sakaq zhurmën. Megjithatë një ndjesi ngazëllimi më kaploi papritur. Midis pikëllimit mbytës të atyre ditëve, ishte hera e parë që m’u duk se pikasa një dritëz. Bashkë me mirënjohjen për të panjohurin, atë që ishte mahnitur aq mrekullisht me parfumet, mendimi se kishte njerëz të mençur në këtë vend, të tillë që vërenin gjithçka e që kuptonin gjithçka, më trazoi një copë herë.

Diskutimet sa venin bëheshin më të rrepta. Ku jemi ne, shokë? thërriste dikush te foltorja. Njerëzit

bënin heroizma në punë, ngrinin në dëborë, hidheshin në flakë për të shpëtuar shokun, kurse ne ishim squllur pranë grave dhe stufës së kuzhinës, pa çarë kokën për asgjë. Më pëlqeu shumë diskutimi i shoqes së re poeteshë. Siç e tha ajo, ne s'kemi nevojë për parfumet e Hollivudit apo të Koka-kolës. Unë do të doja që ai birbua, që tallej me kooperativistet tona, të dërgohej në kooperativë ose në minierë, për të provuar në shpinë të tij se ç'është djersa e punës.

Gruaja e Udhëheqësit dhe, pas saj, disa nga anëtarët e presidiumit, miratuan me krye fjalët e oratorit.

Një ndjenjë e rëndë faji ndihej në sallë. Disa nga dëgjuesit i kishin sytë të skuqur. Nja dy prej tyre m'u duk se dënesnin në heshtje.

Si të shlyhej ky mëkat i madh, a kishte rrugëdalje?

Kryetari i Lidhjes, si të ishte në mendjen e shumicës, përpara se ta mbyllte seancën përmendi pikërisht këtë gjë. S'ishte puna vetëm të vajtohej, por duheshin gjetur rrugët e zgjidhjes. Seanca mbyllet, tha ai. Nesër seanca e mëngjesit nis në orën shtatë.

Unë me shokun tim u pamë vetëtimthi në sy. Një seancë plenumi që fillonte në shtatë të mëngjesit. S'kishte nevojë për komente.

Kur me sytë të përgjysmuar nga fryrja mbërrita përpara Pallatit të Kulturës, shumica e shkrimtarëve dhe artistëve ishin ndërkaq aty. Ora ishte gjashtë e gjysmë, por portat prej qelqi ishin ende të mbyllura.

Kërkova me sy shokun tim, që pinte cigare pas një shtylle. Kam ardhur që më gjashtë, tha me zë të ulët. Më doli gjumi si lugat. E megjithatë të tjerët kishin ardhur përpara meje.

Tani ora shtatë, që dje më ishte dukur skandaloze, po më ngjante e tillë, por në kah të kundërt.

Dyert e Pallatit u hapën më në fund dhe njerëzit në heshtje, plot hije të rëndë, po dyndeshin brenda.

Midis së njëjtës heshtje zunë vend në tryezë anëtarët e presidiumit. S'kishte ndryshuar asgjë prej seancës së djeshme, veç vazos me lule, që m'u duk si më e madhe.

Kryetari e hapi seancën duke ia dhënë fjalën sekretarit të Partisë së Lidhjes. Një si optimizëm ndihej në fjalët e tij, por ishte i tillë që nuk të jepte shpresë, përkundrazi të fuste frikën më keq. Mendova se isha bërë me siguri ndjellakeq, ngaqë po kapja veç anën e errët të gjërave, por nga shprehja e fytyrës së shokut të zyrës m'u duk se edhe ai mendonte të njëjtën gjë. Kur folësi tjetër, duke e sjellë fjalën për kërkimin e rrugëzgjdhjeve, përmendi kalimthi honoraret, i dhashë

të drejtë vetes. Paskësh qenë vërtet një optimizëm i pabesë. Salla, me të dëgjuar fjalët “pakësim honoraresh” shtangu, por një grimë më pas, për çudi, u ndie një si frymëmarrje lehtësimi. Bashkë me pickimin në zemër m’u duk se unë gjithashtu ndieva njëfarë lehtësimi. Ja pra ku paska fjetur lepuri. Por po të ishte kështu në djall të venin honoraret! Le t’i cungonin, më keq se ç’i kishin cunguar, le t’i merrnin të gjitha, veç të shpëtonim nga kjo krusmë.

Të tjerët po mendonin, me sa dukej si unë, sepse njëfarë gjallërimi, në krye i drojtur, pastaj përherë e më i dukshëm, po përhapej kudo. E patën dhe honoraret! Dëgjova një zë pas shpinës sime. Hajde, ç’i... t’ëmën!

Një si dehje e papritur, spërkatur me një si mallëngjim të dorës së dytë, po na kapte të gjithëve. Po ndaheshim si nga diçka që ishte edhe kënaqësi, por edhe ves, me fjalë të tjera, po ndaheshim nga honoraret si nga një lavire.

Midis përndezjes një shkrimtar i dalluar kohët e fundit iu afrua foltores, me një zë të plotë, fare të ndryshëm nga zërat e një dite më parë, tha se pavarësisht se ç’vendim do të merrte plenumi, honorarin e romanit të tij të ardhshëm, që ndodhej në shtyp, ai ia falte qysh tani shtetit.

Salla duartrokiti, ndonëse fytyrat e anëtarëve të presidiumit mbetën si edhe më parë, serioze.

Tani që trysnia kishte rënë, atë pickimin e fillimit

nisa ta ndiej prapë. Pastaj s' di se si, në një mënyrë të papritur m'u kujtua Margarita. Flinte me siguri ende, e lodhur nga nata e dashurisë, kurse në nënkresën e bardhë përbri, klienti që kishte ikur, i kishte lënë kartmonedhën njëmijë lekëshe. Ah, paskësh qenë ajo nënkresë, ku kaq herë kisha përfytyruar se si do t'i lija honoraret e mia që ma kishte sjellë, me sa dukej, ndërmend.

Në sallë kishte rënë prapë heshtja. Një poet militant, me fytyrë të rreptë po fliste. Ngaqë i mbahej goja, fjalët që thoshte ngjanin edhe më të vrazhda. Ne folëm këtu për romanet e për poemat tona, por unë nuk dëgjova asnjë fjalë për poemën më madhështore që u thur këto ditë në Shqipëri.

U desh një copë herë që të kuptohej se e kishte fjalën te fjalimi i fundit që kishte mbajtur Udhëheqësi në një qytet të veriut.

Salla kishte shtangur përsëri. Sapo ishim lehtësuar njëfarësoj, befas hija e fajit po ndehej prapë mbi të gjithë, më e zymtë se më parë.

Sytë e gruas së Udhëheqësit, të ftohtë, hetues, i ishin ngulur sallës. Nuk e kapnim dot, ç'kërkohej prej nesh.

Një romancier, me fytyrë të lëmuar, që fliste tepër rrallë nëpër mbledhje, e kishte kërkuar fjalën fill pas poetit. Pa iu afruar mirë mikrofonit, lëshoi një britmë që i la të tërë gojëhapur: "o sot, o kurrë!"

Nuk po u besonim veshëve. Kishte qenë një burrë

i urtë, madje i kritikuar disa herë për mefshtësi intelektualiste. Tani po bënte thirrje për shkundje, por me fjalë të hidhura që ende s'ishin përdorur. Midis tyre, e beftë, e pakthyeshme, ogurzezë ishte shqiptuar fjala “qarkullim”.

Ah! Ja përse qenkësh fjala. Dhe fjalimi i Udhëheqësit, i quajtur “poemë”, pak më parë fliste pikërisht për qarkullimin.

Sytë e gruas së shefit vazhdonin të hetonin sallën. Qetësisht, vëmendshëm.

Qarkullimi, që ne mendjelehtësisht kishim kujtuar se kishte lidhje me kuadrot dhe zyrtarët e burokratizuar, paskësh qenë pikërisht për ne. Ai, dhe jo honoraret e profkat e tjera, e ndreqte këtë punë.

Dalngadalë kjo po bëhej e qartë për gjithkënd.

8

Ajo javë ishte e papërfytyrueshme. Asnjëherë në Lidhjen e Shkrimtarëve e të Artistëve nuk kishte pasur aq shumë hyrje e dalje.

Që nga dritarja e zyrës sonë dukeshin çadrat e lagura, të shkalafitura nga era.

Kryetari i Lidhjes bashkë me sekretarin e Partisë

i prisnin të gjithë për të dëgjuar se në ç' vend mendonin të kryenin qarkullimin. Ishin të bindur se pavarësisht nga zotimi i njëzëshëm për qarkullim, vetëm një pjesë do të iknin nga kryeqyteti. Të tjerëve do t'u thuhej: ju lumtë për gatishmërinë, por kemi nevojë për ju, këtu në Tiranë.

Në zyrën e kryetarit, pasi tregonin katundin ose qytetthin ku ishin gati të shkonin për të njohur jetën, njerëzit rrëfenin hallet e tyre, ato që i pengonin tani për tani të iknin nga shtëpitë, me shpresë që Partia, me zemërgjerësinë e saj do t'i kuptonte.

Hallet e të fshehtat që ndrynin shtëpitë e shkrimtarëve e të artistëve ishin nga më befaseset. Ngjante e pabesueshme që vepra aq të shëndetshme e plot diell pranvere, që përbënin krenarinë e realizmit socialist shqiptar, ishin krijuar nga njerëz me aq shumë sëmundje e cene trupore. Prostati, majasëlli, dhjamthi, shurrimi në shtrat, dukeshin sëmundje të nderuara në krahasim me ca lëngata të tjera, ca puçra e pezmatime zorrësh e lloje zgjebjeje të papara qysh nga koha e mbretërisë.

Zakonisht ata që vinin një herë kërkonin të dëgjoheshin përsëri. Hera e dytë ishte ajo kur rrëfenin edhe zezonat më të mëdha, ato që "për shkak të sedrës së mallkuar mikroborgjeze" i kishin fshehur në takimin e parë. Kishte nga ata që zberthenin pantallonat për të treguar pllanga të frikshme ekzeme, herdhe që vareshin sindozot, e të tjera lemeri. Njëri e niste rrëfimin me

hallin e gruas që nuk i pillte, për t'u zhgrehur pastaj në vaj e për të thënë se e tradhtonte me fqinj, tjetri rrihej nga djali e një i tretë sillte vërtetimin se ishte i metë nga mendja.

Një pëshpërimë se shtypi perëndimor kishte folur për këtë dëbim shkrimtarësh nga kryeqyteti shqiptar, ngjalli shpresën se do të qarkullonin vetëm një e treta e krijuesve. Një pëshpërimë e dytë se nuk kishte qenë shtypi perëndimor, por ai i mërgatës shqiptare që kishte folur, e zbehu disi shpresën. Megjithatë ende besohej se edhe në rastin më të keq nuk do të qarkullonin më shumë se gjysma.

Shumë shpejt u hap fjala se as shtypi perëndimor, as ai i mërgatës nuk kishin thënë as gjysmë fjale për gjëmën që u kishte rënë në kokë shkrimtarëve dhe artistëve shqiptarë, madje një gazetë e mërgatës, pa e fshehur një farë gëzimi hakmarrës, kishte lënë të kuptohej se mirë ç'u bëhej shkrimtarëve shqiptarë. Atë kokë kishin, atë feste le të mbanin.

Nga fundi i javës të gjithë e kuptuan se ishte e kotë të bënin kukamfshefti me vetveten: do të qarkullonin të gjithë, me në krye kryetarin, vargan i pafund, të shquar e të **pashquar, komunistë e jo komunistë, ata që kishin** bërë gabime e ata që s'kishin bërë, bashkë me **ata që mund t'i bënin ato në të ardhmen, që kurrësi s'mund t'i bënin e gjer tek ata që kinse do t'i bënin.**

Gjithë kryeqyteti nuk fliste veç për ikjen e

shkrimtarëve. Disa ua qanin hallin, të tjerë thoshin: mirë ç' u bëhet borgjezëve. Kishte njerëz që besonin se pas kësaj goditjeje, pezmi i shtetit do të binte njëfarë kohe. Të tjerët druanin të kundërtën.

Të fundit që u thirrën në zyrën e kryetarit ishim ne që punonim në Lidhje. Dukej i qetë, ndonëse qeskat poshtë syve i vareshin më shumë se kurrë.

Na ftoi të uleshim në kanape.

- Tani na erdhi radha neve të shtëpisë, - tha me zë të shkujdesur. - Besoj se e morët vesh: unë vetë do të shkoj në Rubik, midis minatorëve.

Unë dhe shoku im tundëm kryet për t' i thënë se e kishim dëgjuar. Tek e dëgjoja të fliste, po vrisja mendjen të gjeja se përse i isha shmangur afrimit me këtë njeri. Kishte mbaruar studimet në Francë në vitet '30, vishej gjithmonë bukur dhe veç një berete gaskonje, që e vinte shpesh, e mbante llullën njëlloj si shkrimtarët francezë, që i kishim parë në fotografi. Të gjitha këto më pëlqenin, madje dy javë më parë, në një nga përfytyrimet e vajtjes te Margarita, kisha menduar sesa me ëndje do t' ia kisha kërkuar hua atë beretë e atë llullë për mbrëmjen e parë, atë të njohjes me M.

Që midis nesh do të kishte një pengesë afrimi, unë e kisha ndier qysh në takimin e parë, kur ai më kishte ftuar të pinim bashkë një kafe, siç bënte shpesh me rishtarët që fillonin punën në Lidhjen e Shkrimtarëve. I kishte edhe beretën, edhe llullën,

megjithatë biseda nuk po ngjitej. E ndjeja se fajtori isha unë, por kjo në vend që të më çlironte, bënte të kundërtën. Fjalët, që zakonisht nuk i kisha të shumta, sa venin më rralloheshin. Nga kjo mosfolje ai, me sa duket, e humbi sigurinë. Llulla iu shua disa herë, një copë herë u mor me të për t'i ndërruar duhanin. Pastaj, për herë të dytë më pyeti për studimet e mia në Institutin "Gorki" dhe më tregoi prapë diçka për vitet e rinisë së tij në Francë.

Atyre që e takonin u bënte përshtypje se, ndryshe nga disa intelektualë të vjetër, që kishin studiuar atje, ai kishte ëndje ta kujtonte Francën. Mendoja se unë e dija shpjegimin e kësaj mosdroje. Vite më parë, para se të vinim ne të rinjtë në Lidhjen e Shkrimtarëve, ishin bërë ndeshje e grindje të mëdha. Disa herë ai kishte qenë në zgrip. Sulmuesit, që kërkonin shkarkimin e tij, ndiheshin të fortë, ngaqë një pjesë kishin qenë në luftë dhe s'kishin kleçka e mbeturina borgjeze në biografi. Duke e ditur se kjo ishte pika e tij e dobët aty pikërisht e kishin përqendruar sulmin. Dukej se Franca, ajo falë së cilës ai ishte formuar si shkrimtar, po e rrëzonte. Mirëpo, për habinë e të gjithëve, ndodhi e kundërta: ishte Franca që e shpëtoi.

Në njërën nga mbledhjet, një nga sulmuesit, një poet i porsakthyer nga studimet në Leningrad, duke flakur tashmë çdo kujdes, e shtroi çështjen prerazi: a ishte normale që Lidhja e Shkrimtarëve shqiptarë të kishte për kryetar një njeri që kishte studiuar në

Francën borgjeze?

Pyetja e tij kishte qenë fatale për sulmuesit. Dikush ishte kujtuar se ta shtroje çështjen kështu ishte e padrejtë, madje e rrezikshme, madje armiqësore. Kundër udhëheqësit të partisë pak kohë më parë, a nuk ishin bërë akuza të ngjashme nga krahu kinse proletar në udhëheqje? Edhe atëherë, ashtu si tani, në mënyrë të pabesë ishin përmendur studimet në Francë...

Kaq kishte mjaftuar që gjithçka të kthehej kryengulthi dhe në mbarim të asaj vjeshte ai të ndihej më i fortë se kurrë.

Të gjitha këto unë i dija, madje atje në kafene mendova se mos edhe atij i kujtohej ai poeti i kthyer nga studimet në Leningrad dhe se mos i shkonte mendja se unë gjithashtu, i kthyeri nga Moska, mund të kisha të njëjtin pezm e të njëjtën etje për karrierë.

Kjo hamendje, për habi, nuk më shqetësoi fort. Duhej që njeriu të kishte një mendje fare të lehtë për të dyshuar në një gjë të tillë.

Atë ditë në kafene dhe ditë të tjera më pas, turbull, fare turbull më dukej se po e kapja shkakun e moskuptimit tonë. Ky njeri vinte nga trevat e Perëndimit që e kishte braktisur, për t'iu përshtatur Lindjes. Kurse unë vija andej nga Lindja e frikshme, me zanafillën e parë të mallit për drejtimin e kundërt. Ne po kryqëzoheshim të dy në këtë vend që quhej Shqipëri. Por kishim të dy shenja dhe kahe të kundërta.

Në këtë udhëkryq dukej sikur secili i thoshte tjetrit: ku kërkon të shkosh, o i gjorë?

Ai më prishte mua një ëndërr dhe unë bëja, me sa duket, të njëjtën gjë. Ndaj e kishim vështirë të merreshim vesh.

- Kështu pra, djem, - tha ai, duke vënë bërrylat mbi syprinën e tryezës së rëndë. Unë kërkoja me sy beretën dhe llullën në cepin ku i vinte gjithmonë. Nuk besonte, siç duket, as vetë se këtë herë ato mund ta shpëtonin ashtu si në kohën e grindjeve të mëdha. – Kështu pra, djem, - përsëriti dhe na dha dorën. – Paçi fat atje ku do të shkoni.

9

Po mbushja javën në qytetin e vogël B. Kisha një gjendje të dyfishtë: si shkrimtar i ri duhej të shkoja çdo ditë në fabrikën e tekstileve për të njohur jetën. Si gazetar vazhdoja të isha kronist i të përjavshmes letrare.

Në fabrikë mëngjeseve koha kalonte këndshëm. Kishte shumë inxhinierë dhe ekonomistë të ardhur nga Tirana, që kishin kryer studimet në vendet e Lindjes. Një pjesë të kohës e kalonin në klubin e fabrikës, duke

rrëkëllyer gota konjaku pa fund. Qysh ditën e parë të njohjes më pëlqeu shumë shoqëria e tyre. Ishin plot humor dhe shpërfillje të këndshme për gjithçka. Më pëlqente sidomos kur i drejtoheshin njëri-tjetrit me gjithfarë nofkash që lidheshin me vendet ku kishin studiuar. Taxh Paholli, zemra e grupit, quhej “pane” ngaqë kishte qenë në Poloni, kurse Liko Ibrahimin e thërrisnim “herr”-i, për shkak të Gjermanisë lindore.

Isha i vetmi që kisha qenë në Moskë, por në sytë e tyre, nuk e di pse, Moska quhej disi e prapambetur. I lumtur për këtë shoqëri befasuese, nuk bëra asgjë për të mbrojtur Moskën, madje nuk e mohova se i përkisja një sektori përgjithësisht të prapambetur, siç ishte letërsia. E vetmja vështirësi për mua ishte t’i ndiqja në ethen e konjakut, çka e vulosi përfundimisht idenë se letërsia kishte mbetur vërtet prapa kohës.

Ditën e tretë më qëlloi të njihem me sekretarin e partisë së fabrikës. Ishte ora 11, po pinim kafënë e dytë a të katërt në klub, kur ata u gjallëruan. Po vjen, po vjen, thanë me zë të ulët. “Herri” më pëshpëriti: tani do të të njohim me sekretarin.

Prisja të shikoja një tip pak a shumë të njohur: kasketë në kokë, nofulla plot vullnet, sy të kthjellët. Njeriu që po afrohej s’kishte asgjë të tillë. Ishte një djalë i ri, i ngrysur, por me atë ngrysjen e veçantë që kanë njerëzit kur duan të lozin theatër. Syrin e majtë e ka gjysmë të mbyllur, tha Taxhi, shikojani syrin e majtë. I tmerrshëm, për besë, shtoi Herri.

Tjetri e kishte syrin e majtë vërtet gjysmë të mbyllur. U afrua dhe më dha dorën me shpërfillje. Pastaj iu drejtua atyre: e more mutër, ç'bëni?

Inxhinierët ia plasën gazit. Unë mbeta gojëhapur. Ata seç i thoshin te veshi, e ngacmonin për diçka që unë s'e merrja vesh, prej së cilës dukej sikur llastohej.

Rrëkëlleu një konjak, pastaj një të dytë dhe iku.

- Sekretar partie i tillë nuk mund të gjendet në gjithë kampin socialist, - tha Herri.

Vazhdoja të mos e kapja dot se ç'donin të thoshin. Që ishte disi i ndryshëm kjo binte në sy menjëherë. Kishte ardhur nga Erseka për të zëvendësuar sekretarin e mëparshëm, një gjirokastrit, të gjykuar si liberal, i cili nga ana e tij ia kishte zënë vendin një tjetri, të cilësuar konservator. Por kjo s'mjaftonte për ta vlerësuar si më të çuditshmin e krejt kampit socialist.

Ata vështronin njëri-tjetrin në mëdyshje për të treguar ose jo një të fshehtë. Më në fund vendosën të ma thoshin ngaqë më quanin ndërkaq si të familjes.

Ajo që dëgjova më la pa mend. Një ditë më parë sekretari i partisë e kishte përmbushur premtimin që u kishte dhënë inxhinierëve se do të flinte me një kineze. Një zot e dinte si kishte mundur ta shtinte në dorë kinezen e pamposhtur, njërën nga të katër specialistet e ardhura, për t'u mësuar vajzave shqiptare përdorimin e makinave të tezgjahut. Kishte rrëfyer vetëm një hollësi: gjatë kohës që bënin dashuri, e tmerruar se mos mbetej shtatzënë kinezja, duke treguar

me gisht barkun e vet, i pëshpëriste: “Shok Kristaq, lutem jo aty, shok Kristaq”.

Gjithë atë mbasdite nuk më hiqej nga mendja ajo që kisha dëgjuar. Sekretari i çuditshëm i partisë gjithashtu kishte dashur ta çonte spermën e vet në një hapësirë tjetër, të huaj, të pamundur. Nganjëherë më dukej se përshkënditej njëfarë ngjasimi me xanxën time për zhartierat e zeza të një kohe tjetër, por aty për aty e humbja fillin e shëmbëllimit. Madje më dukej e kundërta.

Mbasditet në qytetin e vogël ishin të mërzitshme në ditët me shi. Mbrëmjet aq më keq, sidomos të shtunave kur miqtë e mi të rinj, inxhinierët, vonoheshin në mbledhje të pafundme.

Për të shkruar s’më shkruhej. Dorëshkrimi i “Evgjilit të sëmurë”, që e kisha marrë me vete ashtu dhe kishte mbetur i pahapur në fund të valixhes.

Vërtitesha nga rruga kryesore te hoteli i vetëm i qytetit, kthehesha te ndërtesa e kinemasë, me një shpresë të kotë se mos filmi i javës ishte zëvendësuar, pastaj prapë gjendesha në rrugë.

Kalimtarët ishin të rrallë. Restoranti i llumtë ku haja darkën ende nuk ishte hapur. Dy motra që quheshin të shturura, ngaqë pëlqenin kryesisht kryeqytetasit e ardhur, kaluan të kapura për krahu, duke u tundur. Pamja e tyre, ashtu si një ditë më parë, ma shtoi pikëllimin. He, bythshtrëmbset e dreqit, shfryu dikush në trotuar.

Restoranti u hap më në fund. Zura vend në një kënd dhe porosita njëërën nga të dy gjellët e kartës: groshë me mish. Përbri u ul një njeri që fliste me vete. Ik, or pirdhu, i thoshte herë pas here dikujt, ndoshta vetes së vet. Porositi një raki dyshe, që e rrëkëlleu me një frymë.

- Groshë paske marrë edhe ti? – më tha. Bëra “po” me krye dhe ai vazhdoi: - E di atë bejten për groshët shembullorë të kooperativës së Bushatit? E kam dëgjuar vitin që shkoi në Shkodër: “Ta marrë vesh dhe shoqja Tale, ta marrë vesh dhe shoku Tish, kokrra e groshës ish aq e madhe, sa me e nda pordhën më dysh”.

Qeshi një copë herë, kurse unë thashë me vete: ç’më gjeti.

Kur dola në rrugë u ndjeva i lehtësuar. Binte shi i imët. Ora po shkonte nëntë, por inxhinierët ende s’po dukeshin. Shpresa se mund të më gjallërohej kjo mbrëmje me ndonjë lojë letrash, sa vinte më zbehej. Të shtunën e kaluar ata kishin mbetur në mbledhje gjer në mesnatë.

Dy motrat po bënin, siç dukej, vërtitjen e fundit. Ndërsa kryqëzohesha me to, fare befasisht, thua se ma kishin rrezatuar dëshirimin e tyre për kryeqytetin, më kaploi një si valë krenarie që kisha ardhur andej. Ta dini ju provinciale të gjora se ç’kam lënë unë atje. Brenda meje ishte krijuar njëfarë zbrazëtire dehëse. Ta dini ju... Ç’të dinin ato?... Ç’kisha lënë unë atje? Si

njeriu që midis tymit dhe horrave të mejhanes së ndytë kërkon të përndizet duke kujtuar prejardhjen e tij fisnike, ndërgegjgja ime kërkonte, siç dukej, një ngushëllim a një lëndim të tillë. Por, për habinë time s'më erdhën në mend as mimozat e Bulevardit të madh, as kafe "Flora", ku mblidheshim me miqtë, as galeria e arteve a Lidhja e Shkrimtarëve, a ndonjë histori dashurie. Në vend të tyre më erdhi një ngjarje e paqenë, një vajtje e përfytyruar, pra më saktë, një mosvajtje te një lavire luksi, që quhej Margaritë. Ishte ndoshta pika e krahasimit midis tyre (ato vajza të shthurura, ajo gjithashtu), ishte zbrazëtia shpirtërore që, siç dihej, më mirë se gjithçka mund ta mbushte një histori e pamundur, ishte ndoshta një arsye tjetër, e errët, e parrokshme, që shkaktoi atë lidhje.

Nuk dija ta zërtheja brenda meje atë shenjë. Një lavire, më shumë se çdo emblemë tjetër, më bënte ta ndjeja veten kryeqytetas. Nuk dija, a duhej të qaja apo të qeshja për këtë gjë.

10

Në Tiranë vinim rrallë. Por edhe kur vinim përpiqeshim të mos binim në sy. Disa herë, nëpër

fjalimet e udhëheqësve të botuara në shtyp, u ishte hequr vërejtja të qarkulluarve që të lidheshin përnjëmend me bazën, domethënë me popullin e të mos u rrinte mendja në kryeqytet. Kërcënimi i shpërnguljes së familjeve, i vetmi gremç që i mbante të lidhur me Tiranën, i trembte të gjithë.

Në vjeshtë u lajmëruam për një mbledhje në qendër. Ishte hera e parë që grumbulloheshim të gjithë. E shikonim njëri-tjetrin të habitur, si të shihnim në pasqyrë veten tonë. Më shumë se të ligur ngjanim të vjetruar. Rrobat na rrinin keq, sytë kishin një si zbardhim pëkulës, zëri na dilte pa tingullsinë e duhur, thua se fyti kishte marrë krismë.

Kishim ardhur me njëfarë shprese në këtë mbledhje, (shokë shkrimtarë e artistë, ju e kaluat me sukses provën, ju keni vuajtur ndoshta më shumë se ç' duhet atje nëpër provinca, tani kthehuni me ballin lart). Me dëshpërim po shihnim se kishim gjetur një klimë të kundërt. Ishim bërë si të njerkes. Jo vetëm që s'kishte kurrfarë keqardhjeje për ne, por përkundrazi acarimi ishte shtuar.

Ata që kishin përgatitur ca diskutime me ankesa, i futën në xhep dhe thanë gjëra të kundërta. Falenderonin partinë që ua kishte hapur sytë, tregonin shtesimet e tyre për veprat e ardhshme. Me tmerr vura re se dy prej tyre ngjanin me ato që kisha menduar edhe vetë: një novelë me personazhe punëtorë, plot gazmend dhe me qiell të pastër pranvere, pa ato retë e

atë shiun e mallkuar që s'më ndahej.

Me gjithë premtimet e folësve për një letërsi më socialiste, fytyrat e njerëzve të presidiumit vazhdonin të ishin të ngrysurat. Kur njëri prej tyre, sekretari i komitetit të partisë së Tiranës, e mori fjalën, e kuptuam arsyen e atij zymtimi. Ai tha se partia vazhdonte të ishte e pakënaqur me krijuesit. U kishte dhënë dorën, por ata nuk po dinin ta çmonin dorën e saj të ngrohtë. Dy dramaturgë kishin shkruar prapë vepra me gabime ideologjike. Një romancier e kishte nixirë prapë realitetin në veprën e tij të fundit. Ngjyrat e ca piktorëve po çoroditeshin. Kjo tregonte se lufta e klasave në letërsi sa vinte ashpërsohej. Trysnia e imperializmit dhe e revizionizmit botëror gjithashtu. Midis shembujve që vërtetonin këtë të fundit ishte gjuhëtari E.Ç. Pa e çmuar aspak zemërgjerësinë e partisë dhe të Udhëheqësit, që, duke ia falur gabimet e kishin çuar prapë në një kongres gjuhëtarësh, atje, me kokëfortësi ai kishte përsëritur fajin e tij të shkuar: ia kishte puthur prapë dorën asaj zonjës së vendit armik.

Në sallë kishte rënë ajo heshtja e veçantë që krijohet prej ndjenjës së fajit. Ajo sa vinte i pushtonte të gjithë.

Në pushim të gjithë u dyndën drejt WC-ve. Tani rrudhat e njerëzve dalloheshin si me një lupë zmadhuese. Po më shumë binin në sy qafëzat e këmishave, që shumicës u rrinin të lira. Një copë herë sytë më mbetën te kravatat e shtrënguara keq rrotull

qafave mjerane. Kishte një gjë të padurueshme në atë marrëdhënie qafë-kravatë. M'u duk se gjithë rënien tonë, më qartë se çdo gjë, e jepte ajo nyje.

Te kafeneja përbri sallës, ku u vërtita për të kërkuar shokun tim të zyrës, bëra befas një zbulim. Jo gjithë fytyrat ishin të mërzitura, siç më ishte dukur gjer në atë çast. Kishte midis tyre njerëz të qeshur, madje dëgjoheshin zëra gazmorë. Ç'ishin gjithë këto fytyra të panjohura? Thashë me vete. Kaq shpejt kishin vërshtuar talentet e rinj, letrarë që vinin nga klasa punëtore, siç ishte folur shpesh kohët e fundit? Me siguri ishte ashtu. Kisha dëgjuar se në raste të tilla Sigurimi shpejtonte të rekrutonte spiunët midis letrarëve. Me siguri u thoshin: ju jeni shpresa e letërsisë. Ju do të zëvendësoni këta birbot, që partia i dërgoi për studime jashtë shtetit e që janë kthyer që andej të fryrë si bibanët e të molepsur nga e keqja.

Sa më shumë që i vëreja aq më tepër më dukej se ua pikasja të qeshurën e fshehtë, shpotitëse. Një çast m'u duk se pashë midis tyre poeteshën e re, por në atë kohë u dha shenja e rifillimit të mbledhjes dhe njerëzit u dyndën te dyert.

Mbledhja vazhdoi gjer afër mesnatës. Të nesërmen, përpara se të nisesha për në B., u vërtita nja dy orë nëpër Tiranë. Kishte një mjegull të lehtë kudo. Gjethet e verdha binin me trumba te Bulevardi i madh. Kafenetë verore ishin mbyllur, por edhe ashtu të mbyllura ngjanin të bukura e plot mall. Më erdhi

ndër mend restoranti i pikëlluar në B., ku do të haja darkën i vetëm si një qen, dhe me vete thashë: ç'është kjo marrëzi?

Gjithë ngreha e kotsëkotshme, hija dhe pesha e së cilës kishte arritur të më mpinte herë pas here, ra prapë me një rrapëllimë të tmerrshme. Ç'ishte kjo marrëzi e pafund dhe ç'ishte kjo përulje e kjo shurdhëri? Asnjë zë kundër dhe asnjë kundërveprim dëshpërues. Më të heshtur se gjethet e verdha po binim. Më pa shpresë.

Tek ecja me hapa të hallakatur te Rruga e Elbasanit, dëgjova një zë femre që më thirri. Ishte poetesha e re që po ma bënte me dorë nga ana tjetër e trotuarit.

U takuam. Ndryshe nga herët e tjera m'u duk se gjithçka e kishte më të sigurtë, ecjen, fjalët, të qeshurën. Madje te kjo e fundit m'u duk se kapa atë shpotinë që kisha pikasur në mbledhje. Ndihej sipërane me siguri, ngaqë unë s'isha veçse një i qarkulluar. Dhe tani mund të m'i kujtonte pakëz me qortim ato marrëzitë që i thosha më parë.

Më vetuan ndër mend këto dhe po ndjeja një pezm të shurdhër. Pëllumbesha po gabohej kur kujtonte se mund të qesëndisej me një të qarkulluar. Isha në rënie vërtet, por kisha megjithatë një epërsi ndaj saj: s'kisha më asnjë dëshirë për t'ia prishur mendjen.

- Kujtoja se do të diskutoje në mbledhje, - i thashë.
- Fjala jote në mbledhjen e mëparshme, ajo e parfumit

“Djersa e kooperativistes” ishte shumë, shumë tërheqëse.

- Ashtu? – tha duke përpëlitur sytë. E ndieva se gjithë ajo ç’kishte fituar kohët e fundit, vetëpërmbajtja, përpjekja për të mos besuar lehtësisht dokrrat e horrave, po treteshin me ngut për t’ia lënë vendin qashtërsisë së mëparshme.

- Njerëzit e papërgjegjshëm nuk heqin dorë nga poshtërsitë, - vazhdova. – Ti ngrite atë punën e dy parfumeve, po e merr me mend ç’dëgjova këto ditë? Një inxhinier tarrallak, që po merret me ngritjen e fabrikës së parë të prezervativave, paska menduar që marka e prezervativit shqiptar të quhet “Skënderbeu”.

Ajo u skuq dhe s’dinte ku t’i çonte sytë.

- Ç’janë këto marrëzira? – tha. – Si guxojnë njerëzit të mendojnë kështu? Si nuk vënë mend?

- Pikërisht këto fjalë thashë edhe unë kur e dëgjova. Po ai e paska përligjur, si të thuash, me atë që prezervativi duhet të jetë i fortë, rezistent, e meqë Skënderbeu është simbol i qëndresës...

Asaj mezi po i ikte e skuqura. Ashtu e hutuar më dha dorën dhe u ndamë. E ndoqa ca çaste me sy, pastaj më erdhi turp për atë hakmarrje të vockël dhe ika si i ndërkyer në drejtim të kundërt.

Mbasdite u nisa me tren për në B. Mbi fushat po binin ngricat e para dhe unë përpiquesha të mos mendoja asgjë. Pikërisht kur kujtova se ia arrita kësaj, si një pickim gjarpri, më behu në kujtesë fraza e hidhur

e një zyrtari të lartë: kemi faj ne që ju kemi bërë juve shkrimtarë! Fraza ishte thënë në një mbledhje të fshehtë me shkrimtarët militantë, atje ku nganjëherë fliteshin lemerira.

Pra ata, në një çast zemërimi kishin nxjerrë atë që në thellësi të shpirtit mendonin për ne. Për habi, në vend që të pezmatohesha po ndjeja një lodhje qetësuese. Ndoshta vërtet ne nuk ishim shkrimtarë, po surrogato shkrimtarësh, ashtu si ajo surrogatua që zëvendësonte kafënë gjatë kohës së luftës. Ashtu si qindra pamje të tjera përreth.

Zhurma e njëtrajtshme e rrotave të trenit përpiqej të më vinte në gjumë. Një kupëz kafeje, në orën tre pas mesnate, përpiqej të futej në ngrehën e një ëndrre, pa mundur gjithsesi. Diçka e pengonte.

11

Dimri ishte i mërzitshëm si rrallëherë. Dhomën e kisha të ftohtë. Por s'ishte vetëm lagështira dhe ngrica që më mundonin. Novela e gjatë që po shkruaja më dukej më e pashpirt. Si ai që ndërron zot, kisha zëvendësuar klimën dimërore me dritën dhe ëmbëlsinë e pranverës. Dhe dimri sovran, i fyer, po hakmerrej.

Hundët i kisha të zëna vazhdimisht, rrufa dhe kolla s'më ndaheshin.

Mbasditet mezi shtyheshin dhe aq më pak mbrëmjet me varavingën e pandryshuar të dy motrave, restorantin e akullt dhe dyshimin se prapë s'do të kishte një lojë letrash pasdarke. Inxhinierëve u kishin hequr vërejtjen se si shumë po mblidheshin mbrëmjeve te njëri-tjetri.

Lajmet që vinin nga kryeqyteti ishin dëshpëruese. Qarkullimi në vend që të zbutej disi, po thellohej. Asnjë fjalë në shtypin botëror për shkrimtarët shqiptarë. Në shtypin e mërgatës, po ashtu. Kafeneja e fundit private ishte mbyllur në Tiranë. Një valë e re të qarkulluarish pritej në fund të dhjetorit.

Një natë gjumi më doli papritur. Pata përshtypjen se diçka më zgjoi, por aty për aty u binda se s'kishte pasur as trokitje e as ndonjë zhurmë tjetër. Ishte hëna në dritare, një ndriçim i lakuriqtë, i huaj, si prej qelqi, thua se ky i fundit, pas mijëra vitesh vdekjeje, kishte marrë jetë. U afrova te dritarja dhe vështrova qiellin. Paska hënë të plotë, thashë më vete.

Ora ishte tre pas mesnate. Pa menduar asgjë nisa të vishem. Pastaj hapa derën qetësisht dhe zbrita shkallët. Ishte hera e parë që po dilja i vetëm në këtë orë. Qyteti dukej si një i vdekur i spërkatur me pudër rrezelluese. Ndriçimi i hënës, ndonëse tronditës, nuk më ngjante armiqësor, si më parë.

Eca buzë rrugës në drejtim të urës së vogël prej guri, që zbardhte gjithashtu habitshëm, si e shkëputur

ndërkaq nga kjo botë.

Një lehtësi, që s'di nga më vinte, u shoqërua aty për aty nga një ndjesi dehjeje, që s'e kisha provuar ndonjëherë. Ishte një dehashpirt i vërtetë, shkaku i të cilit nuk guxonte të shfaqej. Vërtitej në rrethinat e mendimit tim, për t'u mënjanuar prapë si kaproll i drojtur. Megjithatë, shpresa që linte pas si frushullimë ere, më mbushte gjoksin. Krusma që po hiqnim do të kalonte me siguri. Kishte rënë vërtet kafeneja e fundit në Tiranë, por pircje dhe emblema të tjera mbaheshin me siguri në këmbë.

Vetvetiu mbajta hapat për të pyetur veten: ç'pircje, ç'emblema?

Ato gjithashtu nuk shfaqeshin, por unë e ndjeja se ishin aty, të tretura në mjegull, duke pritur kohën e tyre. Pamjet dhe njerëzit rrotull nesh mund të ishin vërtet hije, por prapa tyre kishte me siguri pamje të tjera, trajtat dhe kodi zbërthyes i të cilave ishte i ndryshëm... Kishte rënë kafeneja e fundit, por në orën tre të natës kafeja, e shoqëruar me fjalën "zotni", shërbehej prapë te koka e shtratit të Margaritës.

Vetëtimshëm, si nën ndriçimin e një katastrofe, në trurin tim u pështjelluan, një flamur mbi pircgun presidencial, gjithfarë emblemash rreth tij dhe shkaba dhe zhartiera të zeza grash. Pas goditjes së parë ai pështjellim nisi të çlirohej e të shkoqitej ngadalshëm. Atje në Tiranë, në kryeqytetin e shtetit, nënshtetas i të cilit isha, në mungesë të pallatit presidencial, në pircgun

e të cilit flamuri i ngritur tregonte se presidenti ndodhej atje, në mungesë të emblemave të tjera, atyre të Dukagjinëve, të Kastriotëve, të Angjevinëve, me gjithfarë shkabash, të bardha, të zeza, të kaltra, me një kokë, me dy krerë, me një gjarpër me sqep, me kurorë zambakësh ose kryq, kisha gjetur një embleme të re, atë që rasti më kishte sjellë përpara: zhartierat e zeza të Margaritës.

E ndieja sesi pas tendosjes së skajshme gjithçka po shkrehej brenda meje dhe u ktheva të shtrihem prapë në shtratin tim. Nuk pata fuqi as të mbyllja perden e dhomës, kështu që, ndërsa zhytesha në gjumë, e ndieja sesi ndriçimi prej gipsi të bardhë i hënës më binte në fytyrë, si të më merrte maskën mortore.

12

Dy ditë përpara Vitit të Ri u ktheva në Tiranë.

Qyteti m'u duk i huaj, i vëngër. Dola nëpër ca rrugë anësore me shpresë se mos takoja ndonjë të njohur, por nuk gjeta kurrkënd. Me siguri të gjithë fshiheshin.

Nga një zyrë poste, ku nuk kisha hyrë kurrë, i telefonova shokut të zyrës, me shpresë, se ndoshta

ishite kthyer edhe ai për të kaluar Vitin e Ri në familje. Njoha zërin e nënës, që në krye më tha se nuk ishte aty, pastaj, kur e mori vesh kush isha, ma dha.

Pas pak ishim të dy në rrugë, të mbështjellë me palltot e gjata si dy humbamento, duke tështirë e duke thithur hundët. Me zërin e ngjirur nga rrufa këmbyem të rejat e fundit, kryesisht ato që kishin lidhje me qarkullimin. Asnjë shenjë zbutjeje, tha shoku im, përkundrazi.

Ndërsa ndizja një cigare të dytë, ai më pyeti:

- E more vesh për Margaritën?

- Jo, i thashë. – Çfarë?

Kishim kohë që nuk e kishim zënë n'goje dhe zemra më ndolli për keq.

- I hoqën edhe ato, nënë e bijë, - vazhdoi ai.

Pyetjet: po pse, për ç'arsye, nuk pata kohë t'ia them, ngaqë ai u përgjigj vetë. Po hiqnin nga Tirana njerëzit që quheshin me vese: prostitutat, kumarxhinjtë, homoseksualët.

Aha, ia bëra me vete.

- Po s'është vetëm kjo, - vazhdoi. – Puna e tyre përfundoi në tragjedi.

- Tragjedi? – pyeta. – Tragjedi e kujt? Fol më qartë.

- Margarita me të ëmën, - tha ai. – Kanë vrarë veten të dyja.

Më mbeti fryma. Nuk isha në gjendje të thosha asgjë. Pa pritur ta pyesja ai më tregoi vetë, me një

lodhje në zë, atë që kishte ndodhur.

I kishin hipur të dyja në një kamion, bashkë me plaçkat dhe i kishin çuar në një katund të humbur të Lushnjës. Atje, pasi u kishin thënë se këtej e tutje duhej të riedukoheshin, duke punuar në kooperativë, u kishin dhënë edhe banesën: një barakë të vogël.

Ato nuk kishin thënë asgjë. Kishin rregulluar plaçkat në barakë, pastaj po atë mbasdite kishin shkuar gjer te shitorja e kooperativës për të blerë ca gjëra. Atje, me sa dukej, kishin blerë midis të tjerash litarin dhe sapunin.

Në mbrëmje, si kishin ngrënë darkë dhe kishin pirë një kafe, ishin varur njëra pas tjetrës qetësisht. Kishte gjasë që Margarita e kishte ndihmuar së pari nënën, pastaj ishte varur edhe vetë.

Ndërsa ai tregonte, unë përpiqesha të njehsoja ditët e të gjeja kohën e vetvrasjes. Si në një makth, truri s'më bindej. Isha i bindur se kishte qenë ajo nata e dehashpirtit tim. Sidoqoftë kishte qenë po ajo hënë e plotë, e cila Shqipërinë e ngushtë e kishte ndriçuar atë natë tejpertej nga perëndimi në lindje.

Qafat e ligura të shkrimtarëve, me kravatat që u rrinin lirshëm, atë ditën e mbledhjes së fundit, më erdhën në kujtesë bashkë me mendimin se asnjë nga shkrimtarët nuk e kishte vrrarë veten.

Një grua e kishte bërë për ne të gjithë.

Nga nyjet e kravatave tona te qafa e saj e mermertë kalonte filli misterioz, ai që në përfytyrimin tim bëri të

mundshëm më pas skajimin e Lidhjes së Shkrimtarëve dhe Artistëve të Shqipërisë përballë gruas, siç gjendet trupi përpara një pasqyre.

Si të mos e duronte dot atë përballim, pak kohë më pas Lidhja u shpërngul në Rrugën e Kavajës, aty ku ndodhet edhe sot.

13

Përpara ndërtesës moderne, mbi qelqet e së cilës pasqyrohej Katedralja e Amiensit, ishte e natyrshme që të më kujtohej gruaja e largët nga Tirana.

Ndërgjegjja ime kishte kohë që ishte përgatitur për këtë çast.

Si gjithçka që ka nevojë për shpirt, ndërtesa e vdekur përdorte si të tillë pamjen e katedrales. Ajo ndryshonte mëngjeseve dhe po ashtu në muzg, dhe në vjeshtë, dhe në prill dhe midis dimrit zymtohej ose çelej si çdo gjë e gjallë.

E përfytyruar përballë një pallati poetësh e artistësh, çdo ngrehinë tjetër do të dukej se merrte prej atij pallati dritë dhe shpirtësi.

Në rastin e kundruallsisë me ndërtesën e Lidhjes, jo ajo, shtëpia e shkrimtarëve, por banesa e humbur e

Margaritës ishte në rolin e katedrales.

Vështirë të besohet se Margarita e vetmuar, në orët e saj të mërzisë, kishte marrë ndonjë ngushëllim nga letërsia shqipe. Përkundrazi, si një grua që duhej gjer në fund vetëm të jepte, ajo i kishte dhënë edhe asaj diçka.

Për ty, kjo përshpirtje e vonë, Margaritë!

Paris, shtator 2000

Ikja e shtergut

Ishte një mbasdite gri, nga ato prej të cilave s'priten veç gjëra të përsëritura dhe, sikur të mos mjaftonte kjo, ndërsa ecja nëpër Rrugën e Pishës, në anën tjetër të trotuarit pashë R.P., njeriun më të mërzitshëm që mund të mendohej. Ishte vonë për t'iu shmangur, qoftë edhe pafytyrësisht. Ngushtësia e rrugës ishte e tillë që e përjashtonte këtë. Ishte më mirë t'i bërtisje nga larg: të urrej, i mërzitshëm!, sesa të bëje sikur s'e shihje.

Por s'kishte kohë për filozofime. Si përherë, po aq mërzitshëm dhe buzëqeshës ai zbriti nga trotuari, duke e prerë rrugën pjerrtazi drejt meje.

S'u bë ndonjë gjëmë, i thashë vetes. Do të përsëritësh ca "ç'kemi, si vete", mekanikisht, idiotësisht, gjersa kjo torturë të mbaronte dhe secili të shkonte në punë të vet.

- Ç'kemi, si vete? - tha ai duke më dhënë dorën.

I poshtër, thashë me vete. Si s'e kuptove njëherë se ç'mërzi shkakton. Kur e di që je i tillë, përse del në rrugë. Dhe në s'e di, aq më keq.

- Ç'kemi, si vete? - përsërita edhe unë fjalët e tij, pa kurrfarë kokëçarje se do të kuptonte shkujdesjen time.

- Asgjë, ç'kemi nga ty?.

- Ç'të kemi? Të zakonshmet.

Kriminel, desh të thërrisja. Në një ditë të tillë, kaq të pashpresë për mua, kur kisha kaq nevojë për diçka të kundërt me monotoninë, ç'shans ogurzi të nxori përpara meje?

- Epo, mirupafshim, - thashë me po atë zë të njëtrajtshëm, i habitur me vete se shprehja "mos të pafsha më", mund të tjetërsohej aq paq në të kundërtën e vet.

- Mirupafshim, - u përgjigj ai dhe më zgjati dorën, pas shtrëngimit të së cilës, gati sa nuk ia bëra "uf" mu në sytë e tij.

Kisha bërë dy-tri hapa kur e dëgjova të më thërriste. Gati sa nuk u besova veshëve; ishte e mundur që e keqja të ishte kaq këmbëngulëse? U ktheva sikur të më kishte shtirë pas shpine. Duhej të kisha një ngërdheshje aq të egër në fytyrë, saqë ai tha:

- Ç'pate?

- Ç'pate ti, - gati sa nuk i ulërita. Por ai, buzëqeshës si përherë, vazhdoi:

- Harrova të të them. E dëgjove? Lasgush Poradeci ka pasur këtë verë një histori dashurie.

- Si?!

Zëri im ishte bërë aq i ngjirur, saqë ai tha "çfarë?".

- Si çfarë? - e pyeta.

Ne thamë dy-tri herë “çfarë”, si ata kalimtarët që ngatërrohen përballë njëri-tjetrit në trotuar, gjersa ai arriti të dilte nga pështjellimi.

- Ç’ka këtu për të mos kuptuar? Një histori dashurie pra. Histori femrash, si i thonë.

Histori dashurie. Histori femrash, përsërita me vete. Desha t’i them: pa dale pak, si guxon ti, më i pashpresi i të gjithë njerëzve, të sjellësh lajme të tilla? Lajme të tilla në këtë dimër...

Ndërkaq mllefi kundër tij po dilte plotësisht nga genia ime. Ishte pak a shumë njëlloj sikur t’i hiqje befaz armaturën e hekurt një ngrahine. Era më e lehtë, madje një puhizë, mund të më perkulte përpara tij.

Vazhdonte të rrinte në trotuar duke buzëqeshur vesh më vesh, i ndërgjegjshëm ndoshta për ngadhnjimin e tij të vonë.

- Të bëri përshtypje, hë? Natyrisht që të bëri. Në moshën tetëdhjetë vjeçare...

Unë e vështroja ngultaz. Priste vallë që ta godisja, ose t’i bija në gjunjë për t’i kërkuar ndjesë për përçmimin tim shumëvjeçar, ose t’i bëja të dyja, gjersa të përfundonim të dy në polici apo psikiatri?

Nuk ndodhi as njëra, as tjetra, por një gjë e tretë, më e pabesueshmja e gjithë marrëzive që truri im mund të përfytyronte në orët e shkrehjes.

Me zë të kujdesshëm, gati ledhatar, i thashë:

- A vjen të pimë një kafe?

Ai shqeu sytë. Unë vështrova mënjanë për të mos e parë atë ndriçimin e tyre të papritur. Kishte vite që, me siguri, askush nuk e ftonte askund. I largoheshin nga sytë këmbët jo vetëm shokët e punës, por ata të fakultetit, ata që u kishte qëndruar pranë kur i kishte lënë e dashura, që u kishte dhënë para hua, që u kishte çuar lule në spital, i iknin pijanecët që kërkonin shok për të pirë, kushërinjtë e dytë, shokët e fëminisë, madje ata që s'largoheshin kurrë, ose iknin të fundit: bashkëmasturbuesit te gremina, të dielën...

Kurse unë jo vetëm që po e ftoja, por dora ime e kishte zënë ndërkaq për bërryli, duke e tërhequr drejt hyrjes së kafenesë më të afërt, si të kisha droje se mos më ikte.

2

Kur dola nga kafeneja, mbasditja dimërore, qielli, rruga, unë vetë, ishim tjetër gjë. Çudi, sa të bëri përshtypje, më kishte përsëritur tri-katër herë R.P. që për mua befas ishte kthyer në një qenie të natyrshme, sikur të kishte kaluar brenda disa çasteve nga njeriu i Neandertalit në atë të kohës sonë. Nuk e mendoja kurrë se do të të bënte kaq shumë përshtypje.

Fjala “përshtypje” ishte fare e zbehtë për të dhënë atë çka përjetova në çastin e parë, dhe që sa vinte aq më tepër më mahniste, më dehte, më trondiste. Madje, tani që isha ndarë prej R.P. dhe po ecja si i ndërkryer në bulevard, vala e përndezyes më kishte kapluar më fort se kurrë. Lasgush Poradeci kishte pasur atë verë një histori dashurie... I përsëritja e i përsëritja pa pushim ato fjalë që ishin si të mbështjella me një kumbim të harruar kambanash.

Çudi, ti sikur s’ke çarë kokën aq fort për thashetheme të tilla, më kishte thënë R.P. Në një rast tjetër do të ulërija: ti guxon të emërtosh me fjalën “thashetheme”, të vetmen gjë hyjnore që ka ndodhur vitet e fundit? Por nuk kisha fuqi të zemërohesha. I bindur, se ajo që kisha dëgjuar s’kishte qenë veç një shenjë qiellore, ngrita kokën, me shpresë se midis reve të palëvizshme të mbasdites, atyre reve që gjer para ca kohe më qenë dukur si simboli i amullisë zyrtare, të gjeja vërtet shfaqjen e saj.

3

E kisha dashur përherë Lasgush Poradecin, me një dashuri të veçantë, që kishte gjithmonë brenda saj

një brengë, një qortim. Por edhe dashuria për të, edhe brenga dhe qortimi ishin të një përmase të veçantë, përtej të zakonshmes, gati-gati misterioze.

Po aq sa për vjershat e tij të bukura, ndoshta më shumë se për atë, kisha mall për kohën që kishte vdekur bashkë me të. Një kohë gjithashtu e papërcaktueshme lehtë, (as kohë e mbretërisë, as e republikës, as e paraçlirimit), jo, një kohë tjetër, që mund të ishte brenda të trijave, e mund të mos ishte askund. Më shumë se atë vetë, doja tek ai ëndrrën mallëngjyese për diçka të tretur. Të pakthyesmen. Të pamundurën.

Prej vitesh ishte dhe s'ishte. E kishin mënjanuar, mungonte në të gjitha ceremonitë. Dhe ndoshta pikërisht midis ceremonisë, prarimit të festës, niste qortimi për të. Por edhe ai vetë, si çdo gjë tjetër që lidhej me të, ishte i tjetërfartë, i përgjithshëm, flu, më tepër qortim ikonash...

Ishte braktisur diçka që s'duhej braktisur. Ishte shkelur me këmbë ëndrra. Nga sallat tona të mbledhjeve, të ndriçuara brutalisht, dukej sikur ai, munguesi i madh, kishte marrë prarimin e përkorë të llampadarëve të vjetër, për të stolisur me të sarkofagun e vet.

Ishte larg tashmë. S'e kthenim dot nga udha... Nga sallat tona të mërzitshme plot me plenumë, fjalë të zhveshura e ligësi, largohej ngadalshëm arkivoli i tij prej bronzi e ari. Por bashkë me vetveten ai varroste

diçka nga të gjithë ne.

Sa herë, si ata që shikojnë tempullin që po e mbulojnë ujrat, kishim pyetur plot dëshpërim: ishte vallë e pashmangshme kjo ikje e poetit? A s'kishte mundësi ta mbanin edhe pak? Jo për të, por për shpëtimin e vetes tonë.

E dinim të gjithë se ishte e pashmangshme, se ai s'kishte vend në këtë kohë dhe mendimi i hidhur se ndoshta edhe ne s'kishim vend, por me bërryle e me thonj e kishim kapur atë, na helmonte.

Pra, po i ikte Shqipërisë ky flori... Dhe ja, befas, pikërisht kur s'kishim më asnjë shpresë, poeti ishte përmendur, ëndrra kishte tundur krifën e saj rrezëlluese. Ai, që me gëzim të lig prej disave e me brengë prej nesh quhej i vdekur, kishte bërë befas diçka të jashtëzakonshme, një veprim të gjallë, në varësi me të cilën ne të gjithë ngjanim si të vdekur. Kishte bërë diçka të vërtetë prej poeti, jashtë kohe, të harruar, kavalereske, të dënueshme prej komiteteve të partisë të rretheve, prej plenumëve, kongreseve, doktrinës.

Një lidhje dashurie në moshën tetëdhjetëvjeçare, në qytetin e vogël provincial, ku godina e komitetit të partisë ngjante më e madhe se kudo... Kjo ishte njëlloj si të dëgjoje kambana katedralesh të zhdukura të shekullit të trembëdhjetë, atëherë kur Shqipëria kishte qenë ndoshta më fisnike.

Ishte një hakmarrje kundër harresës së tij? Apo ishte më tepër revansh kundër kënetës së përditshme,

mërzisë së mbledhjeve, rregullave të realizmit socialist, plenumëve të pafundme plot me thirrje për edukimin e shkrimtarëve, njohjen e jetës, detyrat përpara partisë, thjeshtësinë, militantizmin.

Si në një shtjellë kaotike m'u kujtuan mbledhjet e shkrimtarëve, fyerjet, kinezëritë, vetkritikat poshtëruese, dërgimi për riedukim në punë prodhuese, nëpër kanale. Dhe fjalët "të jemi të thjeshtë, të jemi të thjeshtë, të jemi të thjeshtë". Këmishat sa vente e zhubroseshin, rrudhat në qafat e artistëve merrnin një drejtim të papritur. Njiheshin aty për aty rrudhat e pleqërisë ose të sëmundjeve nga ato të diellit të kooperativave.

Shija e hidhur e mbledhjeve ku dënoheshin "autorët liberalë" mbetej për një kohë të gjatë në Klubin e Shkrimtarëve. Por më të pashpresa se ato, ishin ca mbledhje të tjera, ku gjithçka ishte e pavërtetë, që nga kinsegabimet e autorëve gjer te kinsezymtia e fytyrës së anëtarit të Byrosë Politike, që ishte i pranishëm. Pritej ndoshta një racë e re mbledhjesh, ku do të kritikoheshin ndoshta ata që do të ngriheshin më pas në poste, e ndoshta një racë e katërt, ku një Zot e dinte ç'mund të bëhej.

Ndonëse gjithë ankth, në mbledhjet dramatike, njerëzit bashkë me tmerrin, provonin së paku një trazim të vërtetë. Kurse në mbledhjet e tjera, ato ku gjithçka ishte e rreme, dyfish e rreme ose e rreme brenda një të rreme tjetër, që i siguronte mbrojtjen në

rast se lëvozhga e rrenës së parë thyhej, shkretëtira ishte e pambarimtë dhe në çdo drejtim ku të hidhje sytë nuk shihje veç qerthuj prej rëre.

Në një nga këto mbledhje kishte ardhur Lasgush Poradeci. Me një kostum të zi të modës së vjetër, me borsalinë me strehë të gjerë të viteve tridhjetë, dukej sikur kishte dalë drejt e nga arkivoli.

Zuri vend në një kënd të sallës, i patrazuar nga askush, ngaqë, me sa dukej, ata që ishin përbri nuk e njohën. Gjithë vëmendja ishte thithur nga dy martirët e ardhshëm B.R. dhe T.K. Gjithë atë javë në kryeqytet nuk ishte pëshpëritur veç për guximin e tyre. Guximin e tyre të marrë, ndoshta të parakohshëm, me siguri të tepruar, lidhur me heroin pozitiv në letërsi. Aq më tepër që vite më parë ishin kritikuar për lajthitje të ngjashme lidhur me atmosferën klimaterike në artin e realizmit socialist.

Ama, të guximshëm, s'ke ç'thua. S'thonë kot që raca e poetëve e ka një guxim të marrë!

Ishte kjo pëshpërimë, që e kishte bërë Poradecin të vishte kostumin e zi të ceremonive të vjetra e të vinte.

Heshtja në sallë ishte e thellë. Dhe fytyrat e dy të kritikuarve ishin dramatike, me një kuqëlim të lehtë midis, dhe e rreptë, si herën tjetër, në mos më shumë, ishte fytyra e anëtarit të Byrosë Politike, tek dëgjonte vetkritikën e tyre. Ne, shokë, kemi qenë e do të jemi gjer në fund të jetës për heroin pozitiv, por gabimi ynë

është se nuk e shpjeguar qartë idenë tonë se, ndonjë mungesë e tij, domethënë ndonjë e metë e tij njerëzore, si mirëbesimi i tepruar për shembull, mund të dëmtojë çështjen. Sa për klimën në romanet tona, për të cilën jemi kritikuar shtatë vjet më parë, ne kemi qenë e jemi për zotërimin e klimës pranverore, të qiellit blu socialist, kundër mjegullës, e sidomos kundër shiut...

Shenja e parë e zbutjes në fytyrën e anëtarit të Byrosë Politike shkaktoi një valë mallëngjimi në sallë. Zemërgjerë, për besë, ishte partia.

Dy shkrimtarët plangprishës, do të prisnin urimet në mbarim të mbledhjes, (ju lumtë, rrezikuat kokën për artin, por partia ama, ju kuptoi, ashtu si atëherë, shtatë vjet më parë, kur patët guximin e çmendur, pupu ç'guxim, marrëzi poetësh krejt, të thoshnit se një re e vockël, një mjegullëz e shtyrë nga puhiza e bënte më të besueshëm qiellin socialist). Dhe të gjithë e dinin tashmë, se në mbledhjet e ardhshme, kur kjo ngjarje dramatike të kujtohej si histori e shkuar, anëtari i Byrosë Politike, pakëz i thinjur, duke u rënë supeve, do t'u thoshte: eh, rebela keni qenë atëherë, ju kujtohet? Dhe ata, me fytyra të skuqura, pakëz të turpëruar do të përgjigjeshin përmes buzëqeshjes: i riu, si veriu, siç i thonë, shoku R...

Lasgush Poradeci nuk kishte arritur të shihte fundin paqtues të mbledhjes. Kishte dalë sapo kishte dëgjuar fjalët e para të vetkritikës, pa rënë në sy, ashtu siç kishte hyrë, për t'u kthyer prapë në sarkofagun e vet.

Ndërsa ikte, në vend të fjalëve të mallkimit përsëriste ndoshta lutje për ne, ashtu si për gjithë ata që s'janë më. E quanin prej vitesh të vdekur, e me siguri, të tillë ai na quante ne. Ndriste hëna e ftohtë mbi grimcat e kuarcit në shkretëtirën ku gjithçka, madje edhe gabimet, ishin pa jetë.

Ajo mbledhje kishte qenë dalja e tij e fundit në publik. E kishim pritur kaq kohë rishfaqjen e tij, pa e menduar se a e meritonim. Kishim vrarë mendjen në ç'trajtë mund të ishte ajo, pa e gjetur dot kurrsesi. Të gjitha shembulltyrat e jetës sonë ishin të papërshtatshme për të: mërzitë, zjarrmitë letrare, cicmicet tona, skandalet, madje prangat tona të mundshme. Që s'priste asgjë prej nesh, së paku qysh pas asaj mbledhjeje kur ishte rrënuar shpresa e tij e fundit, kjo dihej. Pyetja bëhej nëse ne kishim të drejtë të prisnim diçka prej tij.

Ai vononte. Dhe befas, në ditën tonë më të shurdhët, në terrin, në *mosditën* tonë, ai kishte pasur mëshirë për ne. Dhe, i shtyrë me siguri nga mëshira, ishte kujtuar të na bënte blatimin më të madh që mund të bëjë i vdekuri: një histori dashurie.

E kishim mbaruar së piri kafenë e dytë dhe R.P. për të katërtën, ndoshta të pestën herë, më tha:

- Çudi sa përshtypje të bëri. Me të vërtetë çudi.

Desha t'i thërrisja: ah, ashtu të duket ty, e zakonshme ajo që më the? Ashtu të duket o peshk, o thnegël që mbartje një unazë me diamant, pa ditur ç' mbartje, o trap, o zero, o tmerr?

Në të vërtetë të gjitha këto ishin hije të britmave. Hekurat e mllefët kundër tij ishin të ndryshkura prej kohësh dhe në vend të atyre britmave kisha dëshirë, madje padurim, t'i thosha fjalë mirënjohjeje. T'i thosha pastaj se po ia bënte Shqipërisë këtë dhuratë, në ikje e sipër, shtërgu i madh. Se Lasgushi kishte bërë atë që paralajmëronte prej vitesh në vjershat e tij: ishte ngjallur së vdekurish. Madje ta ftoja që të këndonim bashkë alelujan.

Befas, një pikë dyshimi e preu si me thikë dehjen time.

- Në të vërtetë, më habite si rrallëkush, - i thashë.

- Veç desha të të pyes: a je i sigurt për çka më the?

- Natyrisht, - u përgjigj.

- A mund të jetë një fantazi, një thashethem i zakonshëm?

Hutimi në sytë e tij ma ngriu gjakun. Desha t'i ulërij: dëgjo, ti ke të drejtë të mërzitësh gjithë botën,

të rrëzosh madje ndërtesat me mërzinë që rrezaton,
por ti s'ke të drejtë, ti s'ke të drejtë...

- Dëgjo - i thashë, duke ia kapur dorën, - mos e di
rastësisht, desha të them, mos të kujtohet emri i gruas?

Ai picërroi sytë.

- Emri? Po... Më duket... Ah, po, më duket se e
quanin Ana G.

- Ana G. - përsërita. Ana G. thashë dy tri herë me
vete. Si ishte e mundur që gjithçka ishte si e zgjedhur
me dorë në këtë histori, duke nisur nga emri i gruas?

Buzagaz ai vështronte kupën e kafesë, i habitur ai
vetë tani, ndoshta i trishtuar pakëz që fati e kishte
shpërblyer kaq vonë.

Vite më parë, kur njerëzit i shmangeshin mërzisë
së tij, me siguri ka ëndërruar orën e hakmarrjes.

Mendimi për hakmarrjen më shqetësoi përsëri një
grimë. Nuk e gjeja dot në ç'trajtë mund të shfaqej,
por aty për aty m'u duk se e vetmja mbrojtje prej saj
ishte të ngrihesha e të ikja sa më parë. Të ikja nga
sytë këmbët si shokët e tij të fakultetit, si pijanecët që
kërkonin shok për të pirë, si kushërinjtë, si të lënë
prej grave, si masturbuesit të dielën te gremina...

Të shkëputesha prej R.P. sa nuk ishte vonë. Pa i
dhënë mundësinë të më jepte goditjen hakmarrëse. Pa
dëgjuar fjalë të tjera prej tij. Prej tij dhe prej askujt.

Të ikja pra, pa takuar askënd. Të nisesha drejt e
... atje. Në qytetin e vogël klimaterik. Atje ku...

Ai hapi gojën të fliste, të mbaronte ndoshta ndonjë

frazë të lënë përgjysmë. Ose të thoshte një “ç’kemi tjetër?” vrasëse. Mos, thashë me vete. Pastaj, me zë të lartë thirra: “mos” dhe u ngrita. Nga lëvizja e vrullshme, kafeja e ftohur, që s’kisha arritur ta pija, u derdh.

Që nga rruga e pashë që më ndiqte me sy, i befasuar krejt, i vetëm si përherë. Por unë s’kisha kohë për keqardhje. Mendja më rrihte në një pikë: të nisesha sa më parë. Drejt e atje, te vendi ku kishte ndodhur mrekullia... çarja.

5

Rruga për në Pogradec ishte e gjatë dhe e mërzitshme. Autobusi ndalonte herë pas here në qytetthe, që ngjanin si të topitur nga vapa. Në trotuare, përpara kafenesë ose floktores, në qelqin e së cilës qenë shkruar fjalët “Punë, edukim, vigjilencë”, kalimtarët e ndalur në vend ndiqnin me sy të mpirë autobusin e kryeqytetit.

Më tutje kontrollet e policisë zunë të shpeshoheshin. Udhëtari përbri meje më ra lehtazi me bërryl, duke më treguar me kokë dy policët, që po afroheshin.

- Aha, prapë kontroll, - i thashë unë dhe ktheva kokën drejt tij për të ndarë me të njëfarë pakënaqësie, natyrisht të tërthortë, tepër të tërthortë, për këto kontrole të shumta në mes të vapës. Por, për habinë time sytë e tij ishin si të veshur nga një avull admirimi. Afroi kokën te supi im, gati u rrënuar i gjithi tek unë dhe pëshpëriti:

- Thonë se *i madhi* ka shkuar, si çdo verë, në Pogradec.

- Aha, - ia bëra unë. - Ja përse gjithë këto...

I lumtur që e kishte ndarë me mua të fshehtë, ai bëri "po" me kokë.

- Lum ata që e kanë çdo verë midis tyre, - tha me ton ëndërrues.

- Natyrisht, - iu përgjigja.

Për fat, njëri nga policët kishte hyrë ndërkaq në autobus dhe po kërkonte letërnjoftimet.

Pas kontrollit autobusi vazhdoi rrugën dhe unë bëra sikur dremitja, që fqinji im të mos më fliste më. Mendimi i vetëm që më rrinte i ngulur në tru ishte që *ata të dy* ndodheshin në të njëjtin qytetth: ai, munguesi i madh, gjysmë i harruari, gati-gati fantazma, dhe tjetri, i gjithëgjendshmi, me portretet dhe citatet që gëlonin kudo, të shkruara me ngjyrë, me bar, me gurë, me trupa njerëzish gjatë manifestimeve sportive.

- Prapë kontroll, - tha fqinji im, me të njëjtën shprehje admirimi në fytyrë. Pa i hapur sytë unë futa dorën te setra për të nxjerrë letërnjoftimin. Fqinji im e

kishte nxjerrë ndërkaq, madje e kishte hapur te ndarja ku ishte fotografia dhe emri, për t'i lehtësuar punën policit. Por, me sa dukej, pikërisht ky zell i tepërt nuk i pëlqeu tjetrit. Pasi ia mori nga dora, e mbylli letërnjoftimin, pastaj nisi ta hapte vetë, duke e lagur gishtin e madh te goja, siç bënin shumica e policëve kur shfletonin diçka.

Polici i ktheu njëra pas tjetrës fletët e letërnjoftimit, ndërsa me bisht të syrit vështronte fytyrën e udhëtarit që sa vente e humbte sigurinë. Një farë trishtimi, përzier me hutim, fillim pakënaqësie a një buzëqeshje që kërkonte ndihmë prej të tjerëve, “te unë e gjeti të dyshojë ky njeri?”, krijuan një si dramë të vogël, më të kotsëkotshmen që kisha parë ndonjëherë.

Kontrolli më në fund mbaroi, autobusi u nis dhe që jashtë, pas qelqit të pluhurosur, pashë edhe një herë syrin e policit që vazhdonte të ndiqte plot dyshim e me një mllef krejt qesharak, fytyrën e fqinjit tim.

Një copë herë qesha së brendshmi, pastaj, si të vija në vete, i futa një të sharë vetes sime. Kisha një gjysmë ore që po tërhiqesha nga marrëzitë e kokëgdhëve, në vend që ta çoja mendjen në gjëra më të këndshme. Të mendoja për shembull se si Ana G. e bënte herë pas here këtë rrugë, si gjatë kontrolleve, ajo e hapte çantën e vogël me pasqyrëz, për të nxjerrë që andej letërnjoftimin, si pastaj gishtat e saj me manikyrin e zbehtë në skajet (manikyrin e ftohtë si vdekja që s'është larg) e mbyllnin prapë çantën dhe të

gjitha këto kryheshin me ca lëvizje, që i bëjnë veç gratë që kanë njohur mëkatin.

Rrua automobilistike, e zënë si në kurth midis dy bokërrimave të zhveshura, të zgjonte pikëllim. Motori i autobusit rënkonte përherë e më fort në çdo kthesë dhe era e benzinës sa vente bëhej më e padurueshme. Ishte ndoshta vendi ku ajo arrinte ta mbyste përfundimisht parfumin e Ana G. Parfumin e zgjedhur me kujdes, të huajtur ndoshta nga një zonjë e moshuar, që i kishte shërbyer ndoshta një historie tjetër, në një tjetër epokë.

Shkarrëzimet e pikëlluara s'mbaronin që s'mbaronin, dhe pikërisht midis tyre ndodhi kontrolli tjetër. Këtë herë policët shoqëroheshin nga një civil, shenjë e sigurt se këndeje e tutje kontrollet do të ishin më serioze. Heshtja e shurdhër që ra në autobus tregonte se udhëtarët e kishin ndjerë këtë. Fqinji im e zgjati me ndrojtje letërnjoftimin, por këtë herë gjithë vëmendja e policëve ishte përqendruar mbi mua. Sytë e civilit kishin një ndriçim të lodhur, si të njeriut të paralajmëruar për diçka.

Përse shkoni në Pogradec?

Pyetja e tij ishte aq befasuese saqë e humba krejt. Ishte ndoshta e vetmja pyetje që nuk do të doja të më bëhej. E kisha më lehtë të jepja shpjegime për gjëra më të ndërlikuara, sesa për këtë pyetje të thjeshtë, përgjigjen e së cilës të tjerët e kishin me siguri në majë të gjuhës: shkoj për pushime, ose te vajza që e kam

arsimtare, ose për dasmë a për mort.

Nuk e dini përse shkoni? tha ai me një buzëqeshje shpotitëse. Siç duket, pa dashur, kisha ngritur supet, si gjithë njerëzit kur duan të thonë “nuk e di”.

Fqinji im po shqyente sytë, i paduruar me siguri, për të thënë arsyen e vet. Truri im i mpirë s’ më jepte asnjë përligje për këtë udhëtim. Një vjegë, qoftë dhe naive.

Udhëtarët përbri kishin kthyer kryet. Ishte e mundur që njeriu të mos e dinte përse nisej për rrugë? Eja të mos dyshosh pastaj.

Sytë e civilit bëheshin përherë e më zhbirues. Pyetjen e tij të dytë, atë më të tmerrshmen e ndjeva të shfaqej në to, si i mbyturi nën sipërfaqen e ujit. E njihni Ana G.?

Ja pra ç’na qenkësh.

Si çikriku që lëshohet befas, truri im, nga mpirja kaloi në një vërtitje marramendëse. Ja pra ç’na qenkësh. Ai qolja i neveritshëm R.P., ajo kandër e rëndomtë, që e kishim përçmuar të gjithë, paskësh qenë një provokator i rrezikshëm. Vite me radhë na i kishte hedhur, na kishte përqeshur të gjithëve, na kishte futur në kurth.

O Zot, mendova, si kishte arritur kaq shpejt të më denonconte?

Pyetjet e tjera në sytë e civilit, i shihja tani qartë. Ti kujton se na kanë shpëtuar udhëtimet e saj? Udhëtimet misterioze të Ana G., sidomos në stinën e

pushimeve, atëhere kur Udhëheqësi ndodhej në Pogradec? Dhe atë historinë e saj me Lasgush Poradecin, kujton se e kemi gëlltitur?

Desha t'i them: edhe atë histori e paskeni shpikur ju? Si gjithçka tjetër, si rebelët në mbledhjet e shkrimtarëve, si sabotimet në naftë... Por ai ma preu fjalën me egërsi: atë e keni shpikur ju.

Një copë herë u ngatërruam. Ne. Ju. Dyshimi se Ana G. mund të kishte synime të rrezikshme ndaj Udhëheqësit shpalosej tani haptas. Manikyri në gishtat e saj m'u përfytyrua një grimë si i përgjakshëm.

Kurse ti u mahnite pas hamendjes se ajo vjen te poeti. Sepse kështu ju pëlqen, t'i vini poetët në rivalitet me udhëheqësit.

Sipas tij, në vend që të vija në qytetin e vogël klimaterik për të admiruar që larg Udhëheqësin, ashtu siç bënin qindra njerëz, që ishin gati të gdhiheshin e të ngryseshin ditë e net, madje krejt stinën e verës, për ta parë qoftë edhe një herë, mua më ishte prishur mendja nga një trill i poetit të çmendur, madje e kisha marrë për shenjë qiellore.

Një grimë gjithçka m'u mjegullua në kokë. Nuk e kapja dot arsyetimin e tij: që Ana G. vinte në Pogradec jo për poetin, por për Udhëheqësin, kjo ishte e qartë. Ajo që nuk kuptohej ishte nëse vinte për të dashuruar apo për të vrarë.

Ky civil është i çmendur, mendova. Prite kur të më thotë se ajo vjen për të dyja.

Në të vërtetë, kur një grua shkonte te një burrë, në të shumtën e rasteve shkonte për të dyja. Por nuk e besoja kurrë që mendja e tij prej polici të ishte e aftë për stërhollime të tilla.

Për habinë time, hija e tij s'ë kishte më peshën e pakmëparshme, kur kishte hipur në autobus. Ai sikur ta ndiente këtë, më vështroi një grimë ndryshe. Në sytë e tij kishte një farë vuajtje, gati-gati lutje. Ata sy dukej sikur më thoshin: vazhdo edhe pak të kesh përfillje... domethënë frikë. Së paku sa të dalim nga kjo humbëtirë.

Desha t'i them: mos do të thuash se përgojova benzinën e shtetit, bashkë me premtimet e naftëtarëve për tejkalimin e planit, për nder të Kongresit të 8? Me siguri të ka shkuar mendja ta shkruash në raportin tënd edhe këtë. Të shkruash se *ai (domethënë unë) aty midis kilometrit 137-141 e fajsoi erën e benzinës, që kishte mbytur parfumin e Ana G., pa e fshehur nostalgjinë për këtë të fundit.*

Tani isha aq shpërfillës sa që mendja të më shkëputej prej tij, për të shkuar në qytetin verior, prej nga Ana G. nisej me autobus për në Pogradec. E përfytyrova duke vënë parfumin përpara pasqyrës së vjetër me skajime bronzi, përbri ikonës së ftohtë të besimit tjetër.

Ky largimi im sikur e rrënoi përfundimisht njeriun e policisë së fshehtë. Mjaftoi një lëkundje e fortë e autobusit, që ai të shpërbëhej krejt dhe unë të

zgjohesha nga dremitja.

Ishte po ajo rrugë e mërzitshme gjithë pluhur, me gurët kilometrikë të rrallë, shumica të anuar nga ndonjë goditje. Njëri prej tyre, i shkukur me sa dukej, e i vendosur prapë nga një dorë e pakujdesshme kryengulthi, më bëri të qesh me vete. Numri 147, duke e lexuar së prapthi 741, jo vetëm që e zgjaste rrugën pesë herë më shumë, por i jepte një kah të kundërt, duke bërë lëmsh çdo hetim të mundshëm.

Pak më tutje, në hyrje të një qyteze kishte prapë pllakate, shumica me shkronja të çngjyrosura dhe midis tyre, midis thirrjeve për besnikëri ndaj shtetit, syçelësi dhe moral të pastër, kishte vërtet premtime punonjësish në prag të Kongresit të 8. (Premtimet e Ana G. për dashuri të përjetshme...)

E shkunda kryet për të mos dremitur përsëri. Kisha dëgjuar se ishte e rrezikshme: nga një frenim i beftë mund të të thyhej arzi i qafës.

6

Në Pogradec arritëm mbasdite. Si zakonisht pas mbërritjes nga një rrugë e largët, qytetthi ngjante edhe më i vdekur. Megjithë vapën e parakohshme, stina

turistike ende s'kishte nisur.

Pasi zura vend në hotel, u vërtita një copë herë nëpër rrugën e vetme kryesore. Nën dritën e pamëshirshme të diellit, vitrinat e dyqaneve ngjanin edhe më të varfëra. Në qelqe, si kudo, kishte prapë parrulla, madje më tepër se dy vjet më parë, kur kisha qenë këtu me pushime. Pantallona burrash, kinkaleri. Edukim, vigjilencë, shampo.

Te hyrja e ndërtesës së Komitetit të Partisë dy policë qeshnin përgjumshëm me njëri-tjetrin.

Vapë dhe qytet i vogël provincial. Klubi i gjuetarëve. Berberhane. Qendër edukimi e lagjes Nr. 6. Asnjë shenjë se këtu kishte ndodhur mrekullia. Se Ana G., një mbrëmje prilli... një mbrëmje të muajit prill...

Dyshimi se mos e gjithë kjo histori nuk ishte veçse një fantazi nga ato që trillohen shpesh në qytetet e vegjël, m'u rikthye këtë herë në një trajtë tinzare. R. P. mund të ketë qenë i sinqertë (u desh njëfarë kohe që të më hiqej shija e keqe për të), por thashethemet e rralla, ashtu si lumenjtë e mëdhenj, e kishin zakonisht burimin larg. E kisha lehtë ta përfytyroja zanafillën e saj në një zonë më të pastër, pranë liqenëve të kthjellët alpinë, p.sh., atje ku lindnin rungajat, por arsyetimi i ftohtë ma sprapste këtë hamendje. Nga bjeshkët zbrisnin fantazira të një tjetër natyre. Kjo kishte lindur, me sa dukej, këtu, mu midis mërzisë së pashpresë të qytetit të vogël, në zyrat e zhveshura të të cilit, gra

me flokë të prera shkurt, duke e ngritur dorezën e telefonit me lëvizje të prera, shqiptonin në mënyrë edhe më të prerë fjalët: shoku Gafur lajmëroi për një mbledhje të ngutshme, kurse nga ndërtesa e postës nuk arrinte kurrë një letër dashurie, ngaqë të gjithë e dinin se letrat hapeshin.

Tek vështroja ndërtesat e reja të shëmtuara, e merrja me mend se sa e huaj e skandaloze duhej të ishte këtu Ana G.

Tani nuk e gjeja dot nëse uria e qytetit e kishte shpikur atë si një vajtim për vetveten, apo Lasgush Poradeci në pamundësi për t'i ndërtuar këtij qytetthi një kishëz a një krua, siç bënin shpesh shqiptarët e njohur, apo në pamundësi për t'i shndërruar arkitekturën, i kishte dhënë Ana G. Ia kishte dhënë si dhuratë a si ndëshkim, këtë s'mund ta dinte askush.

7

E dija rrugën ku banonte poeti, dija edhe shtëpinë që ai, ashtu si edhe gjithë të tjerët e quanin *kullë* për shkak të pamjes së veçantë të saj. Megjithatë, nuk e di ç'më pengonte të shkoja drejt e atje. Në vend të rrugës së tij, këmbët po më çonin vetvetiu nga bregu

i liqenit. Dhe atëherë m' u duk se e kuptova. Pothuajse e kuptova se ç' duhej të bëja. Përpara se të shkoja tek ai vetë, duhej të pastroheshë shpirtërisht te liqeni, të cilit ai i kishte kushtuar disa nga vjershat e tij më të bukura, te plepat e Turizmit të vjetër, te oborri plot lëmyshk i manastirit mesjetar, të kthyer prej vitesh në depo djathi...

Kjo ende vazhdoi gati dy orë. Valët e liqenit ishin plot përndritje të fshehta zmeraldi, thua se që nga fundi pasqyronin ndriçime bizhush të varrosura, që një ditë do të hynin në punë përsëri. Kurse te këmbanorja gjysmë e rrënuar e manastirit, vendi ku qe shkullur kambana i ngjante sikur dhembte ende. Një paqe e trishtë, e gjerë dhe flu e kishte marrë në dorëzim gjithë qenien time dhe unë e kuptova se isha i përgatitur tashmë për të shkuar tek ai.

Po kapërceja sheshin përpara Komitetit të Partisë, kur dikush më thirri në emër. Pak më parë, do ta ëndërroja një takim me një të njohur, por tani s' kisha nevojë për askënd.

Ishte regjisori i teatrit të kukullave me të cilin isha njohur dy vjet më parë, gjatë pushimeve.

Pas fjalëve të para, si je, kam kaq kohë pa të parë, ç' e mirë të sollli këndeje, u bë një heshtje bezdisëse.

- Po ç' kemi këndeje? - thashë unë për të dytën herë, krejt në atë mënyrë që nuk e duroja dot te të tjerët.

Ai buzëqeshi.

- E ç' të kemi? Provincë është këtu, asgjë nuk

ndodh. Të rejat ndodhin atje, tek ju.

Ai ndoshta habitej që prisja diçka prej tij (më vonë ma tha këtë), ndërsa mua dyshimi më kapi përsëri, këtë herë i egër, çnjerëzor. Nuk kishte, me sa dukej, histori dashurie të poetit, nuk kishte Anë G., pasqyrë bronzi dhe parfum të një epoke tjetër. Kishte vetëm vapë dhe erë benzine, që nuk të shqitet nga rrobat ditë të tëra. Dhe natyrisht premtime në pragje kongresesh.

-Ti pyet ç'kemi kënde, dhe unë habitem se si ju që vini nga qendra e ngjarjeve, kërkoni të reja këtu në humbëtirë! Po ç'të tregojmë ne të shkretët? Monotoni, kotësira... Ja, para ca kohe Lasgushi desh na bëri një proçkë.

- A?

Ai lëvizti dorën, si të hidhte mënjanë, ashtu siç bëjnë zakonisht njerëzit kur më këtë lëvizje duan të nënvizojnë parëndësinë e asaj që porsa thanë dhe që s'meriton veç të hiqet aty për aty nga kujtesa.

Pa ia vënë veshin asaj lëvizjeje shpërfillëse, asaj që në një rast tjetër do të më bënte t'i hidhesha në grykë, (si guxon ti, karafil kukullash, të flasësh kështu për bëmat e poetit), u përndeza aty për aty. I çliruar nga pesha e dyshimit, mezi e mbajta veten që t'i hidhesha në qafë.

Ai vazhdonte të tundte kryet e të qeshte si guak.

- E paske dëgjuar, pra, edhe ti? Paska ardhur lajmi gjer te ju? Ai tundi kokën. - Pupu, na turpëroi të

gjithëve.

- S'më duket se është turp, - thashë, - madje, do të thoshja përkundrazi...

Ai më vështroi ngultazi.

- Kështu thotë dhe Gjergji, piktori ynë, po e kam kundërshtuar. Kemi bërë dhe fjalë.

- S'është aspak turp, - vazhdova unë. - Përkundrazi është nder për të gjithë... Desha të them, për të gjithë ne... njerëzit e artit.

- O Zot, - ia bëri ai. - Krejt fjalët e Gjergjit.

- Dhe përderisa gjëra të tilla ndodhin te ju, kjo do të thotë se ju s'jeni aspak humbëtirë. Ju qenki qendra, më kupton, qendra.

Ai më dëgjonte dyfish i habitur, që unë mendoja ashtu dhe që Gjergji piktori kishte menduar njëloj si unë.

Ishte e pamundur t'i thosha të vërtetën, se përse më dukej e mrekullueshme ajo që kishte bërë Lasgushi, ndaj parapëlqeva të njëjtin arsyetim që kishte bërë piktori. E dija pak a shumë ç'bisedonin artistët e pakënaqur në kafenetë gjysmë të zbrazëta të provincës. Të fyer prej shpërfilljes të zyrtarëve të rrethit, që kujtoheshin për ta veç kur afroheshin festat dhe duhej bërë koncerti zyrtar, apo zbukurimet e qytetit, pasi shfrynin një copë herë përpara gotës së konjakut, i jepnin zemër vetes, duke kujtuar paraardhësit e mëdhenj: famën e tyre, nderimin e princave për ta, gratë që kishin pasur. Vinin pastaj, me siguri, të

thënmet e shpenzuara pa mëshirë, në të gjitha pasdarmat plot tym cigareje, për nevojën e artistit për dashuri, për fuqinë përtëritëse të saj, sidomos në muzg të jetës. Gjersa si pasojë e shkallëzimit të përndezezjes, vinte pastaj fraza e stërshpenzuar, ajo pas së cilës të vinte ose të ulërije, ose t'ia mbathje sa më parë: më thuaj të lutem, a kujtohet kush se cili ka qenë ministër i Kulturës në kohën e Shekspirit?

S'më besohej se piktori Gjergj shkonte më larg. E shumta mund të ndiente turbull atë që mendoja unë dhe, duke folur dehshëm për fuqinë përtëritëse të artit, Gëten, Ticianin, etj., diçka kundërshtonte nga hirmosja e përditshme.

- Do të të njoh me Gjergjin, ka për të të pëlqyer, - tha ai.

- Tani për tani më intereson kjo tjetra, - iu përgjegja. U deshën disa çaste që ai, dhe unë bashkë me të, të kuptonim se ç'kisha dashur të nënkuptoj me fjalën *tjetra*, historinë e dashurisë së poetit apo thjesht femrën që merrte pjesë në të, Anën.

Ishin të dyja, dhe ishte gjithçka tjetër që lidhej me ta.

Ai më tregoi se historia, (pasi hoqi dorë nga fjala *proçkë*, ai e zëvendësoi atë me fjalën më kryeqytetase *skandal*, por duke parë se unë i prisha njëloj buzët, e braktisi edhe atë, duke u kënaqur me fjalën e ftohtë *histori*), pra, historia kishte filluar në muajin prill, kur Ana G., e ardhur në Pogradec nga një qytet katolik i

veriu, nisi të qëndronte me orë të tëra, madje edhe mbrëmjeve, në shtëpinë e poetit. Pëshpërimat e para për një lidhje dashurie midis tyre, ashtu siç tingëlluan të pabesueshme për arsye të moshës së madhe të poetit, po aq vetvetishëm u bënë të besueshme për shkak të aureolës së dikurshme të tij. Ndoshta kështu do të vazhdonte kjo histori, e besuar prej disave dhe e pabesuar prej të tjerëve, pra kështu do të gjëllonte, sipas piktorit Gjergj, duke i ndarë njerëzit, ata që prej vitesh nuk ishin ndarë për asgjë, në dy grupime të mëdha. Gjithmonë, sipas piktorit, do të vazhdonte kështu gjer në vdekjen e poetit, e me siguri edhe pas vdekjes së tij, sikur të mos gjendej papritur një dëshmi që vërtetonte gjithçka. Dhe dëshmia ishte e pakundërshtueshme, përderisa qe e shkruar nga vetë dora e poetit. Nje fletore me rreth 50-60 faqe, e titulluar *Vizitat e zonjushës Ana G. në kullën time*. Në të qe shkruar gjithçka: takimet me Anën, bisedat me të, çastet e dashurisë, projektet për martesë.

- E si u zbulua kjo?

- Eh, - ia bëri ai. - Ka një farë ... si të them ... ka një farë dhelpërie në këtë mes. Dy fqinje të reja, që një herë në javë shkonin në shtëpinë e tij për të bërë punët, arritën t'ia merrnin fshehurazi.

- Po ai?

- Ai, i tërhequr siç është në mendimet e tij, s'di asgjë. Ka mundësi t'i ketë harruar që i ka shkruar ato shënime.

- Domethënë fletorja është ende diku, jashtë shtëpisë së tij.

Ai bëri “po” me krye dhe pa m’i hequr sytë tha:

- Unë mund të ta gjej, me kusht që të mos na hapësh ndonjë ngatërresë. Domethënë të bërtasësh: meskinitet, poshtërsi, e ku di unë.

- As që kam ndërmend

- Ti mund ta bësh nga nderimi që ke për të.

- Të jap fjalën.

Ai buzëqeshi i kënaqur vesh më vesh.

- Do të shohësh që edhe ne provincialët jemi të aftë për diçka... Pas një ore, fletoren do ta kesh në duart e tua.

8

Pas një ore ajo ishte vërtet në duart e mia, e hollë, e brishtë, si gjithë mrekullitë e mëdha, e mbushur me një shkrim të imët karakteristik, që e njihja tashmë prej faksimileve të shumta, që shoqëronin botimet e dikurshme luksoze të poetit. *Vizitat e zonjushës Ana G. në kullën time*. Tani që lexoja dhe e rilexoja pa pushim atë titull, e kuptova se sa fort, se sa dëshpërimisht, kisha dyshuar për të. Por ai ishte i

vërtetë, ashtu siç ishte e vërtetë gjithçka. E vërtetë dhe e mahnitshme... Gjithë atë vit ishte kërkuar më kot naftë. Të mposhtur nga hallet ekonomike, njerëzit kërkonin t'i zbusnin ato, duke besuar para kohe se qenë zbuluar rezerva të reja kromi, se do të merrnim kredi nga Gjermania Perëndimore, se Anglia do të kthente më në fund arin e mbajtur qysh nga Lufta e Dytë Botërore... Asgjë s'kishte ndodhur nga të gjitha këto. Ishte zbuluar vetëm një thesar, por atë s'e dinte ende askush.

Këtë po mendoja kur zbrita në mbrëmje për të ngrënë në sallën e mërzitshme të restorantit. Ca volejbolliste që kishin ardhur për kushedi ç'olimpiadë, po hanin me zhurmë. Më tutje ca njerëz me fytyra të zymta dhe veshje që i tregonin që atje tej se ishin të Ministrisë së Brendshme, prisnin kamerierin. Ndër mend më rrinin fraza dhe copa të tëra nga mrekullia që porsa kisha lexuar.

9

Pas darke u ngjita në dhomën time. Qëndrova ca kohë mbi shtrat, pastaj dola në ballkon. Liqeni ngjante i zi e i frikshëm. Kështu e mbaja mend përherë në

netët pa hënë. Dukej sikur në atë zi të pabesueshme përgatiste kaltërsinë e tij të nesërme. Thuhej se UNESCO-ja po hartonte një projekt për mbrojtjen e tij. Asnjë Pen-klub shkrimtarësh evropianë nuk ishte kujtuar kurrë për Lasgush Poradecin.

Kisha ftohtë. U futa në dhomë, por mpirja, e shkaktuar prej greminës së zezë së ujit, s'më linte të kthjellohesha. Tani po më kujtohej se kostumi dhe borselina e zezë e Lasgush Poradecit, në daljen e tij të fundit, jepte shqetësim të ngjashëm. Nën atë borselinë të zezë kishte ndërmenduar ndoshta vjershat më të bukura. Dhe mendimet për Ana G., natyrisht.

E përfytyrova prapë në autobusin e mërzitshëm ndërqytetas, por tani kisha përtesë të ndaja ato që kishin ndodhur vërtet, nga ato ç'kisha menduar. E përzier me të m'u kujtua një novelë e botuar kohë më parë në Moskë, ku tregohej për një vajzë sovjetike, të dashuruar pas Aleksandër Bllokut të vdekur. Do t'i kesh të gjitha më pas, thashë me vete. Do t'i kishte pa dyshim të gjitha më pas, por s'do t'i merrte vesh kurrë, ashtu si liqeni që s'do t'i dinte kurrë vjershat që ai i kishte kushtuar.

Ti shpejtove për ta arritur ende gjallë, mjellmë e Veriut, i thashë me vete Ana G. Më pas, kur ne të mos jemi më, gjithçka do të jetë më e lehtë. Kurse ti pate mendimin e ndritur të shpejtoje...

Përpara se të trokisja e kundrova për një kohë të gjatë kullën, duke u përpjekur të merrja me mend se si kishte hyrë në të Ana G. Përfytyrova mëdyshjen një copë herë te dera, qepallat e ulura, ashtu siç duhet t'i mbajnë gratë që hyjnë në një vend ku s' duhet, shtyrjen e flegrës së portës, ngjitjen e lehtë të shkallëve të drunjta... Me kujdes, si të përpiquesha të mos e vrisja hijen që ajo mund të kishte lënë në ato shkallë, i ngjita shpejt e shpejt, ngaqë kështu më dukej se do të kërcisnin më pak.

Lasgushi më njohu në çast. Kishte po atë buzëqeshje si vitin që shkoi, veçse më të ftohtë, apo ndoshta mua m'u duk ashtu ngaqë, sipas gjithë klisheve të kafeneve të artistëve, rob i të cilave, doja apo s' doja, kisha rënë, prisja t'i gjeja në fytyrë shenjat rinuese të dashurisë. Por ai, ashtu si gjithçka tjetër, i kishte thyer, me sa dukej, edhe ato klishe. Dashurimi, në qoftë se do të ngulej këmbë për gjetjen e gjurmëve të tij, shfaqej në atë fytyrë nëpërmjet ftohtësisë. Ishte një ftohje sipërane, me një lëmim mermeri të plasaritur te mollëzat dhe me një krisje te sytë. Ishte një krisje si prej qelqi, pas së cilës drita verbuese, e burgosur në kafkën e tij, jepte herë pas here përndritje gjithë rrezik.

- Faleminderit për këtë vizitë, - tha ai, pa lëvizur nga nimi.

Pas shpatullave të tij ishte dritarja dhe në të dukeshin degët e mollëve. Isha gjithë kujdes që të mos thosha ndonjë gjë të pamenduar, ngaqë kisha ndiesinë se ndodhesha në një botë kristalore, ku një lëvizje e pakujdesshme mund të thyente gjithçka. Po aq më tepër kisha frikë nga një bisedë rutinë: si keni qenë me shëndet etj.

- Duhet t'ju falenderoj unë që më pritët, - thashë, duke u matur, që në mënyrë sa më të përkorë t'i thosha diçka për gëzimin që na shkaktonte të gjithëve, duke qenë gjallë, midis nesh, si stolia më e çmuar...

Kishte qenë përherë aq i vështirë fillimi i kuvendimit me të. Ndryshe nga hera e fundit, kur më ishte dashur të kisha kujdes, si për flakëzën e një qiriri që mund të fikej lehtë, tani ishte e kundërta: duhej të ruaja ngrirjen e tij olimpike prej squlljes së rëndomtë.

Si t'ia thoshja se, ndonëse librat e tij ishin si përherë të ndaluar, se ndonëse ai vetë, qysh nga ajo mbledhja e mjerë mungonte gjithkund, mendja e njerëzve gjithmonë e më shpesh kthehej tek ai. Prej tri-katër frazave, që fillonin të gjitha me një *ndonëse*, po përpiquesha të zgjidhja njerën, atë më të përshtatshmen, kur ai, si ta gjente ç'kisha në mendje, ma ndërpreu torturën:

- Kombin e bëjnë poetët, kjo dihet. Ata, qeveritarët, - ai bëri me dorë në një drejtim, si të tregonte këndin ku gjendeshin, - kur bëjnë ndonjë punë, ndonëse bëjnë sikur na kanë harruar, te ne e

kanë mendjen: Ç' do të thotë Lasgushi për këtë? Ç' do të thonë poetët?

- Është krejt ashtu, - i thashë.

Një copë herë ai tundi kokën duke vështruar duart e tij. Buzëqeshja e akullt mezi e ndiqte kokën në lëvizjen e saj, kështu që herë-herë mbetej si e varur në hapësirë.

- Bëjnë sikur na kanë harruar, po mendjen e kanë te ne, - përsëriti ngadalë. – Që nga ai, kryetari i tyre... Meqë ra fjala, ç'bën ai, gjallë është apo ka vdekur?

Mbeta i mahnitur nga këto fjalë. Të bëje këtë pyetje për udhëheqësin e vendit, për atë, portretet e të cilit mbushnin muret, tregtizat, libraritë, të shoqëruara nga fjalët “rroftë, rroftë, rroftë”, ishte më tepër se habi. Dhe pyetjen e bënte pikërisht poeti i harruar, ai për të cilin zyrtarët e të gjitha shkallëve, duke përfshirë me siguri edhe vetë udhëheqësin, me ligësi, smirë dhe padije, kishin ëndje të thoshin : ç'bën vallë, rron apo ka vdekur?

Ishte dhjetë vjet më i moshuar se udhëheqësi, megjithatë i qe dukur e natyrshme ta bënte atë pyetje. Më tepër se hakmarrje vetjake, ishte shpërfillje.

Bud poljégçe s poetom sùdar! Ji më i butë, sundues, me poetin!

Ky varg, që nuk më kujtohej i kujt ishte, më erdhi befas në kujtesë, në ruisht, me po atë tingullsi me të cilin lëshohet thirrja paralajmëruese: kujdes! Veç ajo thirrje nuk i drejtohej bashkëbiseduesit tim, por atij,

tjetrit.

Ishte treguar i egër me poetin. Madje edhe më keq: pa guxuar t'ia bënte të keqen haptas, ia kishte bërë atë tërthorazi, me ligësi meskine, siç janë shpesh hakmarrjet e nxitura nga smira.

Pas supeve të tij degët e mollëve lëkundeshin qetë. Në një ditë tjetër do të përpiqesha ta sillja bisedën për dashurinë, gjë që nuk ishte e vështirë me të. Por, pas asaj që tha, nuk mundja. Në një ditë tjetër, i shqetësuar nga ajo që ai s'po e përmendte dashurinë, do të dyshoja se e kishte harruar ndërkaq historinë e tij me Ana G., se kishte hequr dorë prej aventurës, marrëzisë madhështore, dhe unë do të kisha qenë gati t'i bija në gjunjë, duke iu lutur në emër të të gjithëve që të mos e linte pa përmbushur atë mision. Mjeshtër, kalorës i përjetshëm, bëjeni, për ne të gjithë, për ... *e nsë dashunës botës sanë*. Në një ditë tjetër ndoshta do t'ia thoshja këto, por atë paradite, kur ai bëri pyetjen madhështore, gjithçka tjetër u zbeh përpara saj. Një hidhërim i brendshëm ia bënte edhe më të kthjellët shikimin.

- Te Homeri është një vend ku dielli zemërohet me Zeusin, nuk e di a të kujtohet, - tha pas pak. - Kështu pra, dielli zemërohet me tiranin dhe e di si e kërcënon? *Në Ferr do zbres, do shndrit veç për të vdekurit!* - Ai buzëqeshi më ftohtë se më parë. - Ja pra, ç'kërcënim të gjëmshëm i bëri tiranit dielli. Të lërë vendin e vet në mes të qiellit, me fjalë të tjera, të

braktisë të gjallët dhe të zbresë atje ku s'ka nevojë për të, tek të vdekurit. Shkurt çdo gjë të bëhet së prapthi, me fjalë të tjera, të vijë fundi i botës, apokalipsi... Të tillë kërcënim të tmerrshëm dhe jo naze zonzhash duhet të bëjë poeti.

Ai nuk m'i hiqte sytë e tij të akullt, me plasaritjet e pamëshirshme midis, kërcënues dhe i pashmangshëm si një ajsberg. Një copë herë të gjatë qëndruam kështu në heshtje, pastaj ai shtoi: - Me sa kam lexuar prej teje, ti gjithashtu ke filluar të zbresësh tek të vdekurit...

Mora frymë i lehtësuar, si të kisha dëgjuar një dekret faljeje.

11

Pasditja ishte e hirtë, kufkë, por ndoshta pikërisht ngaqë ishte e tillë unë e kisha vështirë ta mbushja atë me gjithfarë përfytyrimesh. Pasi u enda te plepat e hotelit të vjetër dhe te oborri i manastirit të braktisur, qëndrova një kohë të gjatë ndanë plazhit, sipër të cilit zogjtë, të vetmet qenie që nguteshin në këtë qytet, vërtiteshin me klithma të paqeta. Pastaj ngadalshëm i rashë kryq e tërthor rrugëve, duke u përpjekur të marr me mend se në ç'kinkaleri ndalej Ana G. për të blerë

ato çka i duheshin, në kohën kur kishte filluar takimet me të...

Në sofate portash, pleq të ngjashëm me cungje ku mezi dalloheshin përzhitje rrufesh të vjetra, vështronin liqenin. Ishin shokë të tij të rinisë, të cilët ngaqë flisnin rrallë, e kishin harruar gjysmën e gjuhës, dhe që fjalën *skandal* e thoshin *shkàndull*, me theksin në rrokjen e parë, si në shqipen e vjetër. Kishin thënë vallë: pu, pu, ç'na turpëroi Lasgushi, apo kishte mjaftuar veç ajo fjalë, e ngjashme me një zhguall breshke, për të shprehur gjithçka që mund të mendonin ende për mjellmën e lehtë veriore, që ia kishte prishur mendjen shokut të tyre.

Këmbët më çuan prapë nga zallishtja dhe mendimi se ata të tre: qyteti i vogël klimaterik, liqeni dhe poeti kishin të njëjtin emër s'm'u nda një copë herë. Vite më parë, si të mos mjaftonte grindja e njerëzve nëse liqeni ia kishte dhënë emrin qytetit, apo e kundërta, kishte mbërritur poeti i ri nga studimet e Vjenës, për t'u bërë pjesëtar në atë emërtim.

Rruga "Një Maj". Sheshi "Fitorja e socializmit". Rruga "Kajo Karafili". Shëtitorja "Enver Hoxha".

Mbrëmja më zuri kështu, ndërsa përpiqesha të gjeja një rrugë të përshtatshme për t'u pagëzuar me emrin e tij dhe natyrisht të Ana G.

Që larg, në atë pjesë të qytetit ku qenë vilat e Udhëheqësit rrezëtinin dritëzat. Kurse kulla e poetit ndodhej në drejtimin tjetër. Kishte vite që pushonin të dy në një qytet, por nuk ishin takuar kurrë. Në vilat e të parit vinin të ftuar shpesh, gjithfarë zyrtarësh e veprimtarësh të ndryshëm, veteranë, plaka, "artistë të merituar", veç ai, krenaria e poezisë shqipe, nuk kishte marrë ftesë kurrë.

Në ndonjërin prej darkave, dikush prej të ftuarve, për ta zbavitur Udhëheqësin, do të kishte përmendur ndoshta marrëzinë e fundit të poetit. Dhe tjetri do të kishte qeshur me të madhe: ha, ha, ha, gjersa e qeshura, për habinë e të gjithëve, do të zëvendësohej në sytë e tij nga një hije e zezë. Kishte kujtuar se duke e veçuar krejt, e kishte ndaluar të jetonte, kurse paskësh ndodhur e kundërta. Në një çast tjetër do të gërmushej: ç'është kjo Ana G., ç'bënin shokët e sigurimit atje në veri, ku ishin dosjet, hetimet, kontrollet në rrugë, por me sa dukej, tani ishte vonë për të gjitha. Qysh tani, ende pa ardhur ajo vetë, ndihej pesha e vdekjes. Vetëm ajo, me sa dukej, ashtu si nata yjet, mund ta nxirrte nga terri. Dashuria e fundit e poetit, kjo lule e mortjes,

ishte bërë e mundur ngaqë mbrohej prej saj...

Askush prej darkëtarëve s'mund ta kuptonte brengën e Udhëheqësit. I dukej se të gjallë e kishte pasur nën kontroll poetin, kurse i vdekur ai do t'i shpëtonte. Por pikërisht vdekjen s'ia pengonte dot...

Bud poljègçe s poetom, sùdar. Po në qoftë se sunduesit i thuhej: ji m'i butë me poetin, sundues! Ç' do t' i thuhej vallë poetit kur të vinte ora e gjykimit të tij? Ji m' i butë me sunduesin, poet?! Ha, ha, ha.

Vizitat e sunduesit H. në kullën time... Përderisa kjo nuk qe shkruar e s' do të shkruhej kurrë, do të thoshte se tjetri ishte i humbur.

Nuk i hiqja dot sytë nga ajo rregëtimë e largët dritëzash. Më kishin treguar se pikërisht në ato ditë, ndërsa në Tiranë vazhdonte gjyqi kundër pjesëtarëve të familjes së shemrit të tij të përmbysur, në mbrëmje i sillnin videokasetat ku qe regjistruar gjithçka, dhe ai, bashkë me gruan, fëmijët, dhëndurët dhe nuset, qeshnin e talleshin tek i shihnin të lidhur me pranga, të rrënuar në baltë, kokëqethur, ata me të cilët pak kohë më parë i kalonin pushimet së bashku.

Ishte ndoshta stina e fundit, që të tre emnakët, qyteti, liqeni dhe poeti, veronin së bashku. Me mbrojtjen e liqenit do të vazhdonte të merrej UNESCO-ja. Qyteti s' dihej ç'fat do të kishte. Kurse poeti i kishte dhënë të gjitha shenjat se po bëhej gati për zhvendosje. Asgjë s' kishte qenë e rastit: as ngjyra e ftohtë si në morg e manikyrit në gishtat e Ana G., as brenga e Udhëheqësit dhe as kërcënimi i madh.

Ishte vonë, ndoshta mesnatë, kur një nga rrugicat më nxori në një lloj fushëtire. Ishte fresk, ndihej thellësia e qiellit dhe yjet e lartë si rrallëherë sipër tij. Në vjeshtë shtërgjet duhej të dukeshin që këtu tek niseshin për larg.

Fluturoi dhe shtërg i fundit madhështor me shpirt të gjorë.

Më erdhi të thosha: ku do të nisesh, shtërg i madh, dhe ku do të na lësh ne, të gjorëve?

Tiranë, 1986